HARVARD
MEDICAL LIBRARY

VERITAS

VERITATEM PER MEDICINAM QUÆRAMUS

IN THE
Francis A. Countway
Library of Medicine
BOSTON

Gift of
Alice R. Christopher

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
Open Knowledge Commons and Harvard Medical School

http://www.archive.org/details/bassianicarminat01carm

BASSIANI CARMINATI

HYGIEN. THERAP. GENER. MATER. MED., ET CHIRURGIC. AC PHARMACIAE IN TICIN. GYMNAS. REG. PROF. NOSOCOMII MED. PRIMAR. ET REG. ACADEM. SCIENTIAR. NEAPOLIT. SENENS. MANTUAN., ELECTOR. MAGUNTIN. PATR. MEDIOLAN. EC. SODALIS.

HYGIENE, TERAPEUTICE, ET MATERIA MEDICA

VOL. I.

PAPIAE MDCCXCI.

Typis R. I. Monasterii Sancti Salvatoris
Praesidibus rei litterariae permittentibus.

Cum haec per multa volumina, perque magnae contentionis disputationes a medicis saepe tractata sint, atque tractentur: subiiciendum est, quae proxima vero videri possint. Ea neque addicta alterutri opinioni sunt, neque ab utraque nimium abhorrentia; media quodammodo inter diversas sententias: quod in pluribus contentionibus deprehendere licet, sine ambitione verum scrutantibus.

A. Corn. Cels. pag. 11.

LEOPOLDO . II

IMP . CAES . PIO . FELICI . AVG

PACATORI . ORBIS

SPEI . POPVLORVM . PATRI . REIP

ATHENAS . SVAS . INSVBR

FAVSTE . INVISENTI

BONARVM . ARTIVM . ET . DISCIPLINARVM

PATRONO

OPTIMO . MAXIMOQVE , PRINCIPI

BASSIANVS . CARMINATVS . MED . PROF

LIBROS

DE . SECVNDAE . ET . ADVERSAE . VALETVDINIS

AVXILIIS

D . D . D

D . N . M . Q . E

INDEX CAPITUM *

CAPUT I.

De Methodo Medendi. Pag. 21

CAPUT II.

De recto aeris usu in secunda, et adversa valetudine. 50

CAPUT III.

De alimentis generatim. 94

CAPUT IV.

De esculentis vegetabilibus speciatim. 129

CAPUT V.

De esculentis animalibus. 173

---

* Ad calcem operis indices alii praesto erunt exhibentes corporum omnium, quae ad alimenta, et medicamenta referuntur, nomina systematica, et pharmaceutica, additis etiam vocibus italicis, et vernaculis.

CAPUT VI.

De ciborum praeparationibus, et condimentis. 221

CAPUT VII.

De Poculentis. 249

CAPUT VIII.

De recto cibi, et potus usu in secunda, et adversa valetudine. 275

CAPUT IX.

De Motu, et Quiete. 333

CAPUT X.

De Vigilia, et Somno. 363

CAPUT XI.

De Excretis, et Retentis. 381

CAPUT XII.

De Animi Pathematibus. 395

HYGIENES, THERAPEUTICES, ET MATERIAE MEDICAE

PROOEMIUM.

I. Quemadmodum sanos, vel infirmos agere conveniat, ut secunda servetur valetudo, aut restituatur adversa, quibusque auxiliis utraque indigeat, quae duo Medici officium complectitur, exponere aggrediar. Nuper siquidem est apud nos constitutum, ut Medicinae Tirones cum humani corporis viventis, et sani facultates, vires, actiones, et functiones, dein morborum naturam, differentias, et caussas, ac denique signa sive praesentis, sive amissae valetudinis probe cognoverint, quae singula Anatome, Physiologia, Pathologia, et Semeiotice tradunt, illa postea praesidia, quibus integra manet sanitas cum iis una ediscant, quae eidem multimodis labefactatae subveniunt. Constitutum est scilicet, ut Hygienen cum Therapeutice, et Materia Medica coniunctim traderem: idque consulto statutum fuisse ex eo praesertim perhibetur, quod res illae, quarum optimo usu sanitas servatur, eaedem sint, quae opportune in morbis administratae aegrum corpus ad pristinam integritatem

persaepe restituunt ; vel saltem medicamentorum vires, et actiones in aegri salutem insigniter adiuvant.

II. Hygiene porro, quae a graeco verbo hygaeino, seu bene valeo originem ducit, ea habetur pars Medicinae, quae omnes regulas docet sanitatis tuendae, vel eius in humano corpore conditionis servandae, qua libere, iucunde, et constanter animales, vitales; et naturales functiones exercentur. Distinguitur a quibusdam in Diaeteticam, et Prophylacticam. Sex in rebus illa versatur, quas nonnaturales dicunt, earumque notitiam tradit, ac vires, et usus expendit, quoniam nec sanitas potest servari, nec morbus averti nisi eiusmodi res apposite dirigantur. Altera vero, quam nonnulli ad Therapeuticen potius malunt referre, futuros morbos vel latentes, vel instantes arcet, ut non modo integrum, et firmum, sed etiam longaevum hominem efficiat. Sanos proinde inter se quoque distinguunt, atque in duo genera seiungunt. Unum est eorum, qui a natura optimam corporis conditionem sortiti functiones omnes firmiter, perfecteque absolvunt, quin ab internis, externisve rebus labem facile accipiant. Alterum illorum est, qui eam constitutionem nacti sunt, qua, etsi vitae, et sanitatis actiones nondum affectae videantur, eo tamen modo ob latens vitium, vel ob paullatim inductam debilitatem contingunt, ut ex levi errore laedantur.

III. Cum autem Hygiene hominis salutem, diutinamque conservationem proxime respiciat mirari neutiquam subest, inter sapientiores medicos neminem extitisse, qui non eam vel diligentissime coluerit, vel observationibus suis illustrarit. Post vetustissimos proinde artis proceres, ac speciatim HIPPOCRATEM, qui in aphorismis, ac potissimum in libris de diaeta, ac de aëre, aquis, et locis hanc disciplinam auxit; post ipsum fortasse HERODICUM, cui potius, quam illi tertius de diaeta liber a quibusdam tribuitur, ac post A. CORNELIUM CELSUM, et GALENUM, quorum alter cum primis de Medicina libris victus rationem ab HIPPOCRATE, et a medicis, qui Romae medendi fama inclaruerant, acceptam latinissime exponit, alter de alimentorum facultatibus, de succorum bonitate, et vitio, de parvae pilae usu, ac speciatim de sanitate tuenda cum disserit potiora Hygienes praecepta complectitur; qui deinde hanc medicinae partem locupletiorem, tutioremque redderent non pauci extiterunt.

IV. Inter eos vero, qui, multis iam aetatibus exactis, post Graecos nuperiores, et Arabes, ac post restitutas Europae litteras de Hygiene, seu Diaetetice scripserunt, memoria dignissimi habentur CARDANUS, qui disserens de sanitate tuenda nonnullis probatur, etsi vix aliqua iis addiderit, quae a Maioribus acceperat; BRUYERINUS et SEBIZIUS, quorum primum de re cibaria,

alterum de alimentorum facultate loquentem ob rerum copiam, summamque eruditionis vim plurimi fecit BOERHAAVIUS; item LUDOVICUS CORNELIUS, qui vitae sobriae utilitates exponit, licet tam exiguam cibi potusque vim bene valentibus convenire existimet, ac tantam in victu generatim temperantiam praescribat, atque commendet, ut ea nec utilis, nec tuta mihi videatur; MERCURIALIS, qui in libris, quos de Arte Gymnastica veterum inscripsit, cuiusque exercitationis effectus, et usus sanitatis tuendae caussa prosequitur; et SANCTORIUS, qui in Statica Medicina alimentorum materiem, quo ad concoctionis modum, diligentissime expendit.

V. Hisce addi merito debent FRIDERICUS HOFFMANNUS, qui in suis disputationibus, et opusculis plura, et utilissima de diaetetica tradit; RAMAZZINIUS, cuius animadversiones de valetudine principum, tum vestalium virginum tuenda, ac de morbis artificum iure solent commendari; CHEYNIUS; cui singulari tractatu universam diaeteticen complexo inter omnes diaetae scriptores primas olim detulit HALLERUS; et IOD. LOMMIUS, quem tamen elegantissimo commentario plura CELSI loca de sanitate tuenda explanantem quidam carpunt, quod veterum placitis nimium adhaeserit.

VI. Verum ut istis auctoribus, quae apud eos de valetudine tuenda recte posita sunt, reddere oportet, sic neque nuperio

res in iis sunt fraudandi, quae vel rectius tradunt, vel ipsi repererunt. Quare, etsi plures mittam scriptores, quorum studio Hygiene vel nuper exculta est, silentio praeterire non possum MACKENZIUM, qui, sive historice omnes fere Diaeteticos recenseat, eorumque labores expendat, sive regulas conservandae sanitatis exponat, medicorum suffragia promeruit; RICHTERUM, cuius praecepta, atque opuscula diaetetica valde utilia censentur; ALEXANDRUM MONROUM, Ill. sane, doctissimumque virum, cuius de febribus arcendis elegans commentarium si legas monitis utilissimis ex Hygiene depromptis refertum invenies; LORRYUM insuper, et ZÜCKERTIUM de alimentorum materie egregie disserentes, quamquam utrique praestet ILL. PLENCKIUS, qui de esculentis, et poculentis meliori ordine, et plenius, et utilius egit, ac item de venenis et antidotis; UNZERUM Cl. virum qui egregie eam partem, quae ad venena pertinet nuperrime pertractavit; ac denique Illustr. et Celeber. viros TISSOTUM, et BUCHANIUM. Nam ille, vel litteratis hominibus regulas proponat, quibus mala ab indefessi studii contentione nascentia tuto declinent, vel pericula, et damna enumeret, quibus facile obnoxii sunt, qui urbanam vitam, atque una otium, et voluptates sequuntur, vel agat de cauſsis removendis morborum, quibus vulgares omnes, ac praesertim rustici ob pravum, aut neglectum regimen sani-

tatis maxime patent, tot, tamque praestantia ubique profert praecepta, ut Diaeteticen quam plurimum illustret. Buchanius vero agens de medicina, quam domesticam nuncupavit, singulas regiminis partes pro multiplici etiam discrimine, quod fit a sexu, ab aetate, a vitae genere, atque a similibus absolutissime exponit.

VII. Quamquam autem horum praesertim medicorum studio Hygiene, partim sublatis erroribus, qui in eam subinde irrepserant, partim novis observationibus adhibitis, et tutioribus sit hodie fundamentis innixa, et magnum incrementum summo humani generis bono iam susceperit; fateri nihilominus oportet ad eam augendam, et illustrandam eos insuper magnopere contulisse, qui Politiam medicam speciatim pertractarunt. Caeterum inter eos, qui de hac medicinae parte nostra praesertim aetate scripserunt, unum satis erit persaepe consulere eruditione, et doctrina praestantem reliquis, nempe Ill. et Cel. Collegam Consil. Caesar. Frankium, qui universam Politiam medicam utilissimo opere, cuius iam quinque volumina in lucem emisit, nuper complexus est.

VIII. Therapeutice vero, aliis Therapia, quam a graeco verbo therapeyo, idest curo, et sano deducunt, ea definitur medicinae pars, quae methodum medendi, seu regulas docet, quibus medicus suam in homine actionem eo dirigit, ut huius vitam conservet, morborum caussas aut arceat, aut

inertes faciat ; morbum tollat, et eius effectus auferat, aut moderetur; atque una instrumenta indicat, quorum usu ista perficiat. Quae quidem disciplina cum expositis praeceptis, quae in medendo nunquam negligi debent, ac rebus omnibus indicatis, quae corpus integrum conservant, et labefactatum restituunt, tironem manu veluti ducat, ad practicam deinde medicinam facilius, certiusque ediscendam quovis tempore exculta est, ac plurimi facta ab iis praesertim inter veteres, qui falso arbitrabantur ad rite medendum satis esse communia inspicere.

IX. Interea dolendum est tam paucos occurrere scriptores, ut notat BOERHAAVIUS, qui ante inventum sanguinis circuitum, ac tunc instauratam medicinam, sive optimam medendi methodum, sive rectum instrumentorum usum tradiderint. Nam si illa excipiantur quae apud HIPPOCRATEM in libro de victu in acutis, ac variis item locis occurrunt, vel quae de aegrorum regimine sunt apud CELSUM, partim ab eodem HIPPOCRATE petita, partim a reliquis Graecis, atque simul a Latinis medicis deprompta, vel quae apud ipsum GALENUM de victu aegrorum habentur; caetera profecto huc spectantia, quae in libris reliquorum veterum prostant, locupletiorem,ælioremque Therapeuticen non efficiunt. Vel enim sunt pene omnia ab iam indicatis Maiorum fontibus hausta, vel falsis hypothesibus innixa, vel

denique ab incertis , nec rite institutis observationibus deducta . Quare haec , sive methodum medendi, sive regimen aegri circa sex eas res nonnaturales, sive reliqua artis auxilia respiciant , tenebras potius , quam lucem huic disciplinae offundunt , nullamque utilitatem medicis afferunt.

X. Quae cum ita se habeant caussam facile video , cur illi , qui post revocatam ad veriora principia medicinam de Therapeutice primi scripserunt, BOERHAAVIO , aliis que valde probentur . Puto siquidem ex eo praesertim probari SWALVIUM, SYLVIUM DE LE BOIS , et VALLAEUM , cum medendi methodum explicant, tum FALLOPIUM, DALEUM , et MARGRAVIUM , cum de artis instrumentis disserunt , quod falsis reiectis principiis , ac vanis hypothesibus sublatis rectam commonstraverint viam , quam alii postea ad therapeuticen amplificandam ingrederentur. Maiora enim incrementa haec disciplina non prius suscipere poterat, quam una collatis observationibus eorum, qui in quovis morbi genere et motus naturae , et rerum , quae aegro admoventur , vires , et effectus interius sunt perscrutati, melius innotuissent tum leges , quas humana sequitur natura morbo licet perculsa , cum proprietates corporum omnium , quae tamquam sua medicina adscivit sive victu , sive manu , sive medicamentis curet . Quae porro cum nec brevi , nec facile erui potuerint illud necessario accidit , ut tarde admodum potiores

regulae constituerentur, quae veram medendi methodum, ac rectum usum instrumentorum patefacerent, quibus e triplici medicinae fonte desumptis artifex cito, tuto, et iucunde aegris subveniat.

XI. Tot proinde observationum subsidio Therapeuticen, quam dicunt, generalem longe utiliorem tradiderunt, qui eam deinde professi sunt, atque imprimis SENNERTUS, HOFFMANNUS, et BOERHAAVIUS, ne de singulis dicam, qui cum caeteras exposuerint medicarum institutionum partes Therapeuticen quoque explicarunt. Omitti tamen hic loci non debent neque Illustr. Viri LUDWIGIUS, et AZZOGUIDIUS, cum uterque, diverso licet ordine, hanc medicinae partem egregie tradiderit, neque Ill. DUNCANIUS, qui eam tanti habuit, ut edito libro etiam explicaverit, et quidem sapienter, ut perpetuo solet. Nec reticendi sunt Clariss. quoque viri RICHTERUS, LORRYUS, BUCHANIUS, aliique, quorum iam memini, quoniam, dum sanorum diaetam prosequuntur, eam non negligunt, quam aegri sibi vindicant. Tandem praeteriri nullo modo debet Ill. GREGORY, qui Therapeuticen cum omni remediorum genere coniunctim tradens singulas illius partes tanta ingenii vi, et doctrinae copia exponit, ut eximius, utilissimusque mihi auctor videatur.

XII. Porro Therapiae ita innexa est, ut ex toto separari non possit, illa artis doctrina, quae Yle Iatrice Graecis, Materia me-

dica Latinis dicitur, lata quidem voce, sed aptissima ad eius amplitudinem designandam. Corporum quippe naturalium historiam, characteres, delectum, et principia expendit, vires et effectus in homine experientia, et ratione probatos speciatim tradit, et cuiusque medicamenti agendi modum, rectam administrationem, et praeparandi, componendique formam, copiam, et usum in morbis indicat, ut aegrum corpus in melius immutetur. Omnia igitur ea corpora complectitur, quae ex effectibus, quos in hominibus, et brutis bene valentibus, aut infirmis varia edunt ingesta, ex diuturno eorum usu, ex periculis multimode institutis, atque ex analogia, et ratione incredibilis prope hominum industria in stirpibus animalibus, et fossilibus post innumera observata comperit ad tuendam, restituendamque valetudinem vim habere.

XIII. Quamquam autem Materia medica vetustissimis iam temporibus exculta sit, cum sine medicamentis pleraque corporis mala ad sanitatem pervenire non possint, longe serius tamen, quam par erat, incrementa suscepit. Nam veteres quidem in hac medicinae parte minus, quam in caeteris praestitisse, neque ii denegant, qui eorum auctoritati adeo student, ut in quavis fere disciplina eisdem illa etiam referant, quae Nuperioribus debentur. Latet quippe neminem, cum de medicatis corporum facultatibus Antiquiores disserunt, modo falsas vires eis-

dem tribuere, modo praecipuam eorum agendi rationem negligere, aut veram non attingere, modo plura invicem pugnantia coniuncte probare, modo etiam vana, aliena, ac noxia tamquam praesentissima auxilia proponere.

XIV. Nec solum ii artis proceres partim vagis, et falsis observationibus confisi, partim subsidiis destituti, quae Rei naturalis, herbariae, ac chemicae studia afferunt saepe fallacem, et dubiam, plenamque interdum discriminis Materiam medicam nobis reliquerunt; verum etiam pluribus ambagibus implexam, tenebrisque plerumque involutam. Etenim cum corporum, quorum vires prosequuntur, characteres, et notas vel omittant, vel sedulo e natura non exprimant, manifestas proprietates nec semper, nec saltem accurate indicent, unam, eamdemque rem multiplici nomine interdum designent, aut diversissimas inter se res uno interdum significent; tanta inde existit confusio, ut eorum de quibusdam remediis sententiae neque ad ea tuto possint traduci, quae nunc eisdem vocibus appellantur, neque illa facile assequi, quae minus dilucide, minusque perfecte describunt.

XV. Eo quoque vitio Priscorum Materia medica laborat, quod in eorum, quae supersunt codicibus species morborum, in quibus remedia prodesse dicuntur, nec sedulo notentur, nec indicentur plerumque casus, qui ob multiplex caussarum, aegrorumque

discrimen remedium aliquod speciatim vel admittunt, vel excludunt. Quare accidit, ut quae tam apud HIPPOCRATEM, DIOSCORIDEM, CELSUM, GALENUM, et PLINIUM, quam apud SCRIBONIUM LARGUM, AETIUM, ORIBASIUM, aliosque de medicamentis occurrunt negligi magnam partem soleant, quoniam nec multae utilitatis, nec tuti quidem usus censentur.

XVI. Hisce praeterea caussis, quae Materiae medicae progressus retardarunt, illud etiam accedit quod medici veteribus propiores ac speciatim qui ex Arabum, et Chemicorum scholis prodiere ad eam non multum contulerint. Etenim Arabes nonnullis stirpibus, et aromatibus, aliisque simplicibus remediis in medicinam invectis, ac quibusdam, quae iamdiu innotuerant, resolutis, diversaque ratione praeparatis, etsi Materiam medicam ditaverint, Priscorum tamen errores, ac placita sequuti remediorum nec meliores descriptiones, nec vires tutioribus observationibus nixas, nec usus rectius constitutos posteris tradiderunt. Chemiam vero cum PARACELSO professi licet non paucis efficacibus remediis inventis, atque aliis vario item artificio compositis, lucupletiorem hanc medicinae partem reddiderint, eam nihilominus tot falsis hypothesibus, incertis observationibus, et arcanis vocibus, ac tot vanis, superstitiosis, anilibusque commentis cumularunt, ut corruperint magis, quam auxerint.

XVII. Hinc quisque facile assequitur, cur haec pars medicinae tantis obsita tenebris, difficultatibusque implicata neque tunc plurimum profecerit quando eximiis remediis ex longinquis, incognitisque antea regionibus in Europam primum advectis, corporum, quae medicata censentur, characteribus, et qualitatibus detectis, atque una principiis Chemicorum industria evolutis, morborumque differentiis, sedibus, et caussis patefactis, iam nulla deesse videbantur subsidia, quibus pharmaci cuiusque vires, effectus, et usus tutissime constituerentur. Etenim si in quavis disciplina difficile est vera a falsis secernere, certa a dubiis seiungere, utilia a vanis, et alienis separare, novaque veteribus substituere, quando praesertim ab opinionibus communiter receptis recedendum sit; multo sane difficilius esse debuit in amplissima remediorum supellectile ordinanda ista praestare, cum sine accuratissimis, et iteratis observationibus rite perfici non posint, quas, ut compertum est, nec facile, nec semper licet suscipere, susceptasque absolvere.

XVIII. Quam multa praeterea in quovis remedio observari, et sedulo animadverti non debent.? Praeter illa, quae in quovis medicato corpore circa characteres, et notas, quibus ad suum referatur genus, atque a proximis speciebus seiungatur constanter advertere oportet, atque etiam de eius nominibus, habitu, textura, odore, sapore,

colore , ortu , et duratione tradere , quot sane animadversiones exigunt eiusdem principia , vires , agendi ratio , mutationes , quas humoribus ex homine praesertim eductis infert , atque effectus , quos edit in animalibus brutis , ut inde sine ullo erroris metu germana virtus eruatur , ac verus usus elucescat ?

XIX. Quamquam haec non omnia sunt, quae in cuiusque pharmaci historia tradenda inspici debent , quoniam insuper expedit omnino constituere in qua morbi specie indicetur , in qua corporis temperie proficiat, quo aegritudinis tempore utilius usurpetur , qua copia infantibus , pueris , adultis , et senibus conveniat, quando simplex, vel praeparatum, vel cum aliis, quibusque remediis coniunctum, vel qua ratione immutatum , compositumque adhiberi debeat, qua forma magis expediat , et qua denique via tutius sit illud intra corpus immittere .

XX. Cum itaque tam multa in quovis remedio animadvertenda sint, neque ea sine multo labore , et tempore queant absolvi, mirari neutiquam est, quod illi etiam, qui post instauratam medicinam, et melius declarata subsidia inveniendis , confirmandisque remediorum viribus utilia de Materia medica inter primos scripserunt, ut HERMANNUS, POMETIUS, HILLIUS, ALSTONVS, ZORNIUS, CHOMELIUS , RAYUS, NEUMANNUS , CARTHEUSERUS, GEOFFROYUS , aliique eam longe minus , quam erat in votis , aegrotan-

tibus utilem, medicorumque rationibus accommodatam tradiderint, neque recentiores, ut LINNAEUS, CRANTZIUS, SPIELMANNUS, VOGELIUS, LIEUTODIUS, et RUTTYUS satis eam illustrarint. Profecto vix fieri poterat, quin in tanta rerum difficilimarum copia aliquid praetermitterent, aut quaedam non satis assequerentur, aut non omnes errandi occasiones tutissime declinarent. Nonnulli proinde remedia describentes sensiles qualitates non sedulo indicarunt, quasi ignorassent a varia odoris, et saporis indole medicatas eorum facultates coniectura saepe prospici. Quidem chemicis remediorum periculis in statuendis, et explicandis viribus nimium tribuentes non satis animadverterunt nonnulla, quae chemicis operationibus tentata principiorum natura, et proportione nihil quasi diferre videntur, dissimiles in humano corpore effectus edere, et contra alia, quae principiorum modo indole, modo proportione, modo mixtione admodum inter se discrepare Chemia docebat, Clinices tamen pericula viribus aut nihil pugnare, aut prorsus convenire evidenter probasse.

XXI. Sunt praeterea qui quorundam remediorum agendi rationem, vim, et affectiones satis interdum non eruerunt quod phaenomena, quae sanguinis crassamento, sero, lymphae, salivae, bili, alisque humoribus e corpore eductis permixta medicamenta edunt, aut quae in nonnullis animalibus a quibusdam

pharmacis vel assumptis, vel exterius applicitis eveniunt, tamquam vana, et aliena neglexerint. Sunt contra, qui utroque investigationis genere, saepe fallacissimo, plus iusto confisi ea, quae in variis humoribus, et in animalibus pharmaca praestabant, nimia fiducia, et non semper innocua temeritate ad hominem traduxerunt. Sunt qui medicamentorum doses non raro omiserunt, aut non veras protulere. Sunt etiam qui remediorum compositiones, earumque vires, et usus ne indicarunt quidem, ad Pharmaciam solum modo eas pertinere falso arbitrati, dum alii ex medicamentariis variarum gentium codicibus cum utilioribus, usitatioribusque superfluas etiam, vanas, inconcinnas, et obsoletas in medium attulerunt. Sunt denique qui in statuendis, aestimandisque medicamentorum viribus, licet probe scirent, eas clinicis observationibus certius aperiri, quam aliis quibuscumque rationibus, quas experientia non antecesserit, aut non comprobarit; attamen dubias interdum pro certis, ac falsas subinde pro veris ideo admisere, quod nunquam, aut leviter clinicen professi aliorum de medicamentis iudicia amplexi fuerint tamquam tutissima, atque ab accuratis periculis deducta, quae interim erant ab impuris fontibus hausta. A praeconcepta siquidem opinione, a vulgi erroribus, a vagis itineratorum narrationibus, a circulatorum astutia, a quorundam Medicorum imperitia, et credulitate, a novitatis et partium studio, a

minus diligenti periclitandi ratione, a viribus naturae non satis perspectis, aliisque caussis petita unice fuerunt.

XXII. At quorsum haec omnia? ut ex recensione caussarum, quae et Materiae medicae progressus retardarunt, et una impedimento fuerunt, ne viri ingenio, doctrina, et artis usu caeterum praestantes eam melius traderent, quisque, sicuti paullo antea dicebam, iam desinat mirari, nobilissimam hanc partem medicinae vix nostra aetate eo adductam esse quo reliquis non invideat; atque etiam eos, per quos ipsa maxime profecit iustis laudibus efferat. Efferat scilicet laudibus eos qui cura nuperrime suscepta medicaminum tum simplicium, cum compositorum supellectilis ordinandae, ut medicamentarii, seu pharmaceutici codices meliores prodirent, remedia solummodo retinuerunt quae ratione, et experientia probantur, reiectis caeteris dubiis, vanis, et superfluis, ac compositiones simpliciori methodo, meliori rerum delectu, et minori sumptu parabiles invenerunt: quemadmodum in Anglia, in Scotia, in Germania in Gallia, ac demum in Insubria hac aetate accidit. Eos etiam laudet inter recentiores clinicos, qui sive nova ad medendum corpora receperint, sive remedia oblivioni perperam tradita medicinae iterum restituerint, sive medicamenta ex dubiis, et periculosis non parum efficacia et tuta fecerint, Materiam medicam summopere ditarunt. Eos quoque merito extollat Materiae medicae

scriptores, qui etsi nostra aetate non omnes eius partes aeque illustrarint, quas tamen speciatim perficere sibi proposuerant, egregie pertractarunt: nempe LEWISIUM, qui de remediorum viribus rectissime plerumque iudicat; VENELIUM, qui falsa de remediis iudicia evellere potissimum studet; BERGIUM qui medicamina e stirpibus petita quo ad sensiles qualitates, proprietates, et varios praeparationis modos summopere illustrat; FORKROEUM, Ill. virum iam de Chemia insigniter promeritum, qui generales remediorum vires, et effectus scite explicat; ac virum summum CULLENIUM, qui etsi Materiam medicam cum Therapia coniunctam tradens nimis interdum systemati suo, et minus tutis hypothesibus addictus videatur, ac nimium interdum ab aliorum auctoritate, opinionibusque recedat; tamen de ea plurimum meretur, cum non pauca hactenus probata, quae revera superflua sunt, vana, et aliena ex genere remediorum sustulerit, et quae duce experientia omnino debent tamquam utilissima, et tutissima pharmaca admitti eximiis observationibus exornaverit.

XXIII. Verum praecipua, imo maxima ratio habeatur Ill. et Cel. viro IO. AND. MURRAYO qui universam hanc doctrinam complexus in iis, quos hactenus edidit, libris medicatas stirpium facultates continentibus quaeque in cuiusque remedii historia inspicere, et observare oportet tanta perspicuitate, eruditione, et doctrina, tantoque ingenio, et iudicio

ubique prosequitur, ut si quando reliqua etiam remedia, quae ex animalibus, et fossilibus promuntur, pari ratione exposuerit, ingenuo cuique videri debeat eorum omnium prope princeps, qui in hanc usque diem Materiam medicam professi sunt, nobisque tradiderunt.

XXIV. En itaque fontes, e quibus, cum saluberrimi sint, et non ambigua et simulata, sed vera, ac tuta artis auxilia contineant, ipse perpetuo hauriam quae valetudinis sive tuendae sive restituendae caussa in hisce institutionibus proponam, ipsis etiam, unde haustus patuerint, fontibus declaratis. Quibus illa subinde addam quae mihi, vario periclitationis genere, remediorum quorundam vires minus evolutas, minusve perspectas sedulo scrutanti innotuerunt.

XXV. In his porro exponendis eum ordinem accurate sequar qui nuper apud nos constitutae studiorum rationi magis convenire censetur, atque universam proinde doctrinam, quae artis instrumenta tradit, duas in partes tribuam. Sicut vero res, quae non naturales dicuntur, (quatenus temere adhibitae morborum caussas praedisponentes, et occasionales constituunt), a bene valente homine rite usurpatae eum incolumem servant, ac longaevum reddunt, atque ipsis in morbis opportune admissae iam natos corrigunt, eorumque effectus cohibent, auferunt, et moderantur; ita, post generalem medendi methodum, singillatim proferam primo loco

quonam modo quaelibet res non naturalis sive in secunda, sive in adversa valetudine debeat administrari. Hisce autem expositis propius deinde ad Therapeuticen, et Materiam medicam accedens post communem remediorum distinctionem, qua in alterantia, et evacuantia solent discriminari, singula auxilia ex Pharmaceutico, et Chirurgico fonte deducta ad sua genera ordine, ut appellant, therapeutico, revocata speciatim persequar, ea nunquam omittens, quae ad remediorum generales actiones, effectus, indicationes, et usus attinent.

XXVI. Quaecumque vero proferam, id mihi curae perpetuo erit, ut sermo ab artis auxiliis ad ea nunquam delabatur, quae medicinam facturis inutilia censentur, ne secus praefinitos ad docendum limites temere praetergrediar, neve videar eorum potius rationes sequi, qui in Rei sive naturalis, sive herbariae, sive chemicae studiis versantur, quam medicorum.

HYGIENES, THERAPEUTICES, ET MATERIAE MEDICAE

PARS PRIOR

CAPUT I.

De Methodo Medendi.

1. Cum humani corporis partes ita a natura sint constitutae, ut etiam sub integro, et valido functionum exercitio atterantur, et sensim pereant, excessu, aut defectu facile laborent, atque ob plures caussas internas, externasve multimodis laedantur, ipsae vero vitae actiones, et vires perpetuo non possint ea vitia, quibus caetero persaepe medentur, per se prohibere, auferre, corrigere, vel saltem moderari; medici officium est diligenter investigare, atque opportune detegere quid tum agendum sit, ut ista artis auxilio contingant. Quoniam vero morbus nec averti, nec discuti potest, nisi praesens corporis conditio ope instrumentorum rite mutetur; hinc artifici innotescant oportet tum mutationis natura, et ratio, cum auxilia, quae eam adducant.

2. Curandum igitur est generatim, ut in quovis aegro morbi caussa, morbus ipse, eiusque symptomata, quae res dicuntur praeter naturam, auferantur, atque simul vires, et, quae supersunt, actiones cum sanitate, eiusque caussis, et effectibus antea coniunctae, seu res naturales, vel debitae conserventur. Quare caussas et leges, quibus actiones in secunda valetudine reguntur, in adversa vero turbantur, viresque et effecta rerum, quae humano corpori admoveri solent, medicus ne ignoret, atque etiam cognoscat necesse est in quovis infirmo homine ex iis, quae meminit praeteritorum, quae praesentia cernit, quaeque futura praevidet, et quod mutationis genus conveniat, et peculiares effectus, qui a delectis in hunc finem auxiliis sequuntur, aut sequi possunt in posterum.

3. Satis proinde non est, aegritudinis naturam ex similium morborum observatione generatim definire, et remediorum generales effectus solummodo considerare quando aliquid mutandum sit, vel corrigendum; sed propriae cuiusque aegri constitutioni actionem, et auxilia accommodare oportet. Cum enim morbi, eiusdem licet indolis, ob insigne discrimen, quod fit a diversa caussarum ratione, et vi, atque a dissimili corporis temperie, sexu, aetate, et consuetudine, non parum inter se discrepent, perpetuo evenit, ut idem morbi genus, imo eadem species in quovis aegro non communia artis praesidia, at propria desideret. Recte proinde aiebat

Boerhavvius „ medicinam facere idem esse „ ac singulatim rimari caussas morborum; ita „ quidem ut generalis in animo sit medicus; „ sed ita medicum esse quando singularissime „ munus suum obit (*a*) ».

4. Id autem, quod in aegro ex praeterita, praesenti, et futura corporis conditione sui conservationem, mutationem, ablationem, aut mitigationem, vel modo, vel in posterum exposcit, dicitur *indicans*. Illatio vero, seu conclusio ex indicante deducta, quae demonstrat quid in morbo nunc, vel in futurum agendum sit, vocatur *indicatio*. Quod denique ex notitia indicantis, et indicationis sanitatis tuendae, aut restituendae caussa iuxta artis praecepta faciendum iudicatur, *indicatum* medici nominant.

5. Itaque phoenomena, quae in aegro homine cum sano comparato occurrunt, scilicet morbus, eius caussa, et effectus, ac res ipsae naturales adhuc superstites indicantia sunt, quibus medicus ducitur ad indicationem constituendam. Quae quidem ubi ita conspirent, ut singillatim etiam sumpta unam, candemque mutationem requirant, *indicantia* proprie appellantur. Si vero alia iterum phoenomena vel novo facto aegri examine, vel progrediente morbo se offerant, quae indicationem ab indicantibus prius animadversis deductam magis confirment, vel tantum ex parte

(*a*) Meth. Stud. Med. Tom. 2. Par. XII.

tutam declarent, *coindicantia*, vel *permittentia* dicuntur. Quod si in aegro ea superveniant, quae prioribus indicantibus tam manifeste adversentur, ut haec vel singularem actionem, vel peculiare auxilium desiderent; vel oppositam mutationem; et contrarium remedium indicent, *contraindicantia*, aut *prohibentia* nominantur.

6. Dum autem moneo contraindicantia in uno aegro vel aegritudinis initio; vel eius progressu quandoque occurrere, nemo credat me in eorum sententia versari, qui id crebro accidere arbitrati in vera eruenda indicatione saepissime putant. Plerumque enim duplex hoc genus phoenomenorum diversam, et oppositam mutationem eodem tempore indicantium, ab artificis potius praeiudicata opinione, aut inscitia, quam ab aegri statu proficiscitur. Interdum siquidem eiusmodi discrimen ab imperfecto rerum examine, quae in aegro, aut circa eum sunt, originem ducit; interdum pendet a falsis principiis in medendo receptis; interdum etiam oritur a defectu ratiocinii, quo utitur medicus. Quoties scilicet ex morbi signis eius caussam non satis sit assequutus, toties varia, atque etiam opposita symptomata, quae eadem non raro caussa suscitat, tamquam singulares, et primarios morbos proprias mutationes omnino indicantes considerat.

7. In gravissimum vero eiusmodi errorem is profecto non incidet, qui nunquam obliviscatur eandem caussam pro diversa eius

vi, pro dissimili modo, quo corpori applicatur, proque varietate temperamenti, sexus, aetatis, vitae generis, et consuetudinis, effectus edere, qui inter se oppositi videantur. Ad hunc quoque declinandum errorem expediet a primario morbo symptomata distinguere, atque ad caussam referre; caussae praedisponentis, et occasionalis, ac natae ex utriusque coniunctione caussae proximae naturam, et vim probe perpendere, semperque prae oculis habere, eum recte curaturum, quem notitia caussae non fefellerit, eaque devicta eius effectus vel sponte cessare, vel facilius tolli.

8. Haec dicta sint ad eorum intemperantiam moderandam, qui in simplicioribus licet affectibus contraindicantia se offendisse saepe credunt, ac proinde vel incerti errant in iudicio mutationis perficiendae, vel tot indicationes statuunt, totque una exhibent invicem pugnantia medicamenta, ut infirmis quos nutriunt, noceant potius, quam prosint. Non enim negamus in complicatis potissimum morbis contraindicantia, et prohibentia interdum se prodere, et arduum tunc esse, quae revera, et absolute indicent, tuto cognoscere. Hoc si accidat non prius propositae viae inhaerendum est, quam alia iterum argumenta accedant, quae, omni contraindicantium metu sublato, eam tutissimam esse demonstrent. Sin autem contraindicantia eiusmodi sint, quae indicationi et indicatis repu-

gnent, nunquam vereamur a proposita methodo recedere, et meliori conclusione deducta, aptioribusque delectis auxiliis, novum curationis genus inire.

9. Indicatio vero, seu illa ratio, qua curationis instituendae methodus ex indicantibus statuitur, ut quatuor iam proposita (§. 4), vel saltem aliqua perficiantur, multiplex esse solet. Vel enim de vitae viribus conservandis, et reparandis sollicita est, et dicitur vitalis, seu conservatoria; vel caussae internae, et externae, quae malum procreat, remotionem praecipit, et caussalis vocatur; vel praesentis actionum laesionis, seu morbi ablationem postulat, et therapeutica, seu curatoria nuncupatur; vel denique symptomatum mitigationem solummodo exigit, et symptomatica, aut mitigatoria dici solet, cum ad morbum radicitus evellendum non valeat.

10. Vitalis proinde indicatio in eo versatur, ut quae sunt in humano corpore cum vita et sanitate proxime coniuncta, sanguinis nempe circuitus, atque ex eo ortae humorum secretiones, excretionesque, irritabilitatis actio, et cerebri, nervorumque operationes optimo alimentorum usu conserventur, atque ubi langueant, aut fatiscant, idoneis medicamentis protinus incitentur, atque erigantur.

11. Caussalis studet diaetae errores corrigere, vim venenorum cohibere, externas iniurias avertere, nocuam copiam humorum imminuere, ac pravam quamcumque corporis

constitutionem emendare. Etenim sanitas non alia ratione conservatur, quam morborum semina, seu vitia in corpore haerentia, quae caussae praedisponentes audiunt, tollendo, aut emendando, aut impediendo, quominus eisdem occasionales caussae accedant, quae, ubi affines sint, atque una conveniant, morbum constituunt, vel latentem suscitant.

12. Curatoria indicatio, quae morbi curationem sibi proponit, duas in partes dividitur, quarum prima vitia solidarum partium, altera fluidarum complectitur: divisione ad doctrinae perspicuitatem invecta. Notum quippe est in iis morbis, ut apposite animadvertit Ill. et Cel. CALDANIUS (*a*), quorum curatio ad medicum pertinet, nunquam forte solidas partes vitium contrahere, quin ipsae vel illico, vel paullo post humoribus quoque labem aliquam tribuant, et vicissim. Prima itaque huius indicationis pars correctionem respicit solidarum partium, quae rigiditate, spastica constrictione, laxitate, debilitate, ac soluta continuitate laborant; altera humores tenuitate, spissitudine, acrimonia, nimio motu, aut tarditate peccantes emendare curat, morbidamque materiem expellere.

13. Quando vero id, quod morbum constituit ars nequeat corrigere, aut removere, unde amissa redeat valetudo, atque symptomata ob nimiam vim usque ad finem morbi perpeti non possint, vel eiusmodi sint, quae,

(*a*) Instit. Patholog. n. 69. et seq.

nisi protinus discutiantur, morbum deteriorem efficiant, vel per se vitae minitentur, vel ob impossibilem caussae amotionem necessario subsistant, artificis est, haec saltem mala compescere, seu mitigatoriam indicationem explere, quae potissimum in doloribus consopiendis, excretionibusque moderandis versatur.

14. Etsi vero, quam modo proponebam, indicationum divisio cum tutioribus Therapeutices principiis, et cum ipsa in morbis instituta observatione consentiat, ac proinde tamquam vera, et clinicis utilissima in medendi methodo tradi communiter soleat; non desunt tamen qui eam veluti inutilem, imo absurdam reiiciant. Verum horum argumenta, quae utpote notissima referre non vacat, probant solummodo, quod lubenter damus, vitales, caussales, therapeuticas, et mitigatorias indicationes vel aliquot, vel omnes saepe in morbis coniunctim occurrere.

15. Nec solum fatendum est coniunctionem indicationum, quae generatim diversum habeant finem, in eodem morbo locum saepe invenire; verum etiam quodvis indicationis genus suis quoque differentiis patere, quae non unam a medico actionem postulent, imo eam interdum requirant, quae prius statutae mutationi repugnet. Cum enim ex Pathologia compertum sit non modo caussam proximam raro simplicem esse, utpote quae ex plurium caussarum unione, variisque aegri affectionibus exurgit, sed propicri etiam morbi caussae

iam praesenti novam, seu alteram proximam pariter caussam a priori omnino distinctam supervenire, qua simplex morbus evadat compositus; hinc debet admitti curatoriam indicationem ex plurium caussarum praesentia, et coniunctione in varias partes quandoque discriminari, quarum unaquaeque proprium, ac subinde dissimile genus curationis expostulet, novaque indicata exigat.

16. Sunt porro *indicata* illa omnia corpora quae certa copia, praeparatione, forma, conditione, certoque ordine, et tempore interne, et externe humano corpori applicita ex eorum actione apta censentur ad eam mutationem praestandam, quae vitam conservet, et morbum vel arceat, vel tollat, vel mitiget. Vocari proinde solent medicamenta, remedia, et auxilia. Quae quidem cum vera sint artis instrumenta eadem medicus calleat necesse est, eorumque naturam, vires, et usum, ac maxime veram, tutiorem, simpliciorenque actionem. Hac enim neglecta quodvis mutationis genus rite nequit institui, nec praesens remedium in quovis morbo deligi, qui ratione caussarum, symptomatum, virium, aliarumque aegri conditionum non exiguas differentias exhibet. Nemo quippe illorum opinioni hodie subscribet, qui olim ad rectum remediorum usum satis esse existimabant, eorum qualitates cognoscere tum manifestas, cum abditas, ac scire quibusnam morbis generatim subvenirent, quibusque corporis partibus prospicerent.

17. Remedia autem, seu indicata, non iis solum differentiis obnoxia sunt, quae supra posui in indicantibus praesto esse; sed prout e triplici medicinae fonte promuntur in Diaetetica, Chirurgica, et Pharmaceutica discriminantur. Ad diaetetica pertinent res non naturales, aer, cibus et potus, motus et quies, excreta et retenta, somnus et vigilia, atque animi pathemata; ad chirurgica operationes omnes, quae in gratiam totius corporis manu fiunt, ut ex aegro sanum evadat; ad pharmaceutica demum pharmaca, aut medicamina, quorum viribus, optimaque administratione sanitas in pristinum restituitur.

18. Medicamenta praeterea ab eorum materie, natali loco, utendi ratione, agendi gradu, et effectibus novas divisiones assumunt. Quamobrem iuxta triplex Naturae regnum in Fossilia, Vegetabilia, et Animalia dividuntur; a nascendi loco in indigena, ea nempe quae apud nos, seu potius in Europa naturaliter prostant, et exotica, quae ex caeteris orbis partibus ad nos usque transvehuntur. Atque a ratione, qua corpori admoventur, interna dicuntur, vel externa: interna sunt, quae ore assumpta ad fauces, ad oesophagum, atque ad ventriculum, et intestina delata, vel a lymphaticis vasculis cum descendunt absorpta, vel lactea ingressa ad maiora postea vasa, ad cor, ad viscera, ac dein ad singula corporis loca traducta cunctas, vel certas tantum particulas pro varia eorum indole afficiunt. Neque externa cuicumque parti

imposita in corporis superficie solummodo operantur; verum etiam, ob inductam mutationem, humoribus, intimisque partibus vim aliquam inferunt, atque ab inhalantibus vasis sensim recepta sanguinis vias subeunt, penitiores corporis sedes pervadunt, ac non mediocres hoc modo mutationes interdum excitant.

19. Ab agendi gradu heroica dicuntur ea pharmaca, quae copia licet exigua maximos edunt effectus; specifica vero, quae nondum explicata ratione certa mala perpetuo curant, vel quasdam partes solummodo afficiunt. Discriminari item solent in simplicia, et composita, atque illa rursus subdividi in simplicia proprie dicta, et praeparata. Ea audiunt vere simplicia, quae e natura emersa nulla arte, aut aliorum corporum mixtione mutantur; et praeparata, quae alterius subinde corporis subsidio, aut quapiam industria ex illis eliciuntur. Composita contra ea sunt, quae non origine sua, sed arte, aut plurium simplicium coniunctione exurgunt. Tandem dividuntur medicamenta iuxta eorum actionem in alterantia, et evacuantia, haecque rursus in varia genera; iuxta partes, quas speciatim afficere iudicantur in cephalica, pectoralia, stomachica ec.; ac iuxta varias aegritudines, quibus auxiliari censentur, in antivenerea, antihysterica, antiphlogistica, antiscorbutica ec., ne reliquas modo persequar divisiones, quae ab odore, et sapore, atque ab indole principiorum derivantur.

20. Omnia igitur ea corpora, quorum

actiones ad vitam conservandam, et ad morbum removendum conspirant, auxilia habentur; quemadmodum illa, quae contrariam mutationem inducunt, venena dicuntur, quae scilicet parva copia humano corpori interne, vel externe admota suis viribus, modo subito, modo lente magnum detrimentum sanitati afferunt, gravissima mala accersunt, aut vitam adimunt. Caeterum vix aliquot occurrunt venena, quae absolute noxia, et lethalia sint. Si paucissima enim excipiantur, reliqua minima dosi, prudenterque administrata vel nullam noxam inferunt, vel salutaria, ac praesentissima plurium aegritudinum remedia evadunt.

21. Haec de indicantium, indicationum, et indicatorum multiplici discrimine; nunc paucis expendam praecipua illa artis praecepta, quae in medendi methodo proponi solent, cum medicinam facturis magnam opem praestent. Quoties enim ob indicantium invicem oppositorum praesentiam arduum sit certam indicationem, et verum indicatum detegere; toties ipsa, quae etiam artis axiomata vocantur, meliori medendi ratione patefacta, omne dubium, omnemque errandi occasionem artifici adimunt. Quare utilissimum erit has regulas novisse, quas nonnulli perperam omittunt.

22. Itaque moneo quod in aegro indicat, secundum, vel contra naturam esse, ac primum sui conservationem, alterum amotionem perpetuo praecipere. Non enim cum quibus-

dam existimo prioris regulae veritatem everti uno praesertim pleuritidis exemplo, quod in hanc rem HALLERUS olim protulit (*a*). Nam qui credunt ex eo quod in pleuritide vis vitae, quae res est maxime naturalis, ita plerumque excedat, ut moderanda sit, non semper, quae sunt iuxta naturam, servari oportere; ii sane neutiquam animadvertisse videntur in adducto exemplo tantum virium incrementum ad sani corporis conditionem non pertinere, sed morbificae caussae effectum esse, qui omnino debeat ad secundam axiomatis partem revocari.

23. Quod si duae indicationes, ut interdum evenit, praesto sint, quas simul Clinicus nequeat explere, aut vitalis indicatio cum aliis consociata, quae proprium genus curationis postulent, maxime urgeat, ad primariam, aut vitalem eius actio continuo dirigatur. Cum enim vires in aegro superstites illae prorsus sint, quarum motu functiones morbo perturbatae, ac laesae ad propria officia iterum revocantur, nisi studiosissime conserventur, aut languentes protinus erigantur, cuiusque morbi curatio frustra suscipitur.

24. Ubi vero certa, et perspicua indicatio ob dubiam adhuc, obscuramque mali naturam non suppetat, ex similium, et affinium morborum affectionibus desumatur; remediis paullatim administratis, quasi tentando

(*a*) Praelect. Acad. in Boerh. Instit. vol. V. §. MLXXXVI.

utrum ea natura ferat, an eisdem adversetur? Cuius quidem praecepti utilitas in epidemicis quibusdam constitutionibus, atque in complicatis, rarioribus, incognitisque praesertim morbis elucescit. In his quippe ob insigne phoenomenorum discrimen, ob variam morbi faciem, quae a consueto ordine recedit, atque ob plurium caussarum coniunctionem, earumque naturam vel non satis evolutam, vel prorsus abditam, cum artifex nequeat singulari malo facile prospicere, a ratione similium aegritudinum, atque ab iuvantibus, et nocentibus cogitur indicationes, et indicata desumere. Quare, ubi eiusmodi incidat casus, quisque facile videt, quae in aegro, aut extra eum posita sunt, summa cura esse inspicienda, antequam auxilium quodcumque usurpetur. Novum siquidem non est, ut Clinici perhibent, illa etiam, quae ex communioribus artis regulis indicata, ac non parum utilia videntur, interdum aliena, interdum contraria, interdum nocua existere.

25. Cum igitur in ancipiti hoc rerum statu effectus tantum, quos tentata edunt auxilia, veram queant curandi rationem commonstrare, eos diligentissime artifex inspiciat, perpetuo reputans, ubi illa prosint, dubium iudicium confirmare, et continuanda esse, secus, ubi noceant, fallacem indicationem ostendere, et nova indicata requirere. Enim vero nihil magis morborum sanationi officit, quam crebra medicaminum mutatio, quae licet necessaria non videatur, a quibusdam tamen

medicis ideo solet institui, ut ab omni remediorum materie paratissimos se praebeant. Dum enim satagunt novis quotidie administratis auxiliis citius, certiusque salubribus naturae motibus obsequi, noxiis occurrere, et deficientibus opem ferre, tanta copia remediorum ea omnia mala imprudenter adsciscunt, quae a neglecta simplicissima curandi ratione proveniunt, novas aegris molestias pariunt, ac tot excitant commotiones, quae vires magis frangant, morbi exitum retardent, atque in peius immutent. Quare id rati praestantiores artis magistri nos monent iure tentata continuanda esse, quamquam non illico morbum iuvent. „ Saepe enim, inquit Celsus, pertinacia iuvantis malum corporis vincit (*a*) „; quia remedii vis, quae nulla initio videbatur, paullatim se explicat, ac necessariam postea perficit mutationem. Contra vero periculi plenum esset in ea indicatione, et remediorum usu persistere, quae nihil prodesse, vel naturae adversari cognoscimus. „ Natura enim repugnante, recte idem Celsus, medicina nihil proficit „.

26. Inde sequitur celebre illud praeceptum, naturam, quo vergit, eo esse ducendam; quod ita accipiendum est, ut salutares

(*a*) De Med. lib. III. cap. XI. Sequor editionem, quam ex manuscriptis, editisve codicibus emendatissimam summo studio curavit Ill. Targa vir eruditione, scribendi nitore, et artis usu insignis, a quo utilissimum, quod parat, Lexicon Celsianum ii omnes avide expectant, qui ob latini sermonis puritatem, et elegantiam in Celsi lectione saepe versantur.

eius motus adiuventur, eiusque actio in aegri salutem nunquam medicamentis perturbetur. Non raro quippe humanum corpus tantum retinet pristinae facultatis, et roboris, morbo licet detentum, ut queat propriis viribus praesentem conditionem immutare, ac naturali quodam impetu sibi illatas noxas nullo artis adiumento removere. Nam alio modo si forte res accidat, ac vi morbificae caussae motus, et actiones naturae nec rite dirigi, nec intra quosdam limites consistere videantur, imo effraenes fiant, vel in aliquod viscus non sine noxa, aut discrimine vehementer irruant, protinus debent ad pristinum, vel novum ordinem restitui, aut moderari. Quamobrem unum in omni casu servandum est, ut artifex naturam sedulo contemplando huius actionem ad aegri salutem dirigat.

27. Pro certo etiam habendum est naturam consuetis gaudere, et insolita adversari, ac tantam proinde esse in humano corpore consuetudinis vim, ut eadem quasi altera natura habeatur. Cum enim solitae res corpus minus afficiant insuetis, et novatio quaecumque in iis, quae continue corpori accidunt, sine passione, aut molestia nunquam fiat, latissime patet in homine consuetudinis imperium. Hinc eius subsidio et gravissima opera exercere, et pravis alimentis vesci, et quaedam venena haurire, aliaque praestare ille potest impune, quando eisdem iam assueverit, quae secus sine sanitatis detrimento, ac vitae periculo nunquam efficeret. Hinc propter

ipsam quoque consuetudinem accidit, ut homo nequeat plerumque facile et tuto, ab ipsis etiam erroribus in usu sex rerum non naturalium admissis se repente subtrahere, atque ad rectam vivendi rationem redire. Hinc denique sequitur, ut cum quis mutare aliquid velit, paullatim debeat assuescere: quod quidem praeceptum sanos magis, quam aegros respicit. Quamquam enim et in his generatim expediat, ubi per morbum liceat, ipsam etiam passionem, quae a novo, etsi optimo, repente admisso procreatur vitare; „ ea nihilominus molestia, ait rectissime LOM- „ MIUS, in aegrotantibus non tanti putatur, „ quanti morbi depellendi necessitas, quae „ magnitudine superat eam, quae sub lenta „ mutatione est, securitatem (*a*).

28. Conservatio autem similibus, curatio contrariis absolvitur, si plerique audiantur medicae artis professores, dum alii utrumque non semper verum esse contendunt. Nam ad primum, quod attinet, etsi admittant corpus opportuna reparatione indigere, ut sanum servetur, negant tamen eius integritatem servari appositione eiusdem materiae, quae iam defluxit, cum videant ad sanitatem tuendam saepe expedire aliam materiem desumere, alium in usu non naturalium rerum ordinem sequi, ac subinde etiam contraria usurpare. Verum qui ita docent, solum ostendunt constitutam regu-

C 3

(*a*) De sanit. tuend. Comm. pag. 103.

Iam eos non respicere, qui, etsi in sanorum numero adhuc veniant, minus integrum tamen, vel pravum habitum sortiti fuerunt, non autem probant conservationem usu similium in iis non fieri, quorum temperies, natura, et consuetudo impediunt quominus a similibus excessus contingat. Ad secundum vero, quod spectat, nempe curationem contrariis perfici, sunt pariter qui PARACELSUM sequuti propositis quarundam curationum exemplis denegent, aut saltem perpetuum non esse contendant. Sed eos facile refellit HALLERUS (*a*) animadvertens contraria curari contrariis, iis videlicet, quorum effectus morbificae caussae in futurum adversantur.

29. Quaecumque porro remediorum genera indicata videantur nunquam clinicus negligat in magnis, et celerrimis passionibus continuo, et semel validiora remedia experiri; in levioribus vero, et lentis morbis lenia, et quidem sensim usurpare. Fac enim, exempli loco, dirissimam illam anginae inflammatoriae speciem praesto esse, quae brevi suffocationem portendit, nisi cito, plenaque manu sanguis educatur, donec respiratio liberior fiat, et suffocationis metus cesset, spiritu repente intercluso occiditur homo, quem artis auxilia rite, et opportune administrata servassent. Quare medicinae proceres generatim monent inter vim morbi, ac remedii, proportionem semper esse debere, ipsamque me-

---

(*a*) Lib. cit. Vol. V. §. seq.

dendi occasionem, ut loquitur HIPPOCRATES, celerem esse, seu momentosam, cum ab uno saepe momento vita, aut mors hominis pendeat.

30. Quemadmodum vero in summis malis breve spatium est, intra quod, nisi auxilium prosit, aeger aut in maius discrimen adducitur, aut extinguitur; ita leniorum morborum curationem nil magis pervertit, quam nimia quorundam medicorum festinatio, qui ut miraculi instar morbum sanasse videantur validiora artis auxilia confestim praecipiunt, eademque crebro, intempestive, et audacter propinant. Hoc siquidem tumultuosum, et vehemens medendi genus functiones perturbat, secretiones laedit, excretiones sollicitat, vel cohibet, ac corporis robur magis infringit. Hinc morbus antea levis, et mitiori curationis methodo adhibita solutu facilis, gravis plerumque fit, in longum trahitur, et aegre discutitur. Sedulo igitur medicus caveat ne remediorum abusu, aut agendi temeritate levem aegritudinem exasperet, nec unquam obliviscatur ad morbum evellendum non semper opus esse medicamentis, et quodvis remedium, quoties supervacaneum est, evidenter nocere.

31. Neque illud in medicina facienda debet ignorari non eadem auxilia in eadem licet indicatione cuique convenire ob propriam cuiusque hominis constitutionem, quam idiosychrasiam, seu arcanam quampiam proprietatem, veteres appellabant, quae a varia

humorum commixtione, a diverso solidarum partium habitu, atque a dissimili sensilitatis, et irritabilitatis modo proficisci videtur. Hac quippe fit, ut homo, sive sanus, sive aeger, ab iis persaepe laedatur, quae alter sine noxa sustinet, imo ille quaedam adspernetur, et horreat, quae hic summa voluptate appetit. Quamobrem fieri nequit quin eiusmodi corporis proprietas in ipsis quoque se exerat medicamentorum effectibus, prout revera se prodere experientia crebro evicit. Non raro enim observatum est, ut unum tantum proferam exemplum, opium, quod generatim ad dolores, et spasmos consopiendos praesentissimum pharmacum esse solet, uni homini hoc fine porrectum ea dosi, qua innoxium, et utilissimum communiter censetur, insigniter offecisse: ob neglectam scilicet animadversionem, quae in huius medicamenti usu, et copia singularis aegri natura requirit.

32. Caeterum quoties tutiora, quae videbantur, remedia non profuerint, toties dubia etiam oportet experiri, ubi nullum ex his vitae periculum immineat. Cum enim ad medici officium pertineat cuiusque morbi curationem omni ope tentare, si auxilia, quae salutem certo polliceantur, paratissima non habeat, vel quae optima iam iudicaverat, ob abditam aegritudinis indolem, vel ob peculiarem aegri constitutionem inutilia cesserint, non ne debebit etiam minus indicata, et dubia experiri? Idque eo fidentius agere quo magis eiusmodi remedia nec gravem noxam,

nec vitae metum unquam allatura videantur? Tum sane satius est, dicam cum CELSO, „ anceps experiri remedium, quam nullum. Nam eo in casu, in quo ab ancipiti medicina vita in discrimen potest adduci, ab ea prorsus esse abstinendum, quis est qui non videat?

33. Non inde tamen consequitur quod idem ait CELSUS „ prudentis medici esse „ eum, qui servari nequit, non attingere, ne „ videatur occidisse, quem ipsius sors intere„ mit (*a*). Nam, etsi plerique medicorum ita senserint, nec desint, qui adhuc credant eos, quorum morbus iam conclamatus habetur, invisendos non esse ne artificis fama in discrimen adducatur, neve ipsa ars criminetur; nihil tamen hac opinione excogitari potest quod magis humani animi naturae, et arti repugnet. Nam donec aliquid sanitatis, et vitae superest, superest sane aliquid in quo artifex queat se se utiliter exercere. Sit quidem omnis iam spes salutis abiecta, sitque ipsa fere mors in propinquo, adhuc pars est medicinae morbum, quo usque fieri potest, lenire, vitam, quo diutius licet, protrahere, aut saltem cum ad extrema iam ventum sit, ipsam mortem minus funestam, doloribusque expertem efficere. Ergo medicus studiosissime caveat, ne hominem in tam misero rerum statu versantem deserat; sed eum misericors, et comis attingat, peramanter consoletur, ac postquam, nuntiato

(*a*) Loc. cit.

propinquis, et amicis funesto morbi eventu; suam famam in tuto collocaverit, quae ad eius officium adhuc pertinent omni cura perpendat, ac protinus expleat.

34. Praeter haec vero, quae in dubiis indicationibus artifici magno adiumento esse solent, quaedam alia rursus novisse interest, quae ab eo, cum morbi cuiusque curationem suscipit, sedulo animadverti, ac rite debent expleri ne secus aut eius nomen, aut ipse aeger periclitetur. Quod quidem non raro evenit iis regulis posthabitis, quae medicum aegros adeuntem proxime respiciunt. Inter multa vero, quae in hanc rem afferri praecepta possunt, illud videtur potissimum, quod medicus ad aegrum accedens rationem perspectam habeat quaeque eruendi, quae non solum morbo generatim communia sunt, sed huic singulatim propria censentur. Studeat itaque, et quae in aegro, ac circa eum se se offerunt, sensusque proxime afficiunt diligenter contemplando perfecte eruere, et quae abdita sunt, ac non nisi aegri, vel assidentium confessione revelantur, apposite, ac minutissime percunctari, ut nihil eorum, quae scitu utilia esse possunt, eum fugiat. Sicuti enim ad veram curandi rationem sola ducit absolutissima aegritudinis notitia; ita haec ab accuratissimo examine in aegro instituto solummodo pendet. Non ergo supervacaneum erit, quae artifex generatim intueri, percunctarique debeat, paucis proponere.

35. Medicus itaque cum aegrum invisit

non protinus ac venit brachium manu apprehendat, ut pulsum exploret, nec illico nimis curiose, et anxie in morbum inquirat ne sollicitudinem aegri dubitantis quomodo illi se habere videatur, imprudenter augeat; sed hilaris vultu, et facilis sermone breviter aliqua proloquatur amice, quibus illius fiduciam sibi comparet, dein sciscitetur quemadmodum se habeat. Tum vero quasi aliud meditetur, aut agere velit infirmum propius intueatur: „ ob „ quam caussam, ut Celsus apposite monet, „ medicus neque in tenebris, neque a capite „ aegri debet residere; sed illustri loco ad„ versus eum, ut omnes notas ex vultu quo„ que cubantis perspiciat „. Perspiciat scilicet an pallor, aut rubor faciem occupet, oculi sicci, aut humidi sint, prominuli aut concavi, et tristitiam, vel spem, vel quemlibet alium animi affectum significent; num mens sibi constet, num spiritus facile aut aegre, lente aut celeriter ducatur, numque in voce, et auditu aliqua mutatio acciderit.

36. Hisce perspectis aegri aetatem, temperamentum, corporis habitum, et robur, ingenii vim, animique naturam, vitae genus, praegressam valetudinem, diaetae rationem, fortunam, atque alia huius census studeat cognoscere. Percunctetur dein ab aegro num alias eodem morbo laboraverit, atque in eum num contage, an aliquo cuiusque generis errore in usu rerum non naturalium commisso inciderit, et quonam modo, quibusque auxiliis ad pristinam iterum sanitatem redierit. Scisci-

tetur praeterea cui caussae aegritudinem tribuat, a quonam tempore prima eius indicia senserit, qua die lecto se commiserit, quae antea passus sit, numque aliquid, et quo item eventu ad malum curandum egerit.

37. Propius vero ad morbi investigationem accedens percunctetur num cubans infirmus capite doleat, vel aliquam in gutture, pectore, stomacho, praecordiis, abdomine, renibus, aliisque partibus molestiam percipiat; num in utrumque latus se convertere, et utrinque recumbere facile queat; oris siccitate, et siti vexetur, pravo oris sapore, et nausea laboret; animo interdum deficiat, aut saltem insolitam, et magnam lassitudinem sentiat; an ad vomendum subinde incitetur, alvum habeat compressam, aut apertam, itemque parum, aut copiose fluentem; an aegre vel facile, raro vel crebro, parce vel largiter mingat; an alicui purgamento assueverit, hocque rite procedat, sudoribus diffluat, et pravum tunc halitum emittat; an tussi sicca, vel humida teneatur, aliquid expectoret, vigilia occupetur, vel insolite in somnum propendat, atque inter dormiendum num insomniis, tetrisque imaginibus perturbetur; an potum et cibum, et cuius porro indolis appetat, et commode ferat, vel fastidiat, et respuat, an denique cuiuspiam medicamenti usum aegre sustineat.

38. Linguam deinde medicus inspiciat visurus utrum humore madeat, et munda sit, an arescat, et sordeat. Ex-

ploret pariter, qui calor cutis sit, et quae eius mollities vel ariditas, numque eam insolitus color, aut exanthema occupet; imo, dorso manus ori admoto, studeat percipere, an aura, quae inter expirandum e pulmonibus erumpit, nimium incalescat, tum maxime quando aeger ardore, aestuque vexatur, aut valida febre, vel inflammatione detinetur. Hypocondria, et abdomen postea contrectetur, et quidem diligentius quo iam innotuit, vel metus subest in hac corporis sede morbum, aut eius caussam speciatim sitam esse. Denique urinam, sputa, si quae adsunt, et faeces ipsas inspicere, quorundam more, nunquam negligat, cum inde, et signa ad morbum penitius cognoscendum, et notae ad eius exitum pronunciandum, atque indicia ad curationem rectius instituendam persaepe eruantur.

39. Post haec, aut vix paullo ante manum pulsui admoveat continue reputans animo mutationes, quibus ex aetate, temperie, propria corporum natura, sexu, vigilia, somno, cibo, potuque assumpto, digestione, motu, dolore aliquo, animique pathemate pulsus obnoxii fiunt, ne quae istis debentur morbo tribuat. Neque in uno carpo, at in utroque pulsum semper exploret, dextro laeva, sinistro dextra admota, idque postea repetat curando, ut quavis vice quinquaginta saltem pulsationes persentiat, seu potius, quod rectius est,

tot ictus percipiat, quot intra unum, aut alterum horae momentum micando edit arteria. In hunc finem horologio, quod minima tempuscula, seu secunda minuta denotet, interdum utatur, quando utile est mutationes, quae in pulsibus quo ad frequentiam et celeritatem in singulis accessubus, aut exacerbationibus, et incrementis fiunt, omnino perspectas habere, atque inter se comparare. Nec demum duos tantum digitos, sicuti quidam temere faciunt, carpo applicet, sed quatuor paralellos, riteque iunctos, singula item in pulsibus explorandis praestans, quae ad omnia eorum discrimina detegenda potissimum valent.

40. Interea studeat artifex ne obliviscatur eorum quae pro sexu, et aetatis discrimine propriam animadversionem desiderant. Foeminis quippe, et infantibus cum medetur alia rursus inquirenda supersunt. Nam, ut de illis prius dicam, sciscitandum est an menstruus sanguinis fluxus praesto sit, vel immineat, vel iamdiu substiterit, cum vero flueret sanguis, qua copia, qualitate, et ratione erumperet; utrum nupta ea sit, an vidua, an albo fluore laboret, an unquam conceperit, tumque maturum partum in lucem ediderit, et facile, aut aegre exclu serit, aut abortum passa sit, an uterum gerat, quo graviditatis mense consistat, quibusque inde prematur incommodis; an denique recens enixa infantem suo lacte nutriat.

41. Infanti vero, ut succurramus, praeter illa, quae cum adultis communia sunt, ab eius matre, aut nutrice percunctandum est, num ipse a sanis parentibus ortum duxerit, aliquot iam dentes emiserit, atque iis erumpentibus in alvi fluxum, febrim, et reliqua, quae difficilem dentium eruptionem comitantur, semel, aut iterum inciderit, an variolas passus iam sit, ac quidem benignas aut malignas, an vermes unquam deiecerit. Scire pariter interest num aliqua lacteae crustae, aut incipientis rachitidis signa idem infans praeseferat, ventre tumeat, irrequie, vagitu, vigilia, et similibus aliquid se interne pati significet, convulsionibus subinde corripiatur, haerniosus sit, solo lacte vivat, vel aliis, quibusque cibis vesci incipiat, ac caetera, quae ad eius aetatem propius pertinent.

42. Verum, ut redeam ad generalem aegrorum inspectionem, monuisse oportet quosdam interdum occurrere, qui, cum propriam aegritudinem exponunt, ea e consilio subtrahunt, quae medicum ducere possent ad proximam illius caussam detegendam, vel cum singula morbi phoenomena narrant veram eius originem fateri detrectant. In eiusmodi porro casu prorsus expedit quod revelare aeger renuit ab eius amicis, et propinquis percunctari, ut ab iis morbi caussa patefacta aegrotanti licet invito artifex tuto subveniat. Quod si neque ab his datum sit rei veritatem eruere, ipsa vero mor-

bi phaenomena caussam, quae suspicatur, subtus latere quodammodo suadeant, haec tantum in dirigenda curatione attendat aegri negantis, et in exitium se se praecipitare volentis pervicaciam parvi pendens, quin eum, ut quidam temere solent, verbis severioridus increpet.

43. Sed aliud aegrotantium genus medicus interdum offendit, quibus proprium est, morbum, eius symptomata amplificando, adeo augere, ut imperitum, vel novum artificem non raro decipiant. Sunt huius census potissimnm meticulosi, hypocondriaci, valetudinarii, et melancholici. Quamobrem cum eos medicus attingit diligenter caveat ne cunctis, quae narrant, fidem protinus adhibeat, sicque eorum opinioni nimium obsequendo in errorem adducatur.

44. Ex his autem intelligi potest, dicam cum CELSO „ ab uno medico multos „ non posse curari: eumque, si artifex est, „ idoneum esse qui non multum ab aegro „ recedit. Sed qui quaestui serviunt, quo„ niam is maior ex populo est, libenter „ amplectuntur ea praecepta, quae seduli„ tatem non exigunt (a)". Quare videant, qui huc illuc cursitando perfunctorie medicinam exercent, totque aegros lucri caussa curandos assumunt quot eorum auxilium implorant, quique perampla nimis valetudinaria nutriunt, ne cum summa cura

(a) Lib. III. Cap. IV.

singulis consulere non sustineant, et propria intueri prohibeantur salutarem artem in opprobrium, hominumque perniciem traducant.

45. Oportet denique (verbis Petri de Rotundis (*a*) rem totam concludam) » ut medicus de aegro suo prae-
„ sens absensque cogitet, assiduusque ac
» sedulus illi sit, ne quod boni attulerat,
» corrumpat incuria; sed nec tristem se-
» veritatem, morositatemque praeseferat, qua
„ ominosus videri possit; nec importunam
» festivitatem qua moveatque fastidia, et
„ suspicionem iniiciat parum tangi se lan-
» guentis discrimine. Facile aegrotantis fi-
» dem, spemque excitat composita ad mi-
» sericordiam species, gravitasque, atque
» id omne quidquid fuerit vel prudentiae,
„ vel non ineptientis hominis argumentum.
» Videat quoque ne longius evagetur extra
» rem suam; neu sibi diutius in eo pla-
» ceat, quod suo sit ab officio alienum; il-
„ lud ob oculos unice habens ad quod vo-
» catus praecipue est. Quin et de suis
» partibus non plus quam necesse est, par-
» ce scilicet, graviterque disserat; tum ut
» fidem operae suae faciat verecunda sobrie-
» tate sermonis; tum ut ne loquacitate fati-
» get auscultantes: quod solent vana quae-
» dam ingenia in facienda porro arte a qua
„ sanitatem expectant homines, non facun-
» diam.

(*a*) De cur. feb. acut.

CAPUT II.

De recto aeris usu in secunda, et adversa valetudine.

46. Aeri, qui nobis effunditur, tantam vim in humanum corpus tribuit natura, ut inter potiores vitae et sanitatis caussas, ac maiora adversae valetudinis praesidia rectus eius usus habeatur. Nam sine aere nec respiratio, eiusque officia cum vitae caussis, et effectibus arctissimo nexu coniuncta possunt absolvi, nec, quae per pulmones, et cutim superfluae, et corruptae profluunt particulae, eliminari. Nec pariter sine recto eius usu corporis calorem recte conservari, vires cordis, musculorum, nervorumque tueri et refici, digestionem rite perfici, fluidas, solidasque, partes a corruptione defendi, aliaque possunt expleri. Nec denique possunt, qui in adversam valetudinem inciderunt ad pristinam integritatem redire, nisi aer eiusmodi sit, qui molestiam, et noxam non modo non afferat; sed aegris ipsis subveniat, imo interdum efficaciter medeatur.

47. Neque ipsa solummodo commoda, quae sanis, et infirmis ex aere obveniunt, eodem recte utendum esse praecipiunt. Modum quippe in eius usu servari oportere, ne is secus morbi, aut exitii fortasse caussa existat, postulant rursus, quae

utrisque impendunt aerumnae quoties ipse a pristina puritate, temperie, integritateque desciverit. Tunc porro tantam nocendi potentiam aer adipiscitur, ut modo subito, aut lente hominem paullo ante sanissimum perimat, modo eum gravissimo morbo corripiat, modo iam infirmum gravius laedat, imo salutarem morbi exitum praevertat. Nam, ut mittam lethales effectus, quos aer facile edit, cum venenata multigena aeriformia fluida secum abripuit, nonne alicubi haerens, diuque conclusus anxietatem, anhelitum, asphyxiam, mortemque infert? Nonne multorum hominum, quos angustus locus recipiat, respiratione corruptus similia efficit? Nonne putridis, morbidisque aegrorum emanationibus onustus gravissimas, et saepe funestas aegritudines accersit?

48. Haec impurus efficit aer, nec parum nocet cum aequo calidior, aut frigidior evaserit. Ab eo enim iusto calidiore aqueis diflatis humoribus, et reliquis valde inspissatis irritatio fibrarum, sitis, febris, cephalalgia, inflammatio, et deliria induci solent; quemadmodum ab eodem solito frigidiore, constrictis admodum fibris, ac cutis spiraculis ferme occlusis, perspiratio imminuitur aut cohibetur, rheumaticae affectiones accedunt, vel, ubi adsint, atrocius saeviunt, et inflammationes promoventur, vel ad necrosim perducuntur. Quae quidem mala magis invalescunt quotiescumque iusto calidiori, aut frigidiori

aeri nimia eius humiditas, vel siccitas accesserit.

49. Quare cum aer tam facile, et valide corpora demutet, imo citius plerumque, ac vehementius quam caetera rerum genera, quae nos quoquomodo afficiunt, plurimum refert sive ad tuendam, sive ad restituendam valetudinem, rationem non ignorare qua debeat ipse tum sanis, cum infirmis accommodari, seu quasnam proprietates habere, ut pro varia corporis dissimilitudine illis praesidio sit, istis auxilio. Itaque scire expedit aerem, ut saluberrimus, et cuiusque hominis naturae accommodatissimus sit, purum semper esse oportere, utut maritimus sit, aut mediterraneus, seu terrestris. Maritimum enim terrestri minus purum, et salubrem esse opinio est, quae indubiis testimoniis hominum, qui longissima navigatione extremas fere orbis partes nuperrime attigerunt, ac maxime Cookii observationibus evidenter refellitur. Hi quippe in medio cuiusque maris, atque in immenso oceano ad respirationem conservandam, atque ad omnes functiones, et actiones rite obeundas aptissimum, et puritate, aliisque dotibus saluberrimum aerem repererunt; itemque optimum experti sunt in ipsis maris oris quoties aqua prope eas non haereret, nec instantium montium cacumina, aut fretuum angustiae liberos ventorum afflatus impedirent.

50. Hic pariter loci alienum non

erit monuisse veritati consonum non esse quod de aere lacustri tradunt plerique, cum eum utpote proximis montibus conclusum, nec satis purum et tutum, ac nimis humidum iudicant. In maioribus siquidem lacubus, quorum aquae late patent, et regularibus ventis crebro exagitatae fervent undis sat purum et tutum aerem esse ii evidenter ostendunt, qui etsi prope illos continue degant, quemadmodum qui Benaci, Verbani, et Larii littora incolunt, aut saepe in eisdem navigent, imo nautas perpetuo agant, incolumes diu vivunt, ultimamque sat firmam senectutem attingunt. Humidior vero terrestri quominus eiusmodi aer interdiu saltem iudicetur, faciunt potissimum experimenta, quae vespertinis horis Ill. et Cel. Collega VOLTA in Lario lacu nuper instituit. Hygrometri namque subsidio invenit eo humidiorem vespertinum aerem sensim fieri quo navicula, qua ipse vehebatur, ad littus magis properabat, ita ut terrestris longe maiorem humiditatem ostenderet. Quam quidem observationem nebulae ulterius, caliginesque confirmant, quae humilioribus Insubriae locis, imo montibus ipsis, quam Verbano, et Lario crebriores, densioresque notantur.

51. Nimis etiam tenuis et levis aer, vel nimis crassus, et gravis, tutus et salutaris non est. Nam aequo crassior, et gravior ob multiplices caussas, quas pathologi recensent, si non subito, saltem paullatim, virium robore

fracto, earumque actionibus perturbatis noxam infert, ac plures aegritudines accersit. Iustò autem tenuior, et levior non solum eorum longaevitati, qui in eo degunt, parum prospicit viribus vitae validius, quam oporteat, excitatis, et organis ob celerrimos circulationis, et respirationis motus ocyus attritis; verum etiam inassuetis manifestius, et citius officit. In iis proinde, qui editissimorum montium iuga petunt cum eiusmodi aerem primo inspirant, anhelitus, palpitatio cordis, et creberrimi ictus arteriarum illico praesto sunt, facies insolito rubore instar erysipelatis suffunditur, ac subita lassitudo omnia membra occupat: quemadmodum vel Ill. et Cel. SAUSSURIO nuper accidit cum montis eorum omnium, qui in Europa sunt, altissimi cacumen incredibili prope ausu attigisset (*a*).

52. Cum autem ad aeris puritatem, salubritatemque solis, aut lucis actio magnopere conferat, et diurnus proinde praestet nocturno, ac meridianus matutino, quisque perpetuo studeat, ut eodem sereno, lucidoque, quo fieri magis potest, perfruatur, ne secus, dum quorundam more lucem, ut nocuam pertimescit, et fugit, corporis inde robur amittat, morbidamque constitutionem sibi comparet. Qui enim in tenebris, aut in umbra diu versantur, etiamsi aeris renovationem non omittant, purum-

---

(*a*) Voyag. au Mont Blanc.

que inspirent, vel loca inhabitant, quae multam lucem prohibent, vel huius usuram consulto perfugiunt, floridum, nativumque cutis ruborem, decoremque amittunt, squallidamque et macilentam faciem sensim induunt, nisi aliis etiam gracilescentis in dies corporis, depravatique habitus incommodis multentur. Quae quidem mutationes cum iis, ni fallor, plurimum conveniunt, quibus ipsa vegetabilia ob lucis defectum obnoxia evadunt, quae inde decolorantur, gracilescunt, et singulare prope morbi genus contrahunt.

53. Nec sereno tantum, aprico, lucidoque aere sanus quisque indiget, ut salutares eius effectus experiatur, sed eodem aperto, quam liberrimo, et ventis, qui renovationem subinde praestent, impuritatesque depellant, opportune exposito. Secus enim ubi circumfusus undique aer sit in humidioribus terrae locis conclusus sua integritate paullatim amissa insalubris, et nocuus evadit. Docent id epidemicae quorundam morborum constitutiones a subito stagnante aere profectae; docent endemicae, aut stationariae aegritudines, quibus quaedam regiones ex hac potissimum caussa maxime fiunt obnoxiae; docentque Cretini (sic eos appellant), qui non aliunde in singulare, vereque miserum morbi genus incidunt, quam ex vitio quod calidus aer in vallibus Sedunorum conclusus concipit; sicuti iure magni nominis Philosophus SAUSSURIUS in eius-

modi aegritudinis caussas sapienter inquirens nuper reperit (*a*). Cuius quidem dirae aegritudinis effectus ob laesam fabricam partium, quae cerebrum constituunt, atque occludunt, quorundam Cretinorum, qui mortem obierant, capitibus reseratis Ill. et Cel. Collega Malacarnius nuperrime patefecit (*b*).

54. Rusticanus vero aer, itemque montanus, et agrestis ut urbano puritate, aliisque dotibus praestat, sic ille isto longe salubrior existit; quin tamen verum sit, quod nonnulli perhibent, urbanum generatim insalubrem esse, ac pluribus morbis caussam praebere. Huic enim sententiae experientia adversatur, quae urbanum sat tutum et salutarem declarat, ac tunc solummodo nocuum evadere quando in urbe illae caussae vel praesto sint, vel provide non arceantur, quae eum impurum, foedum, multimodis corruptum, nimis gravem, stagnantem, crassum, humidum, nebulosum, ac subitis vicissitudinibus obnoxium efficiunt. Sunt eiusmodi halitus e sepulcretis, valetudinariis, carceribus, et cloacis erumpentes; viarum sordes; lanienae non satis abstersae, animalium et vegetabilium putrèscentium effluvia, fimeta vel in urbe, vel pro-

---

(*a*) Voyages dans les Alpes. Tom. II. Chap. XLVII.

(*b*) Mem. sur les Cret.

pe moenia sita ; proximarum paludum aurae ; minorum sive lacuum, sive fluminum aegre se moventium vicinia ; liberi ventorum afflatus sylvarum densitate, platearum defectu, viarumque angustiis impediti ; prava aedificiorum constructio ; coelum admodum inaequale, et nimiis imbribus patens ; atque alia huius census, quae neminem latent.

55. Haec autem omnia, quae aerem maxime iniuriosum reddunt, eo diligentius a quavis urbe removeantur quod horum aliqua ipsum caeterum salutarem adeo corrumpant, ut summam nocendi potestatem adeptus, ubi inspiretur, asphyxiam, mortemque cito inferat, quae non facile possit averti. Hic enim brevissimum, imo vix aliquod spatium est intra quod, si auxilia non profuerunt, homo extinguitur. Ex quo evenit, ut propere ea rapienda sint, quae mephiti oppresso subveniunt. Sunt huius generis subita hominis in apertum, purumque aerem translatio, vitalis, si suppetat, aer in pulmones continuo demissus, frigidae aquae inspersio, eiusque lotio, frictiones rite institutae, diuque protractae, clysteres acriores, ac caetera, quae generatim possunt respirationis, irritabilitatis, et sensilitatis actiones suscitare, viresque erigere.

56. Ad id maxime expedit illud omne naribus subditum, tum in os instillatum, ingestumque, quod ad lethiferam inspirati aeriformis virus naturam enervandam, corrigen-

damque speciatim valet. Ut enim mephiticae aurae natura differunt, sic differant auxilia oportet, quae inde laborantibus subveniant. Quamobrem si ab aere fixo, vel acido malum nascatur, alcali volatile naribus subditum magno auxilio esse solet; si ab aere alcalino, ac praesertim putridis effluviis una inquinato, vel ab aere phlogisticato, aut inflammabili acetum naribus illinitum, et ore assumptum summam opem praestat; si demum fiat ab aliis fluidis aeriformibus virus habentibus, atque a circumfuso aere halitibus, effluviis, et exhalationibus cuiusque veneficae indolis onusto, ea conveniunt, quae cognitis virus principiis adversantur.

57. Quod si circumfusus aer ob subtile, malignumque quodcumque miasma secum assumptum, integritatemque non una de caussa amissam adeo noxius et contagiosus evaserit, ut pestilentiam spargat, summa cura, et celeritate illa non solum perfici debent, quae ad tantam calamitatem arcendam, et profligandam, atque ad contagem prohibendam propius valere Politiae medicae professores docent; verum etiam mature nitendum est munditie, cultuque corporis, temperantia, idoneo victu, apposito rerum omnium non naturalium usu, antisepticis, aliisque praesidiis, ut homo ad pestilentiae vim impune ferendam, aut saltem eiusdem eluendam perniciem paratissimus reddatur.

58. Huc quoque plurimum facit ventorum observatio. Nam venti non solum aèquali, quo ambimur, aere nos validius percellunt, quod frigoris, aut caloris, atque una siccitatis, aut humiditatis bona, aut incommoda subito, et vehementer nobis afferant, sicque circumfusum aerem vel salubrem, vel iniuriosum reddant; sed ob alias rursus mutationes, quas huic facile afferunt. Ipsi namque modo purissimi, et saluberrimi afflatu suo a vaporibus, effluviis, et exhalationibus nocuis circumfusum, haerentemque aerem liberant, et purum, ac respirationi obeundae, et saluti conservandae aptissimum efficiunt; modo ob mephiticas auras, et noxia miasmata secum suscepta insalubres, et perniciosi vitium, quod habent, cum vulgari aere propere communicant. Utrumque porro demonstrant aegritudines epidemice grassantes, ac pestes atrociter saevientes modo saluberrimi venti afflatu, et impetu mitigatae, atque interdum depulsae, modo venti contagem et perniciem secum habentis actione, quam nec sylvae, nec montes, eorumque spiracula occlusa poterant avertere, magna humani generis calamitate illatae. Caeterùm quantam venti perniciem possint advehere vel unus ostendit Samielus, aut Samu-el ventus, qui in Persia, et Arabia interdum adeo venenatus spirat, ut hominem confestim perimat, nisi illico obversa facie se sternens eius iam advenientis perniciem eludat.

59. Hinc facile eruitur quanti ad tuendam valetudinem referat, ut quisque probe noscat pro regionis, soli, et loci, in quo vivit, natura, quinam ventus salubris, quique nocuus existat, ut cum illum modis omnibus admittit, hunc studiosissime vitet. In hac vero re maxime facit regionis observatio. Etsi enim vel hodie verum generatim sit, quod post vetustiores medicos docet CELSUS, dies optimos esse qui hieme vento vacant, aestate, quibus favonii perflant, et, si alii spirent venti, salubriores septentrionales esse, quam subsolanos vel austros; non minus quoque verum est, quod idem auctor subdit haec interdum regionis sorte mutari. « Nam fere ventus ubique a „ mediterraneis regionibus veniens salubris; » a mari gravis est (*a*) «. Etenim aerem generatim loci, e quo provenit, qualitatum semper esse participem ILL., et CEL. Collega BARLETUS accuratissimis, ut solet, observationibus evicit (*b*). Ob quam sane caussam accidit, ut boreas qui e praegelidis et nivosis Raetiae, Helvetiaeque montibus ad nos frigidus, et siccus spirat, ubi Insubriam, et Cisalpinam Galliam aestate pertransierit ad Apennini radices calidus et humidus perveniat; ac cum hic coelum serenum reddiderit; illic nubilum, pluvium, et procellosum efficiat.

(*a*) Lib. II. Cap. 1.
(*b*) Fisica Gen. e Part. T. 3. Art. III. pag. 45.

60. Caveat proinde qui suae spontis est ne vento nimio impetu, aliisve rationibus nocituro obvius fiat, multoque minus sub divo celeriter inambulans, aut equo insidens, aut cisio vectus nitatur adversus eum, ast domi maneat, aut inter vallata, et tuta loca se ipsum contineat. Ubi vero egrediendi, aut redeundi necessitatem domestica aut civilia officia, et negotia fecerint, spiranti boreae, vel aquiloni, vel austro terga obiiciat; os velet, nisi clausa feratur lectica, viasque legat, quae ventorum actioni minus patent; quiescens ne consistat; omniaque demum agat, quae futuram noxam avertant, eoque diligentius quo vel iam innotuit, vel metus subest non solo effraeni impetu; sed aliis quoque modis ventum sanitati minitari.

61. Sed utile si est scire unumquemque quod venti genus salubre, vel grave sit, quodque admittat, vel caveat, utilius adhuc videtur eum probe cognoscere, in qua aeris temperie eius valetudo certior esse queat. Nam ea hominis incolumitati mirifice prospicit; licet arduum maxime sit limites constituere, intra quos in unoquoque debeat consistere, ut tuta, et saluberrima sit. Ex multiplici siquidem discrimine, quod in hominibus etiam bene valentibus ob varias caussas, ac praesertim ob summam consuetudinis vim animadvertitur, facile incidit, ut temperatus quibusdam aer ille videatur, qui ab aliis modum excedere censetur, sitque

illis plane innocuus, subinde utilis, hisce alienus, et iniuriosus. Neque ignorare oportet, non eandem esse proprietatem in cunctis hominibus calorem interne gignendi, et evolvendi. Ex hac enim caussa potissimum evenit, ut quidam in frigidiusculo aere, alii in modice calido longe melius, quam in eo, qui plerisque temperatissimus habetur, vitam traducant.

62. Tutius hinc est aeris temperiem, quae cuique conveniat ex propria natura, atque ex illius potius effectibus, eruere, quam alia quacumque ratione metiri. Monent nihilominus medici apud nos generatim bene valentibus eam aeris temperiem conferre, quam hydrargyrum Reaumurii thermometro contentum undecimo gradu supra glaciem denotat, aegris vero illam, quam idem hydrargyrum decimo tertio gradu designat. In illa quippe aeris temperie fere quisque, commoda utens valetudine, bene se habet, nec aeger in altera ex frigore, aut calore molestiam generatim sentit.

63. Verum ut eiusmodi regulam in aeris temperie servare facile possunt, qui intra domesticos parietes versantur, contra nulla ratione eam possunt admittere, qui quotidie, et saepius intra diem domo egrediuntur. Ob quam caussam, ne aeris intemperie periculis opportuni fiant, ac facile aegrotent alia indigent observatione. Curare scilicet debent, ut temperiem aeris, quem domi inspirant, eam paullo superet, qua exterior donatur; vel si quod in utriusque temperie di-

scrimen necessario debeat admitti, ut plerumque evenit, magnum nunquam sit. Qua etiam in re corporis naturam, et regionis sortem maxime iuvat inspicere. Nam quod Ill. Duplanilius generatim tradit (*a*) cutis emanationem non supprimi, quando exterior aer eo, qui domiciliis haeret, decem gradibus frigidior sit, hic loci non evenit. Vix quippe tutum est generatim in apertum aerem transire, qui sex gradibus interiore frigidior existat.

64. Neque solum sanus homo sibi caveat ab aeris temperie subito, crebro, valideque mutata, quae plurium morborum caussa existit, quando praesertim calori frigus protinus excipienti, aut vicissim nondum assueverit; verum etiam pari studio vitet reliquas conversiones, mutationesque non minus periculosas, quae ob alias quoque caussas a frigore distinctas, in aere nos circum ambiente antelucanis et vespertinis maxime horis, ac certis anni temporibus accidunt. Curet idcirco diligenter, qui suae spontis est, ne summo nimis mane, neve multo nimis vespere externo aeri se exponat; aut saltem nonnisi capite tectus, et idonea munitus veste eidem non parum noxio se unquam obiiciat. Quod quidem praeceptum in calidis et humidis regionibus, ac palustribus locis studiosius servetur. Ibi enim aer tum primo diluculo, tum multo iam fle-

---

(*a*) In not. ad Buchan. Prem. Part. Chap. VI. §. 11.

xo ad vesperam die ob aliud etiam gravium halituum, effluviorumque genus secum abreptum nocentior est.

65. Quod autem ad tempestates attinet, ex quibus, recte docente CELSO (*a*), optimae aequales sunt sive frigidae sive calidae, et pessimae quae maxime variant, satis non est autumnum hac de caussa omnium periculosissimum cum eodem auctore, aliisque veteribus existimare. Nam aeque subitas et frequentes in aere, quo ad eius temperiem conversiones martio, et aprili fieri rheumaticis affectionibus inducendis valde opportunas, ac septembri et octobri mensibus soleant accidere ILL. et CEL. KIRWANIUS nuperrime demonstravit (*b*). Quare toto anni tempore, quod hoc spatio intercluditur, ob aeris inaequalitatem facile noxio, valetudinem suam quisque diligentius curet, ne eius intemperie, subitisque mutationibus, quae a gravi eriam vento fiunt, in adversam incidat.

66. Hisce servatis coelum licet inaequale, validisque conversionibus obnoxium, nec temperatum sit, nec gravi vento careat, saluti generatim parcit. Si tamen incidat casus, ut quisque graviorem eius, ac prorsus insolitam mutationem nequeat declinare, scire iuvat ad omnem fere perniciem eludendam oportere totum ei corpus obiicere, et aerem

(*a*) Lib. 2. Cap. 1.
(*b*) An estimate of the temperature p. 74.

magna celeritate commutare. Unum enim est Physicorum periculis evictum, qui observarunt aerem ob suas qualitates, ac nimium praesertim frigus infensum in unam tantum corporis particulam impingentem cito, et graviter nocere, vix autem, ac ne vix quidem officere sanitati, ubi pari vi, et modo in totum corpus irruat. Alterum innotuit similiter experimentis, quae post Illustr. Viros Bankium et Solandrium Ill. et Cel. Moscatus suscepit, proprio etiam corpore ad periculum magno animo exposito (*a*). Haec siquidem demonstrant ab aere calidissimo in frigidissimum, et vicissim, utut humiditas, aut siccitas alterutri se adiungat, hominem transire, quin praeter leves, et cito evanescentes molestias in morbum incidat, ut vir summus Fordicius (*b*) etiam confirmat, dummodo haec ingens aeris commutatio repente fiat: quasi hac ratione ob summam tantae mutationis celeritatem ad gravem, vel diu saltem duraturam noxam inferendam non satis temporis aeri relinquatur.

67. Verum haec non omnia sunt, quae in aeris usu quisque debet servare, ut suae valetudini, diutinaeque conservationi prospiciat. Etenim magni quoque refert quemque propriam corporis naturam cognoscere, eidemque aeris usum prudenter

E

(*a*) Opusc. Scel. Mil. P. XV. pag. 113.
(*b*) Elem. of the Pract. of Phisic. pag. 75.

accommodare. Hinc ubi aer sive nativus, sive peregrinus ob regionis, aut loci sortem plane innocuus non suppetat, vel saltem ob singularem corporis naturam salutaris non sit, protinus quisque debet, ne secus aegrotet, ad salubre coelum se conferre, in eoque vitam traducere. Quod si nequeat impurum, et noxium aerem cum integro et salubri commutare, omni saltem modo nitatur vel eum corrigere, vel ab eius iniuriis se ipsum tueri. Utrumque porro facile est perficere. Illud enim praestant variae rationes physicorum maxime studio, et observatione repertae; hoc nonnaturales res eo pacto usurpatae, ut noxii aeris effectibus resistant, tum maxime optima aedificiorum, quae homo inhabitat, expositio, et constitutio, ac prudens vestium usus, quibus obtegitur.

68. Sit domus idcirco sicco, elato, editoque, quo magis fieri potest, inaedificata loco, quem neque sylvae aut nimis proximi montes concludant, neque aquarum aegre fluentium, coenosarum, et palustrium vicinia obsideant. Sit ea ratione exposita, ut tutis, saluberrimisque ventis pateat, atque iniuriosos, nocentesque prohibeat, aut facile retorqueat. Sit pariter bene materiata, nec proinde recens aedificata, dealbataque usui inserviat, ne inde ex calce, ut interdum accidit, valde infensa, et lethalis mephitis erumpat, non subterraneis locis, aut

saltem spiramentis , quae infimis aedibus subiaceant, ipsa careat, ne forte , si praesertim demissiori sita loco , humiditate obsideatur . Sit etiam tum in superiori , cum in inferiori eius parte in diaetas, cubicula, et conclavia opportune divisa , tamque ordinate distincta , ut generatim quodvis domicilium , etsi penetrale , aut cellula , aut zotheca fuerit , mediis ostiis , et fenestris apte dispositis purum et salutarem aerem recipiat, eumque assidue renovari permittat, ac simul iniurias ab eius humiditate , intemperie , subitisque mutationibus nascentes avertat . Sit denique eiusmodi, quae hyeme tepeat, atque aestate perflatu admisso calorem aeris moderetur , aut arceat .

69. Ut etiam salubris , et tuta domus existat sit ita aedificata, sive multi , sive pauci in eam sint recipiendi , ut in qualibet sui parte laxitatis cura non desideretur, ac maxime in cubiculis dormitoriis , atque in triclinio , aut coenatione . Secus enim qui dormienti effunditur aer arcto nimis loco coercitus, tum inopportune incalescens, tum aura respirationis corruptus, saluti infensus , ac prope lethalis evadit . Insalubris etiam fit aer angusto ad prandendum, aut coenandum loco conclusus nec satis renovatus manantibus continue epularum , et ferculorum effluviis , halitibusque ad eum , ut vir magni nominis PRIESTLEYUS iam evicit, corrumpendum aptissimis ; eoque nocentior evadit quo in eodem plures versantur convi-

vae, vel diutius manent, vel lautius, et magnificentius epulantur. Quam ob rem ad aeris integritatem studiosius curandam iuvabit suadere, ut in loco, in quo ad cibum sumendum homines discumbunt, aulaeis, peripetasmatis, et tapetibus neque parietes obtegantur, neque pavimenta insternantur, ne eisdem, aut cuicumque apparatui lana, aut xylino, aut villoso serico intexto effluvia ciborum adhaereant, diuque aerem inficiant. Nec minori iure monendum arbitror hypocaustum, si forte ad hyemis asperitatem moderandam triclinio sit applicitum, eiusmodi esse oportere, ut cum calorem effundit, novum, purumque aerem continue trahat, atque una ciborum emanationibus inquinatum repellat.

70. Neque vestes minus afferunt praesidii ad inclementis coeli noxas propulsandas, dummodo eiusmodi sint, quae saluti potius, quam luxui, novisque moribus inserviant. Ipsae namque nec leviores, nec graviores ubi sint quam anni tempus, regionis natura, sexus, aetas, consuetudo, ac propria cuiusque constitutio postulent, frigoris, vel caloris corpus aut nimium, aut subito afficientis iniurias arcent, humidi quoque aeris actioni adversantur, cutis exhalationem conservant, et motionis libertatem, facilitatemque tuentur. Quare qui sanus est caveat diligenter, ne iis observationibus neglectis, quas indumentorum ratio desiderat, in adver-

ſam inde valetudinem, ut noſtris maxime diebus evenit, temere incidat.

71. Porro veſtimenta, quaecumque eorum ſit forma pro vario gentium uſu admodum varia, ac quaecumque item materies, lanea ſcilicet, linea, ſerica, aut bombycina, eiuſmodi generatim ſint, quae calorem cum facile effundant, vel interius retineant, aeris ſive calidi, ſive frigidi iniurias avertant. Hinc tunicae carni adhaerenti, quam induſium in mulieribus, ſubuculam in viris nominant, quae ſuperinduuntur veſtes nonniſi leves, candidae, atque ex xylino, et ſerico intextae aeſtate probantur, hyeme vero diverſimode coloratae, ac maxime nigrae, pingues, graves, et laneae. Pari modo iuxta diverſam aeris temperiem pedes, tibiae, et femina ita obtegi debent, ut valetudinis potius quam mollitiei, et vanitatis cauſſa indutus, calceatusque quiſque videatur.

72. Magni etiam refert in veſtimentorum delectu, et uſu eam obſervationem non negligere quam praeter eas, quas regionis, et tempeſtatis diſcrimen requirit, propria cuiusque natura ſibi vindicat. Ex hac enim tutiſſime eruitur num ad frigus arcendum lanea indumenta non ſatis valeant, ac proinde pellicea expediant, num oporteat lanea uti ſubucula, vel huic thoracem ex lana ſuperinduere, et utrum praeſtet colobio, an manicata tunica corpus munire. Ex ea etiam rectiſſime deducitur an uno potius, quam

alio mense mutandae sint vestes, tum quae detrahi tuto possint, vel quae necessario assumi, quando iam factae ex anni temporibus in aere, qui nobis effunditur, quo ad calorem, aut frigus conversiones vestium mutationem postulant.

73. Sed dum dico de vestium mutatione, quam anni tempora, et tempestatum genera necessariam reddunt, non alienum quoque puto eos monere, qui vestitui nimio indulgentes fere quotide novas vestes induunt, ne leves una die, graves altera assumant eadem coeli temperie existente. Haec enim imprudens vestium commutatio, quam saepe iuvenes sequuntur, ac maxime foeminae, quae concinne potius, et nove, quam commode, et opportune vestitae malunt videri, cum perspirationem non parum laedat periculosa, et gravis generatim existit. Neque periculo, aut noxa carent qui curam cultus sui, non salutis habentes, vestibus, calceamentisque levius tecti prodeunt, quam domi soleant operiri. Hi enim erumpentes e cute halitus confestim supprimunt, ac saepe non leves aegritudines accersunt; humidioribus praesertim locis. Ibi siquidem ob humidi etiam aeris vim quisque leviter amictus graviori adhuc perspirationis vitio tentatur.

74. Igitur qui humido sub coelo degunt maiorem in vestium usu diligentiam adhibeant. In primis curent, ut pinguibus vestimentis muniantur, quae, nisi humidos vapores retorqueant, et arceant, saltem quos susci-

piunt, retineant, nec facile progredi sinant ad partes, quas velant. Deinde nunquam negligant indumenta, et calceamenta, si humida sint, rite mutare, eoque promptius, et diligentius, quo non multo humore conspersa appareant. Etenim vestes, ut iteratis periculis FRANKLINIUS evicit, nisi protinus deponantur gravius nocent levi humore adspersae, quam si maximo imbre madeant. Hoc siquidem in casu totum corpus balneo veluti madefactum cum subito, et aequaliter affectum sit, et pari modo relaxatum, nocuam humoris vim minus sentit, aut etiam eludit.

75. Haec ubi praecepta non negligantur parum refert inquirere quaenam sanitatis tutela vestibus forma conveniat. Unum tamen est, quod praeterire non licet, nempe aestate, ac maxime in calidis regionibus laxas vestes expedire, ac contra hyemi, gentibusque frigidioris plagae aptas esse, quae partibus, quas tegunt, strictim adhaereant. Nam illae internum calorem effundunt, hae retinent. Quod quidem cum suadeo, indumenta, et calceamenta nunquam eiusmodi esse volo, ut vim, aut molestam compressionem artubus, quibus adhaerent, ac praesertim visceribus inferant. Quem enim vel leviter in medicina versatum potest latere quot, quantaque ab arctioribus sive vestimentis, sive calceis mala nascantur? Enim vero a ligamentis, vinculis, et fibulis artus, maximeque crura vincientibus faciles surarum motus prohiberi, earumque robur enervari, et varicibus, ac poplitis aneurisma-

ti, aliisque morbis viam sterni quis est, qui ignoret? Ubi vero collare, aut linea fascia collum, cui circumducitur, valde constringat, ut vani quidam formae potius, quam salutis studiosi temere solent, nonne cephalalgia, vertigo, aliaque capitis mala sanum caetero hominem corripiunt? Calcei vero quoties et ipsi, sin minus repandi, saltem habiles, et apti ad pedes neutiquam sint, cum urgent, nonne callibus digitos obducunt, indurant, atque immobiles fere reddunt, pedibusque liberae motionis facultatem prae dolore adimunt?

76. In foeminis vero quot vel unus thorax, qui muliebris dicitur, incommoda non procreat, quae a perturbatis, et laesis stomachi, intestinorum, pulmonum, ac cordis, maiorumque vasorum officiis ob adstricta, compressa, atque e suis sedibus dimota viscera originem agnoscunt? Quot praeterea in pueris ab arctiori quocumque amictu, ac speciatim a thoraculis, ligamentisque, quibus vinciuntur, mala praesto non sunt; quotque in ipsis non observantur infantibus, quoties tenella eorum corpora non lineis, ut decet, pannis sint involuta, sed fasciis nimis arcte ligentur? Multa profecto, et gravia sunt damna, quae ex hac caussa cuique licet sanissimo imminent.

77. Verum etsi vestes rite usurpatae non leve praesidium ad aeris noxas propulsandas nobis suppeditent, interdum tamen nullam evenit ut opem afferrant. Quandoque enim calidus aer subito orto imbre, aut ven-

to excitato, frigidus repente factus hominem leviter vestitum percellit, et laedit, antequam is potuerit vestes magis aptas induere. Aliâs accidit etiam, ut propter domesticas, aut civiles necessitates sui cultus curam coactus homo negligere vestimenta opportune mutare non possit. Quare rectissime hominum saluti consulere mihi videntur ii inter diaeteticos, qui ad aeris noxas, quae ab eius intemperie, subitisque mutationibus vel bene valenti impendunt, facilius, certiusque propulsandas praecipiunt, ut ipsum corpus eiusmodi vicissitudinibus assuetum reddatur. Qui enim vel a prima aetate modo frigori, modo calori assueverit, coelum apte mutaverit, modo ruri vixerit, modo ad urbem redierit, atque omnes denique, quae in aere accidunt, varietates expertas habuerit, quam rarissime ab eo damnum accipiet.

78. Paullatim autem id fiat. Nemini quippe, inculpata licet, et firma valetudine utenti, tum in caeteris rebus, tum maxime in aere non officit genus repente mutatum; praesertim ubi quis modum ignoret quo eiusdem mutationis effectibus occurrat. Ob quam potissimum caussam antiquorum virorum auctoritate, maximeque HIPPOCRATIS non modo ex salubri loco in gravem, sed neque ex gravi in eum, qui salubris est, satis tutum transitum esse CELSUS pronunciavit (*a*).

79. Sed quae ab aegris acuta praesertim passione detentis in aeris usu propius servan-

(*a*) Lib. I. Cap. III.

da sunt iam dicam, patefactis potissimum rationibus, quibus medicus queat noxias eius qualitates, quas adesse cognoscit, protinus corrigere, atque ita quidem corrigere, ne cum unum vitium removet, aliud temere inducat. Igitur quoties aer prope hominem acuto praesertim morbo cubantem vel solo sensuum testimonio, vel adhibito etiam thermometro incalescat, toties est confestim temperandus frigidi accessu, donec interior cubiculo inclusus frigidiusculus evaserit. Hoc enim aeris genere aegri generatim, qui ex acuta aegritudine decumbunt, mirifice recreantur, atque ab aestu, anxietate, febre, cephalalgia, et delirio levari plurimum solent. In hunc proinde finem oportet non solum cubiculi ianuas crebro reserare, interdum continue patere, verum etiam, nisi tempestas repugnet, ipsas subinde fenestras, saltem propioris cubiculi ita diducere, ut frigidus aer paullatim admittatur, qui secus subito irruens aegro noceret. Nec inutile censetur ad conclavis incalescentiam moderandam frigida aqua, aut aceto aestivis maxime diebus cubiculi pavimentum irrorare, et vasa aqua repleta in eodem detinere, nisi etiam quisquam velit, quando ob siccum aeris calorem humor pertimescendus non est, pannis frigida madidis ante fores vel fenestras suspensis, ut Ill. MONROUS suadet, aestum prohibere, aut moderari (a).

(a) Comm. De feb. arcend. et discut. 1770.

80. Aestui hoc modo medicus studet subvenire; neque alias negligit aeris quoque frigus, quod noxium praevideat, opportune discutere. Raro nihilominus id usuvenit. In acutis enim passionibus frigidus aer calido tutior, atque utilior generatim est; et vulgus nimis crebro solet aegri cubiculum admodum calfacere non levi plerumque eius detrimento. Ob hiemis tamen asperitatem si aeger in frigido nimis aere versetur, aut morbi natura subcalidum postulet, quemadmodum in pectoris morbis, aliisque a nimio frigore illatis generatim evenit, curandum protinus est, ut iis, quae frigus resolvunt, aer non multum incalescat, sed tepeat.

81. Etsi vero nil magis obvium videatur ad frigus discutiendum igne in aegri etiam cubiculo excitato; sunt tamen quaedam in eius usu servanda, quae, sine gravi illius incommodo nunquam fere negliguntur. Inter haec curare oportet, ut ignis sive hypocausto, cuius fenestra in cubiculo late pateat, sive camino exceptus valde luculentus nunquam sit, ne plus iusto caloris effundat, ne nimia luce cubantis oculos perstringat, viresque magis laedat, neve plus vitalis aeris e circumfuso, et domicilio haerente absumat, quam aliunde queat eodem tempore avocare Sedulo item iuvat advertere, ne externus aer impetuosior, quam deceat, vi ignis cubiculum subeat, neve eius maxime fluxus in aegrum irruens novum ei malum impingat. Expedit quoque ad ignem suscitandum neque

pluribus sulphuratis uti, quae lignis, ut citius ardeant, accensa admoventur, quoniam ex sulphure tussi saltem, anhelitu, et sternutamentis aeger corripitur; neque eiusmodi virgultorum, sarmentorumque fasces adhibere, quae, cum calefieri incipiant, nidorem exhalent, quod sano homini grave, imbecillo adhuc aegro gravius est; neque maiori etiam iure carbones unquam usurpare: Hi namque male excocti, cum ardent, mephiti evoluta, et vitali aere abrepto tantam interdum perniciem diffundunt, ut quisque ingenti capitis dolore, sopore, aliisque malis corripiatur, quae nisi auxiliis alibi propositis (§. 55. 56.) brevi discutiantur, asphyxiam, mortemque inferunt. Tandem in igne accendendo necesse est illud etiam curare, ut fumus, quem ligna emittunt, camino excipiatur; qui secus in cubiculum effusus oculorum acie prae lacrymis, et rubore perturbata, ac spiritu ferme eliso periculose aegrotanti valde noceret.

82. Ope itaque ignis licet quovis in casu frigidum aerem, qui aegro gravis est, ad eam revocare temperiem, qua ille tepeat, et vernet, et siccus eodem tempore evadat. Quod si non modo subcalidus, sed etiam humidus aer expediat, quo contracta vasa laxentur, et inspissati nimis humores diluti, et resoluti tenuiora quoque vascula queant permeare; utile est vasa magnae superficiei fervida, quae subinde renovatur, repleta, in cubiculo collocare; eam supra pavimentum fundere, aut saepe inspergere; stirpes, quae

aqueis magis partibus abundent, aperto vase decoquere; et contabulationi, aut fornici panniculos, ut iam dixi, (§. 79.) humore subinde madefactos appendere, atque alia huius generis praestare, quae cum humidos vapores copiose exhalent, ad humidum aerem reddendum apta censentur. Hisce vero modis aer humore opportune suscepto, quibusdam in casibus valde utilis evadit, ac praesertim in peripneumonia, et affinibus morbis, quando laxando, et diluendo iuvat benignam morbi resolutionem promovere, aut retenta sputa revocare, neque ad alterutrum satis est calidae vapores ore excipere.

83. Contra si aeri nimius humor videatur adimendus vulgatissimum esse solet, praeter ignem, et flammam, uti suffitu, quem aromatica gummiresinosa corpora ardentibus prunis inspersa, aut accensa praebent. Aerem enim cubiculi, in quo degit infirmus, suffimenta subinde usurpata, humore protinus depulso, siccum reddere censentur. Verum rem non ita se habere Ill. et Cel. ACHARDIUS experimentis, observationibusque suffultus nuper demonstravit (*a*). His quippe innotuit, hygrometro adhibito, quodcumque suffitus genus impar esse humidis particulis aeri adimendis, imo eum humidiorem plus minus semper efficere.

84. Quodcumque vero aeris genus sive sano, sive infirmo convenire videatur, et

---

(*a*) ROZIER Journ. Tom. 1. p. 81. 1785.

quacumque ratione utriusque usui aer ipse accommodetur; quovis in casu summa cura eius renovationi oportet prospicere. Hac enim observatione quisque indiget, ac maxime qui acuta aegritudine detinetur. Hic quippe et aerem plus vitiat, atque corrumpit, et ab omni motu prohibitus nequit mutatione locorum, quam subinde sanus instituit, novum, purumque aerem sibi comparare. Saepius igitur, quam fieri communiter soleat, aer, in quo aeger versatur, renovetur reserato alicunde conclave, quo novus purusque aer dum abunde trahitur, haerens antea, foedus, nidore obsitus, noxiis particulis onustus, atque aura respirationis, aliisque modis vitiatus depellitur.

85. Quandoque tamen accidit ob summum externi aeris frigus, aliamve eius iniuriosam qualitatem, aut ob singularem morbi indolem, et aegri naturam, ut tutum non sit exteriorem aerem in cubiculo admittere, quo interior lustretur, vel eo etiam admisso, hic neque cito, neque satis renovari videatur. Hoc interim in casu subsidia non desunt, quae rite usurpata optime mutati aeris commoda aegrotantibus afferant. Huius generis potissimum habentur machinae physicorum industria inventae, et aeris, ut dicunt, ventilationi dicatae, quibus tamen vario artificio elaboratis longe praestare mihi, aliisque videntur tubi, quos ad aerem renovandum Cl. SUTTONIUS invexit. Hi namque usui diligenter accommodati, ut qui correcti dicun-

tur, ignis actione accedente non interrupte, ut pleraque machinamenta alias ad aerem mutandum probata, sed perpetuo interiorem aerem sensim depellunt, ac novum purumque continue intromittunt. Hinc in valetudinariis, in navibus, in carceribus, aliisque locis, ubi expedit aeris renovationem continue promovere, magni usus habentur.

86. Praeter aeris in cubiculo admissionem, qua interior ad pristinam integritatem restituitur, aut in eius locum novus, purusque intromittitur, alia etiam proponuntur subsidia, quibus aegri, et assidentium emanationibus onustus, aliisque modis corruptus aer corrigatur. Sunt eiusmodi varia suffitus genera, aceti ignitis lapidibus, aut candentibus ferramentis inspersum, et virentes stirpes, vel earum rami aquae haerentes in aegri cubiculo collocati.

87. Verum circa haec nonnulla animadversione digna videntur. Nam ad suffimenta quod attinet, falsum est ea respirationi aptiorem aerem reddere. Nuper siquidem reperit Achardius suffimigia ex iuniperi baccis, ex sthorace, myrrha, benzoe, thure, mastiche, succino, caryophyllis, aliisque non paucis sive resinis, sive plantarum foliis, floribus, corticibus, et lignis petita, aliquid semper phlogisti cum aere communicare, et copiosius etiam phlogiston evolvere, quando flammam concipiunt, et ardent. Quamobrem statui posse videtur, aeris correctionem a suffitibus petendam non esse, licet ultro idem auctor

concedat eorum vi nunquam aerem adeo corrumpi, ut periculum, aut mortem afferat. Si nihilominus quisquam a suffitibus nolit abstinere, raro saltem eisdem utatur; ea corpora recipiat, quae capiti vehementi odore, et halitu non officiant; ac resinas speciatim adhibeat, quae prae reliquis solidis rebus ad domicilia suffienda usitatis minus phlogisti suppeditant.

88. At acetum in vapores resolutum ipsis etiam resinis, reliquisque corporibus sive solidis, sive fluidis, quae ad suffimenta recepit Achardius, minus phlogisti aeri tribuit. Copiose enim phlogiston tunc solum evolvit cum super candens ferrum effunditur. Non est proinde cur quisquam eius usum formidet, maxime quod omnium gentium consensione iamdiu evictum sit ad putridum virus corrigendum, atque ad huius effectus removendos plurimum valere. Nec forma tantum vaporis eodem uti licet; sed saepe iuvat eodem aegri conclave leviter inspergere, subinde etiam ipsius aliquid in vasa demittere, quae id, quod egeritur e cibo, potuque excipiunt. Quocumque tamen modo acetum usurpetur, nihil eo fere praestantius, et tutius est ad aerem emendandum, qui e pulmonum, et cutis halitibus, ex urina putrescente, ab excrementis eorum in cubiculo retentis, qui immodicis, et conliquativis alvi fluxibus, aut putridis, malignisque febribus laborant, atque ex dissoluto sanguine, ex sputis pessimae notae, foetidisque ulceribus, et gangraenis

atque ex alia quacumque animali mephiti, et peste noxius, perniciosus, ac facile lethalis evasit.

89. Eodem modo adhibitum acetum inservit etiam ad graves, qui prope aegrum percipiuntur, odores quodammodo invertendos, et emendandos, praesertim cum aceti halitus neque aegro, neque ei ministrantibus generatim officiat, secus ac quaedam odora, et valde fragrantia corpora, quae, licet ad invisum, et tetrum removendum odorem interdum usurpentur, quibusdam ingrata sunt, et non parum aliena; utpote quae caput tentant, aliasque suscitant commotiones, quae cordis, nervorumque vires subito imminuant summo aegri iam imbecilli, et languidi detrimento. Ob quam caussam interdum observavi ipsum acetum cum fragrantibus, et odoratissimis stirpibus in patina supra prunas exhalans quibusdam aegris offecisse, qui solos aceti vapores optime ferebant. Quare ubi oporteat aceto ipsum quoque cubile, aut aegri tunicas, et indumenta, prout quandoque utiliter fit, inspergere, tutius videtur eodem puro uti, quam aquis stillatitiis odoris admixto, ut est in remedio antimephitico Cl. Ianinii, quod sex partes habet aceti, et unam spiritus lavendulae, vel in alio quovis aceto, quod ob simile additamentum compositum dicitur, et medicatius censetur.

90. De usu demum virentium plantarum, ramorumque viridium in aqua mersorum ad cubiculi, in quo aeger versatur, aerem

lustrandum, eorum opinioni subscribere non licet, qui eum quovis in casu tantam utilitatem afferre existimant. Quamquam enim plerique nuper tradiderint vegetabilia, donec virescunt, singulari facultate pollere circumfusum aerem ideo purum, et saluberrimum efficiendi quia vitalis aeris copiam ei faciunt; attamen neque omnes vegetabilium partes, neque in quovis casu tam insigne commodum afferunt. Nam et folia solummodo vitalem aerem effundunt, et tunc dumtaxat suppeditant, quando solis, aut lucis actioni manent exposita, ut Ill. et Cel. Inghenhouzius paucis ab hinc annis observavit. Noctu vero et in umbra eadem folia sin minus noxium aeris genus exhalare, quod dici nequit, purisimum illum aerem non demittere ipse etiam Ill. et Cel. Senebierius invenit. Quamobrem et nocturnis horis, et iis in casibus, in quibus vel ob summam cubantis imbecillitatem, vel ob morbi naturam oporteat eum in umbra, aut in tenebris continere, vegetabilium foliis licet viridibus in cubiculo detentis aeri, qui aegro effunditur, vitium adimere, et puritatem, aliasque salubritatis dotes conciliare perperam nonnulli medicorum sibi adhuc pollicentur.

91. Neque in minori fortasse errore versantur, qui ad vitiatum aerem absorbendum, atque ad purum, et vitalem largiendum perutile iudicant flores cuiusque generis in aegri cubiculo locare, atque substernere,

ipsumque interdum cubile eisdem spargere: Neutrum enim flores unquam efficiunt sive parum odori sint, sive valde fragrantes, quin imo, plurima etsi luce perfusi, noxium aerem emittunt, ac praesertim quando exsiccantur, et computrescunt. Atque inde intelligitur cur interdum acciderit, ut *Violae odoratae*, et *Rosae centifoliae* (a), aliarumque stirpium flores suavissime caetero fragrantes in dormitorio cubiculo, praesertim arctiori, copiose aggesti, atque inclusi gravia mala, vitae discrimen, mortemque attulerint: ob mephitim nempe, quam spirant, ac sub gratissima odoris specie late diffundunt.

92. Sed modo propositis praesidiis ad puritatem aeri impertinendam unum etiam addunt plerique, quod caeteris longe tutius, et aegrorum rationibus utilius existimant. Credunt scilicet summam opem aerem illum, cuius iam memini, vitalem, seu oxygenium esse allaturum, ubi e nitro, salibus, calcibus metallorum, aliisque corporibus, ac maxime e magnesio evolutus in aegri cubiculum admittatur, vel ab aegro proxime inspiretur, machina adhibita, quam in hunc finem Cel. INGHENHOUZIUS invexit. Hoc enim machinamento aer vitalis pari semper modo, et copia continue attrahitur, dum interea qui su-

(a) Ad stirpis cuiusque genus, et speciem designandam nominibus semper utar, quae LINNAEUS probavit.

binde e pulmonibus inter expirandum erumpit ab aqua calcis, quam proximum vas continet facile absorbetur.

93. Profecto cum credam aerem, quo ambimur, ex eo tantum respirationi inservire quod vitalem contineat, hunc ipsum in aegri cubiculum subinde intromittere ipse etiam utilissimum censeo in illius locum, qui continue in pulmonibus partim in aquam, partim in aerem fixum resolvi videtur. Verum raro licet hoc auxilii genere aerem, quem aeger infecit, atque corrupit, integrum, ac salubrem iterum reddere. Aegri namque, cum generatim ignorent quid novum hocce praesidium queat praestare, ipsum facile despiciunt. Neque etiam commodum semper est ob angustam aegri rem idem auxilium, etsi levi sumptu parabile, experiri. Eius proinde loco vasa aqua calcis, quae recens sit, ac saepius renovetur, repleta in cubiculo utiliter poterunt detineri. Ad aerem enim corrigendum aut salubrem conservandum eiusmodi aqua sic adhibita magni usus erit ob fixum aerem secum abreptum atque absorbtum, qui forte in aere cubiculo incluso haeret, vel e pulmonibus assidue dimanat, vel ab excitato fortasse igne procedit.

94. A vitali autem, purissimoque aere proxime inspirato aegros quoscumque acuta aegritudine detentos non parum recreari, atque eos magnum emolumentum percipere, quorum morbus pulmonibus inhaeret, vel speciatim istos afficit, vel respirationem maxime

laedit, sunt profecto non pauci medicorum, qui pro certo habeant, et aliis etiam fidenter suadeant. Verum accuratioribus periculis, observationibusque tum ab aliis clinicis, tum a me ipso institutis iam evictum videtur, novam hanc medendi rationem pneumonicis, pleuriticis, atque iis generatim aegris evidenter nocere, qui ob morbi caussam, naturam, et magnitudinem, caloris, motus, viriumque excessu laborant. Vitalis siquidem aer purus, et integer pulmonibus proxime applicitus partim stimulo suo, partim nova materie caloris sanguini affusa, ut Ill. et Cel. FORCROEUS rectissime observat (*a*), cum bronchia irritet, spiritum acceleret, aestum augeat, et cordis, arteriarumque motus sollicitet, non poterit, etsi primum adhibitus levamen afferre videatur, non eas exasperare aegritudines, quae illud ab artifice mutationis genus necessario requirunt, quod calorem, et motum imminuat.

95. Si itaque in omnibus morbis inflammatoriis, ac speciatim pectoris, atque in acutis generatim passionibus, in quibus ob morbosum virium vitalium incrementum calor, et motus excedunt, alienus est, et nocuus vitalis aer in pulmones proxime receptus, quinam erit huic therapiae locus in humani corporis morbis sanandis? Qui usus remedii, quod, eius caeterum actione spectata, evidentes

(*a*) Annal. de Chimie. Tom. IV. pag. 83.

edit effectus, et pulmonum, ac cordis motus non parum intendit? Non utique in phtysi sive tuberculari, sive ulcerosa, quoniam eam, ut bis observavi, pluries autem vidit FORCROEUS (*a*), inflammationis symptomatis accersitis non parum exasperat. Non in asthmate, affinibusque affectibus a spasmo, et convulsione profectis, cum eiusmodi medendi methodum tribus aegris officere viderim, etsi initio salutis spem fecisset. Non in chronicis denique morbis, quos febris, praesertim non levis, comitatur, quam vel per se vitalis aer accersit.

96. Quibus igitur in morbis vitalis aer inspiratus auxilio erit, si in iis, quibus mirifice opitulari traditur, vel alienus, vel nocuus existit? Praesens auxilium affert quando ad vitae munia hominem revocare oportet, quem mephitis oppressit; iis evidenter subvenit, prout semel, et iterum observavi, qui ob laxos pulmones, et serosa, mucidaque colluvie infarctos, anhelitu, et asthmate detinentur; atque iis generatim opem praestat, ut FORCROEUS nuperrime tradidit (*b*), qui scrophulis, chlorosi, obstructionibus imi ventris, rachitide incipiente, passione hypocondriaca, et spiritus difficultate cum virium languore coniuncta laborant.

(*a*) Op., et loc. cit.
(*b*) Loc. cit.

97. Quibuscumque tamen rationibus prudens artifex studeat noxium aerem, in quo aeger versatur, emendare, illa nunquam negligat quae eius puritatem, integritatemque tuentur, atque una impediunt, ne idem aer, aut ipsum aegri corpus, vel nimium, vel intempestive incalescat. Inter illa curet imprimis, ne excrementa in cubiculo maneant, ne subuculae, indusia, tunicae, aut lintea sudoribus madida, vel alia quavis sorde olida in eo serventur; ne stragulis superimpositae sint vestes, plerumque vel sordidatae, vel non satis mundae, quibus aeger ante morbi invasionem sanus adhuc utebatur; ne in eodem cubiculo multi admittantur sive propinqui, et amici, sive domestici, et aegro ministrantes; neve lucernae, aut candelae, quarum actione vitalis aer absumitur, atque inficitur, vel plures, vel prope aegrum ardeant, aut, cum extinguuntur, tetrum odorem spargant.

98. Sedulo etiam medicus curet, ut aeger in amplo, lucidoque conclavi degat; ut cubili semper utatur pulvinaria ex crinibus et paleis habente, ac lato, unde minori aestu corripiatur, vel eodem, atque irrequie, anxietateque correptus positum queat mutare, ac subfrigidum locum invenire; ut neque vestibus, aut laneis pannis, sed linea pura, et tenui subucula obtectus, linteis dein, stragulisque cooperiatur nec iusto levioribus ne frigeat, nec gravioribus ne excandescat, anxius fiat, ac veluti praefocari videatur; ut denique solus, neque unquam cum alio sive

sano, sive infirmo homine, in lecto decumbat.

99. Cum autem iubeo aegrum, quocumque correptus sit morbo, solum in cubili esse collocandum, id praecipio non modo, ut aestum, et irrequiem vitet, quam ut omnem ex vesticontubernio futuram noxam declinet. Non potest enim periculi plenum non esse, ac saepe valde nocuum duos aegros, aut sanum cum aegro, acuto praesertim morbo detento, in eodem lecto cubare, ut olim in valetudinariis pravus, ac saepe funestus usus ferebat, cum vix tutum, et innoxium sit, dum viget sanitas, condormire. Id profecto, quod etiam ex sano erumpit sub aurae, aut halitus, aut vaporis specie, maximeque ex pulmone, et cute exhalat excretioni dicatum, impurum, foedum, corruptum, ac mephiticum ab homine prope cubanti per pulmones, et bibula cutis vascula absorbtum, nisi ei noceat, profuturum nunquam videtur.

100. Illa proinde omnia, quae vel incognitus auctor eleganter potius, quam vere in medium recens protulit ad utilitatem humani afflatus, et vesticontubernii evincendam, solum possunt ostendere, homines bene valentes mutuam halituum communicationem impune ferre, ac senes, graciles, et exhaustos ideo cum florente puero, aut virgine discumbentes interdum refici, quod partim calore iuventur, partim ob inductam pulmonibus debilitatem impares puro trahendo aeri, crassum, inertem, aut minus vividum, quam

vitalis est, melius inspirent. Accidit siquidem istis, quod interdum observarunt clinici in pneumonicis, et tabidis, qui, cum aerem purissimum ob haerens in pulmonibus vitium sustinere nequirent, in stabulis, ovilibus, bubilibusque facile spiritum ducerent: quia hisce locis, qui haeret, aer ob minorem vitalis, aut oxygenii copiam, quam continet, pulmones minus irritat, et excitat.

101. Ad nimium vero aeris calorem prohibendum, et corruptionem arcendam, magnopere iuvat aegrum in lecto aliquantisper considere, interdum ex uno in alterum quam proximum probe refectum, et calfactum transire, interdum etiam semel, vel bis die eodem consurgere, atque apta in sede quotidie aliquid temporis multa veste munitum transigere. In plerisque enim inflammatoriis, febrilibus, exanthematicis, et epidemicis morbis aegros non parum recreatos, et citius sanitati restitutos fuisse hoc praesidii genere iuxta virium rationem prudentissime usurpato clinicorum observata testantur. Hinc nisi morbi indoles, proximum eius incrementum, et vigor, summus virium languor, utiles, et critici sudores vel instantes, vel praesentes, aliaque iubeant lecto adfixos, et iacentes aegros esse detinendos, artificis erit istud quoque auxilium eisdem afferre. Praesertim qui sciat hac ratione quarundam aegritudinum curationem adiuvari, et quaedam mala, ut HAENIUS monet (*a*), facile averti, nempe virium debili-

(*a*) Rat. Medendi. V. I. c. III.

tatem, quae a decubitu oritur, insomnia, et deliria, intempestivos, profusos, et conliquativos sudores, corporis excoriationes, et miliarium, peticularum, aliorumque exanthematum exitum, ne dicam vigiliam blando conciliato somno discuti, et quorundam remediorum effectus maiores, certioresque fieri.

102. Nec solum praestat, ut aegri generatim, si cubiculi aer tepeat, et vernet, e lecto quotidie eximantur; sed qui morbis quibusdam acutis, quos clinici speciatim indicant, detinentur, quandoque melius se habent si interdiu non exiguum temporis spatium extra lectum traducant. Hac quippe ratione minorem lassitudinem sentiunt, lenius laborant, ocyus convalescunt, viresque citius recuperant. Ad id tamen oportet, ut ipso iam aegrotationis initio lecto assidue adfixi, iacentesque aegri nunquam maneant. Secus enim neque possunt assurgere, neque tamdiu extra lectum considere quantum morbus requirit. Igitur si hoc quoque praesidii genus aegro utilitatem promittat, ipsum quam mature quisque amplectatur.

103. Aeris denique puritati, et salubritati mirifice prospicit corporis mundities, quae probe exculta quam plurimas utilitates bene valentibus, et infirmis affert. Affert siquidem ea commoda, quae a cutis exhalatione, quam ipsa tuetur, et promovet, iuxta ordinem naturae servata promanant, atque ea simul mala avertit, quae ab eadem excretione retenta facile accidunt. Ei proinde qui-

cumque diligenter studeat frequenti corporis lotione, ac maxime partium, quae ob uberiores, magis olidas, et corruptas e cute erumpentes particulas, atque ob artis, quae forte exercetur, genus, plus inquinantur, subucula quotidie, aut saltem quo crebrius fieri potest, mutata, vestibusque sordidatis abiectis, aut ab omni labe abstersis.

104. Munditiem praeterea studiosius adhuc diligat qui morbo quocumque, ac maxime acuto detinetur. Etenim ipsa quaedam mala avertit, quaedam discutit, ac generatim cuiusque morbi faustum, ac promptiorem exitum adiuvat. Nitidissima ergo circa aegrum sint omnia, conclave, solum, cubile, lintea, stragula, indusia, atque ipsum mundum sit aegri corpus, a quo sane quovis tempore expedit sordes abstergere, dummodo id prudenter perficiatur. Res item lintearia, quoties immunda appareat, toties, nisi vel criticus sudor, vel salutaris e cute expulsio immineat, aut praesto sit, mutanda est, et calidis siccis, ac nitidis linteis, etsi recens lotis, protinus reficienda. Quod enim periculi, aut damni a linteorum renovatione in morbis ex lixivio ad ea abstergenda adhibito quidam adhuc metuunt, id nullis fundamentis innititur. Satis nihilominus erit ad omnem, si quam forte vel aeger, vel artifex metuat, noxam vitandam, illa prius calefacere antequam usurpentur.

105. Praecipua haec sunt, quae de recto aeris usu in secunda valetudine, atque in

acutis humani corporis affectibus animadverti perpetuo debent, neque negligi magnam partem possunt in caeteris morbis lentis, et chronicis, quin eorum natura exasperetur, ac curatio pervertatur. Hi namque recto aeris usu mitiores quoque fiunt, atque interdum vel arcentur, vel sine ullo alio remedio discutiuntur. Non rarum quippe est sola coeli mutatione nervorum passiones, febres intermittentes diutinas, et pertinaciores, maximeque quartanam, affectionem hypocondriacam, tabem pulmonum, arthritica mala, atque alios morbos sanari, quos Ill. et Cel. Gregory speciatim recenset (*a*).

106. Qui vero in longis, chronicisque passionibus aer conveniat, ob multiplices earum differentias neque paucis potest constitui, neque id tradere ad eos pertinet, qui therapeuticen generatim exponunt. Satis proinde erit hic loci monuisse in morbis non acutis purum, et temperatum aerem ita expedire, ut in iis, qui a solidarum partium laxitate, et debilitate, humorumque nimio motu, aestu, acrimonia, tenuitate, ac quapiam solutione derivantur subfrigidus sit, modice vero calidus in reliquis, qui a rigiditate, strictura, inertia, torpore, et cutis emanatione imminuta, aut retenta, nimioque frigore originem ducere censentur.

107. Tandem in aeris usu non minori sanis, et aegris animadversione indigent qui

(*a*) Disssert. De Morb. Coel. Mut. Med.

e morbo convalescunt. Ob superstitem enim imbecillitatem, ob perspirationem ad sanitatis leges aut nondum, aut vix revocatam, atque ob maiorem fibrarum mobilitatem aer eos valde afficit, ac plerumque aegrotantibus ipsis gravius laedit. Ergo convalescentes quamcumque aeris, sive humidi, sive calidi, sive frigidi intemperiem diligenter vitent; in cubiculo continue inclusi nunquam maneant, imo e dormitorio conclavi in proximum transeant, ut purum aerem inspirent; non subito ast paullatim exteriori, licet puro, et salubri, assuescant, praesertim si non levis imbecillitas superest; atque iis tantum horis egrediantur, in quibus aer nec friget, nec aestuat, sed tepet, et vernat. Sub divo etiam immobiles ne consistant, et nocturnum aerem, multa, et idonea licet veste muniantur, perpetuo fugiant, quem inter potiores, crebioresque recidivae caussas cum Ill. et Cel. Tissoto Clinici annumerant. Coelum denique mutent, rusticentur, atque aestate ineunte subfrigidum, et subhumidum aerem, prima vero hyeme calidum, et siccum petant: quae utique aeris utendi rationes firmis etiam, et bene valentibus conferunt.

CAPUT III.

De alimentis generatim.

108. Post rectum aeris usum cum nihil sanis, et aegris magis conferat apposita cibi, potusque ratione, quae sanitatem conservat, et morbos vel discutit, vel mitigat, ad ea modo veniam praecepta, quae ad alimenta, sive tamquam sanitatis praesidia, sive ut morborum auxilia pertinent. Sed antequam dicam quemadmodum sanis, quemadmodum aegris in usu alimentorum agendum sit; non alienum videtur quaedam proponere, quae ad universa eorum genera referuntur. Alimenta igitur ea corpora appellantur, quae sive cibum, sive potum praestent, in humanum corpus immissa hoc reparant, atque reficiunt novis particulis suffectis in earum loco, quae e solidis, fluidisque partibus continue absumuntur, et defluunt, quaeque consuetarum excretionum ministerio e corpore assidue secedunt. Nova proinde, ordinata, constantique partium appositione, quae minima spatia in solidis a consumptarum particularum abrasione relicta repleat, quaeque humorum, qui in circuitum aguntur, massam augeat, alimenta ammissas reparant partes, secretionibus materiem suppeditant, humores a corruptione arcent, vires sustinent, ac maiores efficiunt,

aliaque maxima commoda praestant, quae salutem conservent, ac longaevitatem afferant.

109. Cum igitur natura homini necessariam fecerit nutritionem, quae assiduo partium dispendio subveniret, earumque incremento prospiceret, necessariam quoque eidem reddidit earum rerum assumptionem, in quibus alibilis materia continetur. Voluit scilicet natura, ut ex iis corporibus assumptis, quae alendi habent facultatem, ob una conspirantes masticationis, deglutitionis, et digestionis potentias discerptis, divisis, confectis, opportunamque tenuitatem nactis, succorumque, qui ventriculo, et duodeno intestino haerent, efficacia resolutis, et immutatis, nutritia materies educeretur, quae abiens in chylum, et in sanguinem traducta, cum circulationis vires aliquandiu passa fuisset, et aptas mutationes, non satis adhuc compertas, esset consequuta nutritionem praestaret.

100. Hinc sequitur corpora, quae alibilem succum continent, nutritioni inservire neutiquam posse, nisi opportuna praeparatione, antequam assumantur, fluida evaserint; vel ingesta a viribus digestionis aut in integrum, aut tantum saltem resolvantur, quantum sufficit, ut suam nutritiam materiem a cuiusque partis non alibilis compedibus, quibus antea nectebatur, liberam demittant, atque adeo solutam, ut eam villi queant exsugere, atque in sanguinem traducere. Neque ingesta eiusmodi esse debent quia lactea, et

lymphatica quaecumque vasa nihil admittunt nisi perfecte solubile, ut Ill. ZÜKERTIUS observat (*a*). Nam alimenta ex eo etiam, ut nutritia eorum materies, sicuti recte addit vir summus CULLENIUS (*b*), rite distribui, et partibus, quae instaurandae sunt, apposite queat admoveri, fluida semper indigent forma, quam profecto, ubi non habeant, a viribus corporis generatim accipiunt. Sunt enim nonnulla, quae ob nimis tenacem, et duram fibrarum, aliarumque partium texturam, etsi alibili succo non careant, neque a viribus corporis fluidam possunt formam adipisci; ut ea, quae solventi gastrici succi potentiae resistunt.

111. Ob eiusmodi autem caussam, atque ob alias etiam, quas modo iuvat indicare, alimenta, quibus utimur, ac speciatim esculenta a diaetetices scriptoribus dividi generatim solent, proque vario eorum discrimine diversis nominibus designari. Porro si facile, et prompte ab humoribus digestioni famulantibus resolvantur, et concoquantur eupepta dicuntur, ut tenera, mollia, et succo plena; secus dyspepta, ut exsucca, fibrosa, rigida, et dura; si nutritiis partibus valde abundent polychyla appellantur, aut contra ob earum inopiam oligochyla; si denique puram, rite elaboratam, nec alienis particulis admixtam

(*a*) De Re Alimentaria n. 15.
(*b*) Mat. Med. V. 1.

nutritiam materiem ad chylum conficiendum tribuant, hicque optimus evadat, euchyma, dum illa, quae contraria ratione se habent, cacochyma vocantur.

112. Verum hae distinctiones a nonnullis hodie negliguntur, nec quidem, ut mihi videtur, immerito, cum non paucis exceptionibus obnoxiae sint ob singulares quasdam in hominibus proprietates, quae maxime in ventriculi actione, et ciborum digestione se produnt. Ex hisce quippe evenit, ut quae esculenta in uno aegre, et partim solummodo digeruntur, in altero commode, penitusque solvantur; ut quae in illo omnem demittunt nutrientem materiem, eamque in chylum vertunt, in hoc parum alimenti, atque in chylum non facile mutabilis erogent; ut quae demum in uno partes etiam non alibiles, quas habent, eas omnes chylo admiscent, in altero, alienis hisce particulis propere a nutrientibus seiunctis, atque ad inferiora propulsis, vel ipso digestionis opere prorsus immutatis, in salutarem chylum convertantur.

113. Satis idcirco videtur alimenta in esculenta, et poculenta seiungere, ac rursus in animalia, et vegetabilia distinguere. E fossilibus quippe, si aquam excipimus, nullum desumitur corpus, quod sit aptum nutritioni. Sed neque omnia animalia, neque omnia vegetabilia humani corporis reparationi queunt inservire, etsi alibili materie non careant, qua perpetuo et ipsa indigent, ut nutriantur, ac na-

turale incrementum suscipiant. Non sufficit siquidem ad nutriendum, ut ingesta alibiles particulas contineant, sed praeterea oportet, ut eas habeant solubiles, atque ob spontaneum motum, aut ob stomachi, et totius corporis vires, ea ratione mutabiles, qua fluidis solidisque partibus, quibus homo coalescit, perfecte possint assimilari. Hinc in ipsis etiam usitatis esculentis animalis indolis quaedam existunt particulae, quae nullum alimentum afferunt; itemque non pauca vegetabilia, aut eorum partes ad hominem nutriendum non valent: cuiusmodi a LORRYO speciatim habentur (*a*) ob adductas caussas, atque ob alias etiam a singulari fabrica, et natura profectas illa generatim vegetabilia, quae valde acri sapore nulla dulcedine contemperato donantur, ac maxime quae odore vehementi gaudent, quaeque nutritioni alienas particulas, et qualitates habent eiusmodi, quas vires corporis nequeant immutare.

114. Num vero indole spectata alibilis materiae, quam nutrientia corpora vehunt, et sanguini largiuntur, nova rursus alimentorum genera sint constituenda, quaerunt inter se Diaetetici. Qui enim animadvertunt fluidas humani corporis partes a solidis non parum differre, putant in alimentis duplex materiae genus esse admittendum, quorum unum fluidas reparet, alterum solidas resarciat; dum alii ha-

---

(*a*) Op. cit. T. I. P. 1. c. 1.

rum partium discrimina ab aliis potius caussis quam a diversa nutritii succi, et constituentium particularum origine, et natura derivantes negant duplex eiusmodi alimentorum genus tuto posse constitui. Nec desunt, qui cum considerent humorum dissimilitudines, qui in secretionibus impenduntur, velint eos a singularis indolis alimentis esse repetendos, unde nova eorum genera debeant admitti. Porro in hisce diaeteticorum concertationibus quamquam nihil certi statui possit, cum nutritionis, et secretionis opus tenebris adhuc obsideatur, verosimillimum tamen mihi videtur cum LORRYO arbitrari, unum, idemque genus alimenti, sive ab animalibus, sive a vegetabilibus desumptum, ita vel ab ipsis, e quibus promitur, corporibus, vel a succis stomacho, et duodeno contentis, vel ab actione sanguineorum vasorum, et viscerum, vel ab organis secretionum dividi, attenuari, atque iterum compingi, invicem admisceri, tamque diversis rationibus immutari, ut origine, et natura dissimile videatur.

115. Licet itaque coniectari unum, idemque genus nutritiae materiae par esse tum fluidis tum solidis humani corporis partibus reparandis, praesertim cum illa, quae contra hanc opinionem a quibusdam afferuntur, eam sane non evertant. Nam quod tradunt nonnulli animalibus alimentis, quibus vescimur succum inesse nutritium suis qualitatibus ad materiem, qua solidae, fluidaeque nostri cor-

poris partes componuntur, tam proxime accedentem, ut ipsa alimenta solutione tantum egeant, ut absorbta, et in sanguinem delata nutritionem perficiant; id non excludit in vegetabilibus quoque materiem reperiri, quae in solidas, et fluidas partes, quibus conflamur, possit converti. Quod vero addunt alii reapse in animalibus alimentis glutinosum illud, quo potissimum solida reparari Physiologi arbitrantur, praesto esse, contra vero in vegetabilibus desiderari, id sane non magis probat allatae opinionis falsitatem. Nam hoc probat solummodo, etiam si admittatur, gluten istud solidis resarciendis impendi, in alimentis ex animali regno desumptis eiusmodi gelatinosam materiem iam corporis viribus elaboratam delitescere; non autem ostendit, vegetabilia esculenta huius generis alimentum non suppeditare, quod stomachi, intestinorum, et circulationis actione nequeat in gluten quoque converti: quemadmodum revera immutari ea animalia satis ostendunt, quae, licet solis vegetabilibus victitent, glutinosum illud in vasis elaboratum, humoribusque admixtum, ac solidis maxime partibus inhaerens patefaciunt eodem modo, ac in iis existit, quae animalibus aliis magna ex parte vescuntur.

116. Sed haec praeterea materies glutinosa ita propria non est animalibus, ut in quibusdam etiam non reperiatur vegetabilibus. Cuique enim compertum est post utilissima experimenta, quae vir summus Bec-

CARIUS suscepit, aliique eodem eventu iterarunt, in *Tritico* sive *hyberno*, sive *aestivo*, praeter amylaceam vegetabilis indolis materiem ad acescendum pronam, inesse aliam glutinosam, aqua separabilem, facile putrescentem, quae distillationi submissa alcali volatile, et oleum empyreumaticum praebet, atque animalem naturam notis omnibus patefacit. Neque ex solis huius cerealis stirpis seminibus, ac farina erui potest haec glutinosa materies. Etsi enim chemicis omnibus, qui hoc principium ex cerealibus aliis educere tentarunt, res votis non cesserit, nec mihi BECCARII, et MARGRAAPHII pericula aliis de caussis olim repetenti pariter cesserit; potuit tamen illud paucis ab hinc annis elicere Cl. MARABELLIUS e *Zea mays*, seu frumento turcico (*a*). E succo enim, quem ex eius seminibus adhuc immaturis, et lactescentibus expresserat sibi relicto, post amylaceam materiem, vi fermentationis elicuit alteram densam, in aqua neutiquam solubilem, glutinosam, putrescentem, in igne instar animalium rerum foetidam, atque ope distillationis eadem principia praebentem, quae ex aliis animalium naturis trahi solent. Quam quidem glutinosam materiem etiam ex farina Zeae obtinuit, et longe maiori copia, quam ex immaturis seminibus, aut e triticea farina educatur; hoc tamen discrimine quod e farina

(a) Biblioteca d'Europa t. VI.

educta ea nota elasticitatis carebat, qua triticeum gluten pollet, et minus elaborata in animalem indolem videbatur eadem materie, quae sive e lactescentibus Zeae seminibus, sive e Tritici farina obtinetur.

117. Quid quod Ill. et Cel. BERTHOLETUS (*a*) in variis vegetabilium partibus cum *azotim*, seu basim ammoniaci, et acidi nitrici, (a qua in animalibus corporibus copiose haerente, et ammoniacum, quod ignis actione animalia suppeditant, et corruptionem, quam eorum partes facile concipiunt idem auctor deducit), aliquot ab hinc annis deprehenderit, materiem quoque in eisdem vegetabilibus glutinosam invenit? Ex omnibus siquidem vegetabilibus, in quibus praeter *carbonium* et *hydroginium*, utrumque vegetabilibus commune, azotim detexit, cum faecula, et seminibus corneis gluten eduxit, ita ut videatur, etiam spectata alibilis materiae natura, animalia, et vegetabilia propius inter se convenire, quam aliâs ob experimentorum, et observationum defectum iudicaretur.

118. Sed neque illud, quod ab aliis in medium poterat afferri ad demonstrandum esculenta animalia a vegetabilibus, quo ad materiem nutritiam, plane, et omnino differre, ac duo proinde distincta alimentorum genera constituere, nempe animalibus albumen inesse, quo carent vegetabilia, statutam opinionem plerisque iam diaeteticis probatam

---

(*a*) Annal. de Chimie T. III. Mem. de Mr. FOURCROY.

evertit. Nuperrime siquidem vir Ill. et Cel. FORCROEUS, a quo plura nova penitus, et valde utilia ad chemiam tum physicam, cum medicam spectantia accepimus, albuminosum humorem invenit in omnibus vegetabilibus adhuc viridibus, et acido spoliatis, eduxitque iis proprietatibus donatum, quae albumen a ceteris humani corporis liquoribus prorsus distinguunt (*a*). Observavit enim vegetabile albumen densum, ac plerumque spissum, insipidum, atque in frigida aqua solubile vi ignis concrescere, ab alcalicis salibus, ac maxime ab ammoniaco dissolvi, calore ebullientis aquae e liquoribus omnibus, in quibus solutum sit, separari, et demum, quin acorem concipiat, putrescere.

119. Quae quidem modo proposita cum ostendant, duo illa ad alendum maxime opportuna, quae animalium tantum partibus propria credebantur, in ipsis etiam praesto esse vegetabilibus, non est profecto cur inter alimenta vegetabilia, et animalia absolutum discrimen constituatur. Praesertim vero cum reliquae etiam partes alimento aptae, quae in vegetabilibus insunt summopere cum iis conveniant alimentariis particulis, quae in animalibus occurrunt. Etenim praeter ea, quae de glutine, et de albumine modo proponebam, summam analogiam intercedere apposite animadvertit cum chemicis, et physiologis praestantioribus Ill. FORCROEUS inter

(*a*) Op. cit.

olea vegetabilia, et adipem, aut oleum animale, inter emulsiones, et lac, inter insipidos viscosos succos, quos mucilagines dicunt, et concreta animalia, quae gelatinas appellant, atque inter saccharum e vegetabilibus eductum, atque illud, quod ex lacte paratur.

120. Cum autem vivum, et perfectum animal, vel una ubi victitet esculentorum specie, quae simplicissima videatur, fluidas, et solidas partes aeque reparet, atque in istis eadem principia, et qualitates exhibeat, quae spectantur in solidis, et fluidis reliquorum animalium, quae animali tantum cibo vescuntur, aut animalibus, et vegetabilibus promiscue vivunt; dicendum est in quovis nutriente vegetabili materiem delitescere ita elaboratam, ut ingesta in eas resolvatur secedatque particulas, quae singularum partium reparationi prospiciant. Quod si id non arrideat, saltem licet affirmare, quod probabilius videtur, in eo vegetabili nutritiam materiem eiusmodi esse, quae ex animantis viribus iis omnibus subeundis mutationibus idonea sit, quibus apta ad quascumque partes reparandas evadat. Sive unum porro, sive alterum amplectamur, verosimile semper est, idem materiae genus diversimode immutatum solidis aeque, ac fluidis efformandis, nutriendisque inservire quin admittamus in alimentis omnibus, aut in quavis eorum specie tot alibiles succos inter se genere distinctos, quot sunt in hu-

mano corpore dissimiles partes, quae nutritione indigent.

121. Haec autem cum innuant vegetabilibus alimentum inesse, quod solidas aeque ac fluidas partes, in quas convertitur, opportune, et plene resarciat, verosimillimum quoque reddunt animalem omnem nutritiam materiam ab ipsis vegetabilibus proficisci. Sed quomodo haec materies vegetabilis originis in animalem convertatur; certo definire, atque una absolute determinare quid sit illud, quod proprie hominem alit, aut rationem certam, et perspicuam assequi, qua alimentum ipsum in totidem abeat partes, quot in humano corpore qualitatibus, et usibus dissimiles existunt; id sane non solum ab intelligentia imperitorum, sed a sensu etiam sapientum disiunctum est: quemadmodum vel ipse, qui summo, et peracri pollebat ingenio, CULLENIUS candide ſassus est more magnorum virorum, qui veritatem sine ambitione scrutantur (*a*).

122. Etsi vero horum problematum solutio hactenus desideretur, nonnulla tamen, vanis etiam hypothesibus reiectis, ad ea spectantia proferri possunt, quae, cum partim certa sint, partim vero similia implicatissimis, obscurisque illis quaestionibus lucem aliquam affundunt. Itaque tamquam certum haberi potest, alimentum vi masticationis, et salivae

(*a*) Mat. Med. vol. 1.

opportune divisum, confectum, et maceratum stomacho excipi, exceptumque molliri, disiungi, et rite dissolvi; eiusmodi disiunctionem, solutionemque a liquoribus ventriculo haerentibus, a calore, ac speciatim a gastrico humore perfici, cui vir ad inveniendum natus Ill. et Cel. Collega SPALLANZANIUS coctionis principem caussam detulit (*a*); ac gastricum succum tantum opus praestantem, etsi aqueus videatur, simplicissimum non esse, sed ex aliis, atque aliis principiis compositum, quemadmodum vir immortalis memoriae HALLERUS iamdiu docuerat. Oritur enim ex saliva, quae ex ore descendit, ex humore, qui ex arteriolis in eiusdem ventriculi parietibus obviis extillat, quique gastricus proprie dicitur, ex muco, quem folliculi mucosi suppeditant, atque e liquoribus, qui e duodeno intestino in ventriculum veniunt. Huic vero admisceri aerem, salinas partes, et alimentorum reliquias, atque a diversa horum indole, et vario mutationis modo, ac mixtionis proportione discrimina derivanda esse, quae in gastrico succo varia animalium genera inter se comparata mihi nuper ostenderunt, alibi demonstravi (*b*).

123. Certum pariter est alimenti solutionem, et mutationem calore maxime loci,

---

(*a*) Dissert. di Fisica animal. e veg. T. 1.

(*b*) Ricerche sulla natura e sugli usi del Succo Gastrico ec.

motu visceris, atque aeris in eodem inclusi actione adiuvari; sub eiusmodi opere nutritiam extrahi materiem, ac multimodis immutari, aere etiam evoluto, ac forte eodem intime sibi tamquam principio admixto sive vulgo *fixum* sive etiam *azoticum hydroginio* consociatum, sive utrumque, tum demittatur, tum absorbeatur, quod, etsi probabile, nondum liquet. Cum vero nutritia materies eiusmodi mutationes subit, ob quas vel animalem naturam iam adipiscitur, vel ad eam paullo post assequendam aptior fit, vi gastrici potissimum succi, aliarumque caussarum prohibetur, ne quae alimenta acescunt, aut alcalescunt acidum, aut alcali evolvant fermentescendo, aut putrescendo, neve, ubi alterutrum incipiat, ulterius progrediatur.

129. Neque minus consentaneum est veritati cum physiologis credere, eductam ex alimentis materiem probe concoctam in duodenum intestinum propulsam, admixtamque bili, et pancreatico succo magis dilui, magis fluidam, et tenuem fieri, magis subigi, et magis animali naturae proximam evadere; tum vero in chylum converti, qui a villis exsuctus ad lactea vasa, ab istis ad proprium receptaculum, ab hoc ad canalem thoracicum, atque ab eiusmodi ductu in subclaviam usque multiplici conspirantium caussarum actione promovetur; a subclavia denique ad communem humorum massam chylum traductum omnes vias circumeuntis sanguinis legere nondum assimilatum, donec paullatim in eas resolva-

tur, et convertatur singulares partes fluidas, solidasque cuiusque indolis, quae debent nova nutritia materie reparari, atque etiam iuxta earum naturam necessarium incrementum sumere.

125. Atque haec cum ex tutis observationibus deducta sint communi fere diaeteticorum consensu tamquam vera assumuntur; at reliqua non item, quae afferri solent ad modum explicandum, quo nutritia materies in circuitum sanguinis acta in tot moleculas diversae indolis resolvatur, quot sunt partes instaurandae, easdemque particulas alias in uno, alias in altero potius loco ad vacua spatiola replenda deponat, vel uni potius quam altero humori admisceat. Presertim cum plerisque videatur, etiam admissa eorum opinione, qui iudicant in quovis succo nutritioni destinato nutritias particulas specie distinctas praesto esse, singularum partium reparationem non satis explicari; quia in humano corpore, iuxta eorum sententiam, una, aut altera pars existit, cuius principia, et qualitates ab iis omnino differunt, quae in quavis alimentariae materiae specie hactenus innotuerunt.

126. Verum licet ista tenebrarum plena, et captu difficillima videantur, probabili tamen coniectura aliquomodo assequi possunt. In hunc finem expedit animadvertere cum Lorryo (*a*), aliisque, humores, qui in cir-

(*a*) Traité des aliments vol. 1. P. 2. chap. 1.

cuitum aguntur, et communem massam constituunt, manifeste distingui in aquam copiosiorem reliquis, in lympham concrescibilem, quam alii gluten, alii fluidum, aut mixtum animale appellant, in serum, in chylum, seu potius huius partem nondum assimilatam, atque in rubram sanguinis partem; item chyli portionem nutritioni dicatam vasorum vim passam aliquot post horas in gluten converti; atque eiusmodi gluten natura ac proprietatibus ad solidas corporis partes quam proxime accedere, fluidis etiam admisceri, et continue ad putridam degenerationem tendere. Iuvat deinde observare id, quod e glutine proniorem ad putrescendum indolem adeptum est, secedere, et aquae admixtum serum constituere, quodque ex eodem glutine, ob alias forte caussas separatur, oleosum, et inflammabile in rubros sanguineos globulos mutari, etsi CULLENIUS (a), a nullo glutinis statu eiusmodi globulorum compositionem repeti posse arbitretur, et credat a quibusdam humani corporis potentiis ex eodem alimenti genere efformari, a quo gluten componitur: quod per me quidem licet. Denique oportet existimare nutrientes particulas specie, et qualitate invicem differre; varia inter se affinitate donari, ac dissimili etiam modo, et proportione coniungi; tum concrescibilem lympham, seu gluten, variis attenuationis, et condensationis

(a) Mat. Med. loc. cit.

gradibus continue obnoxium actione vasorum diversimode immutari; atque in ea chemicis operationibus exploratum principia resolvi, quae a solidis, fluidisque humani corporis partibus trahi solent, nempe resolvi in aeris diversas species, in aquam, in alcali volatile, in oleum, et terram, atque ultima resolutione in carbonium, hydroginium, et azotim.

127. Hisce admissis, aut iam evictis, aut consentaneis veritati, difficile non erit intelligere quî fiat, ut chylus in sanguinem delatus, atque in circuitum assidue ductus plures mutationes subeat, atque in varias, quibus componitur, partes resolvatur, riteque resolutus singula, quae reparatione indigent, sive fluidam, sive solidam naturam habeant, opportune resarciat. Eius siquidem aqueam partem aqueos humores reparare; oleosam partim in rubros globulos compingi, partim salinis particulis aqua solutis admisceri, sicque in liquores saponis proprietates habentes transire, partim in pinguedinem, seu adipem concrescere; gelatinosam, mucosamve, serum, et mucum praebere; glutinosam in solidas partes converti, fluidarumque etiam compositionem ingredi; atque ab hisce omnibus nutritiae materiae principiis diverso cohaesionis, mixtionis, affinitatis, et proportionis modo inter se coniunctis, quodvis solidorum, fluidorumque distinctum genus efformari, physiologi explicant.

128. Difficile contra est, quod ad nos magis attinet, absolute decernere, quid sit

illud, quod generatim materiem nutritiam proprie constituit, seu quid e vegetabilibus, quae in alimentum cedunt, a viribus humani corporis educatur aptum nutritioni. Ut enim in vegetabilibus nutriens principium proxime quaeratur, omnino postulat, sicut apposite animadvertit CULLENIUS, observatio animalium, quia pleraque herbis, frugibusque vescuntur, et quae carnivora sunt animalibus victitant, quae iam ex vegetabilibus omnem escam desumpserunt. Porro difficilis quaestio adhuc difficilior solutu evasit ob diaeteticorum concertationes, et opinionum varietates. Nam, ut mittam eas sententias, quae utpote rationi, et observationi absolute contrariae iamdiu explosae fuerunt, inter constituentes nutritias vegetabilium esculentorum particulas quaedam amylum admittunt, quod aliae omittunt, quia iam ex mucilagine, et oleo compositum considerant; quaedam item oleum excludunt, etsi veritati repugnet, quemadmodum adversus DURADIUM Ill. ZÜCKERTIUS (*a*) iamdiu animadvertit; quaedam denique ponunt pro constitutivis partibus nutritiis earum prima immutabilia elementa, quod rationi adversatur. Id enim, quodcumque sit, humano corpori nutriendo impar est, ut ex HIPPOCRATE rectissime monet LORRYUS, quod eiusdem corporis vires excedens, ab hisce mutari non potest (*b*), ac falsum habetur quod ASCLE-

---

(*a*) Op. cit. Cap. 1. n. 5.
(*b*) Op. cit. P. 1. C. 1.

PIADIS aemulos docuisse tradit CELSUS (a), cibum nempe non concoqui, sed crudam materiam, sicut assumpta est, in corpus omne diduci.

129. In hac proinde opinionum varietate novam aliam sententiam in medium nuperrime protulit CULLENIUS contendens pluribus rationum momentis innixus, mixtum, ut ipse loquitur, animale, seu nutritiam materiam constare acido, saccharo, et oleo, quae tria inter se plane distincta in eodem mixto occurrere arbitratur. Putat siquidem eiusmodi acidum in vegetabilibus, vel iam naturaliter explicatum, vel ab eisdem acescentibus, aut e saccharo in stomacho evolutum, in mixto animali praesto esse a saccharo prorsus seiunctum, nec huius partem constituens, quod idcirco in eodem mixto tam distinctum sit, ut sunt saccharum, et oleum. Saccharum vero, cui maiorem nutrionis partem adscribit, etsi dubitet vehementer, an purum, salinum, et sine oleosa materie ingestum alere queat, putat nihilominus aptum nutritioni saltem quando instar succi arundine *Sacchari officinarum* contenti ad salinam naturam quam proxime accedere iudicat. Oleum denique vegetabilis indolis, quod ingredi mixtum animale arbitratur, blandum, et mite, cuiusmodi ex oleosis seminibus exprimendo educitur, idem auctor existimat, docetque assumptum chylo perfecte admisceri, deinde intimius cum

(a) Lib. 1. pag. 5

duabus aliis mixti animalis, et cum singulis etiam sanguinis partibus coniungi, ac nutriendo par esse, etiam ubi ab omni alia vegetabili materie seiunctum, purissimum sit. Atque hae, inquit CULLENIUS, tres species sunt materiae vegetabilis, quae vel distinctae, vel potius coniunctae alimentum humanae naturae proprium suppeditant.

130. Verum, aut ego in errore versor, aut in adducta hypothesi ingeniose excogitata neque omnia satis firma sunt, neque saltem tria illa, a quibus omne alimentum CULLENIUS deducit ea ratione, quam idem proponit, nutritioni videntur inservire. Nam acidum quod respicit, etsi ego certo credam alibilis succi compositionem ingredi, per se tamen, quando nempe simplex acidum sit, aut potius alibili basi careat, ad nutritionem praestandam aptum non arbitror. Etenim *acidificans* principium, seu oxyginium per se nutrire nemo dixerit, nec acida fossilia nutriunt, nec ipsum acetum, mucosarum partium ubi inops sit, aut nimium assumatur, humanum corpus nutrit, imo fossilium instar nutrionem, impedit, et ipsius corporis maciem, et tabem infert. Neque in chylo praeterea recte elaborato, neque in sanguine rite constituto explicatum acidum existit. Si quid enim acidi in animalium ventriculis e cibis, sive acescentibus, sive putrescentibus evolvitur (evolvi enim ex carnibus ipsis etiam cum resolvuntur tenuissimum acidum, forte oxyginium, atque inde carnivorum anima-

lium stomacho haerentes succos acoris indicia praebere alibi evici (*a*)), vel liberum manet, vel cum recrementis secedit, vel a nutritia materie ita absorbetur, cum eaque tam intime coniungitur, ut nulla eius in chylo vestigia supersint.

131. Saccharum proprie mihi pariter non videtur principium alterum, cui nutritia materies tribuatur. Dubitat utique CULLENIUS, an salinum ubi sit, purissimumque saccharum per se, ac sine oleosa eius parte nutriat; at ne quidem dubitare debuisset. Nutriendi siquidem facultatem ab eo, quo utimur, purificato Ill. et Cel. MURRAYUS, cuius iudicium magni semper facio, neutiquam expectat (*b*); nec mihi suffulto experimentis, quae cum saccharo in animalibus institui, quaeque alibi retuli (*c*), ab eodem saccharo polliceor; nec huius vires relaxantes, resolventes, et saponaceae sinunt admittere, ut recte idem auctor observat. Neque poterat iure CULLENIUS saccharum, saltem cum salinae naturae quam proximum est, nutriens ex eo deducere, quod Nigritae Anglorum mancipii in Americae insulis sacchariferae arundinis culturae incumbentes pinguescant, quoties eius succum, quo tempore ex ea exprimitur, magna copia assumant. Tunc enim cum dulcissimo sac-

(*a*) Ricerche sul Suco Gastrico.
(*b*) Apparat. Medicamin. V. v. pag. 409.
(*c*) Opuscula Therapeutica V. 1. Op. III.

chari succo, in salem postea convertendo; oleosas quoque hauriunt, et mucilagineas partes, quae in eodem liquore maxime abundant; quemadmodum iidem Nigritae pariter pinguescunt, animadvertente MURRAYO, cum reliquias comedunt, quae a secunda sacchari succi ebullitione remansere, quibus oleosae, et mucilagineae partes adhuc inhaerent.

132. Quod si in quibusdam vegetabilibus, e quibus saccharum copiose potest educi, maximeque in cerealium seminibus, fructibusque fugacibus, seu aestivis non exigua insit nutriendi facultas, protinus concludendum non est, eiusmodi esculenta, et alimentum, et quidem copiosum praestare ob saccharum, quod in eisdem delitescit. Sunt enimvero quaedam alimenta tum animalia, tum vegetabilia, quae illis magis nutriunt, etsi quocumque modo resoluta nihil, aut parum sacchari praebeant; sunt quae valde nutriant, licet saccharum in se nondum condant; tum pleraque, quae iam saccharum habent, alimentum suppeditant, quod levius, et infirmius est, ocyusque difflatur eo, quod saccharo destituta largiuntur. Sed in iis etiam, quae saccharum occludunt, et facile praebent, cur huic potius alendi facultas tribuatur, quam aliis constitutivis eorum partibus, quas humanum corpus in suam naturam, ac nutrimentum potest convertere? Cur sane mucilagini, albumini, gummi, amylo, glutini, et oleo, quae in illis esculentis occurrunt, quaeque vel seorsum, vel coniunctim sumpta ad

alendum aptissima plerisque censentur, nutriendi potentia non referatur? Horum profecto singula, aut saltem aliqua a nutritione excludi non possunt, praesertim cum ea a saccharo neque CULLENIUS potuerit tuto deducere, neque reapse possint derivari.

133. Eadem de caussa censeo CULLENIUM minus tuto arbitratum fuisse ex eo speciatim demonstrari saccharum magnam partem nutrimenti nobis afferre, quod fructus *Ficus caricae* sacchari materie divites praecipuum olim cibum athletis suppeditaverint: Scio profecto caricas copiose, et diu usurpatas bruta animalia, atque ipsos homines alere, et pinguefacere; ast pariter non ignoro a mucilagineis partibus, quibus valde abundant, omnem nutriendi vim deduci, a dulcibus vero resolvendi, et demulcendi, qua pollent, facultatem communi consensu derivari. Caeterum animadverto, caricas neque praecipuum cibum, neque diu athletis praestitisse. Nam qua aetate caricis utebantur, cerealibus quoque, et leguminibus, ac maxime caseo victitabant, qui, ut notum est, valentissimum affert, ac valde nutriens cibi genus. Nec diu pariter athletae caricis, similibusque alimentis usi sunt. Cum enim athleta, qui, suadente PYTHAGORA conterraneo suo, hisce cibis carnes substituerat, tantum roboris sibi comparasset, ut facile eorum omnium, qui adversus eum palaestra certarunt, victor extiterit, protinus athletarum cibum mutatum fuisse, tumque sublatis ve-

getabilibus, carnibus, et pinguibus, ac duris alimentis constasse ex LAERTIO, aliisque didicimus.

134. Illud etiam non satis probat, quod ad nutrientem sacchari potentiam arguendam CULLENIUS, ubi de lacte loquitur, ex eorum observatione desumit, qui urinae nimiae profusione, quam diabetem vocant, laborantes, urinas, quae dulcem habent saporem, et saccharum ignis ope suppeditant, non raro reddant cum summo nutritionis, et virium detrimento. Nam praeterquamquod diabetes non semper mellitus est, ubi etiam eiusmodi sit, dulcis urinae phoenomenon ad adductam opinionem confirmandam non valet, quin imo ad eam evertendam mihi videtur accommodatissimum. Quomodo enim, si a saccharo nutritio pendet, infirmari, et contabescere corpora possunt, quando in ipso iam sanguine, aut ex eo secretis humoribus insunt particulae sacchari naturam habentes? Si vero, dum id in humano corpore ex morbo praesto est, solvuntur humores, et solidae partes summopere gracilescunt, viresque fatiscunt, nonne potius ex eo liceret concludere, et saccharum ineptum esse nutritioni, atque ei etiam, solida relaxando, et fluida solvendo, non parum officere? Profecto aut id verosimilius est, aut saltem oportet fateri, adductum ex mellita quorundam diabeticorum urina phoenomenon utroque in sensu accipi posse, ac proinde ad illam constituendam hypothesim perperam assumi.

135. Ut vero nutritio, quam ea corpora afferunt, e quibus saccharum evolvitur, huic tribuatur, non ea observatio sibi absolute vindicat, qua docemur, certe nutrire quae saccharum vel habent, vel evolvere possunt. Inde enim, ni plurimum fallor, solummodo licet inferre in eisdem alimentis ea principia delitescere, e quibus, accedente quarundam caussarum actione, quam vel natura, vel ars opportune suscitat, saccharum queat efformari. Licet scilicet inferre, quemadmodum accuratissimis innotuit periculis summi viri LAVOISIERII, aliorumque illustrium Gallorum, qui Chemiam, et Physicam ad novam lucem nuperrime revocarunt, in illis corporibus *oxydim* vegetabilem duplicim basim habentem, nempe *hydroginium*, et *carbonium*, reperiri, quae ubi, quocumque demum modo, cum certa oxyginii copia intime coniungatur, seu, ut dicunt, combinetur, in saccharum abeat. Saccharum quippe, e quo educitur *gas carbonicum*, et acidum *pyromucosum* constans maxime aqua, et exigua copia olei leviter *oxyginati*, manifeste oxyginio, hydroginio, et carbonio componitur.

136. Oleum denique quod spectat vegetabile, cui puro, et a quavis alibili materie seiuncto nutriendi facultatem tribuit CULLENIUS, et per se quidem existit, et carbonio, atque hydroginio componitur, quae duo alibilium rerum duplicem basim constituunt; at nihilominus animadversione dignum arbitror, idem oleum ad nutriendum eiusmodi es-

se oportere, ut cum aqueis humani corporis humoribus facile, atque in integrum queat admisceri. Indiget proinde admixtione vel mucosarum, vel earum partium, quarum vinculo aqua, et oleum uniuntur. Hinc oleum e vegetabilibus expressum, ubi eiusmodi qualitatem non possideat, eam in stomacho, et intestinis adipiscatur, qua in emulsionem abeat, necesse est; secus, utpote unionem respuens, nutrire verosimile non videtur.

137. Quae quidem omnia consentaneum reddunt veritati, quod supra iam posui, tria illa, a quibus omnem nutritionem deducit CULLENIUS, alio modo, ac ipse iudicet, nutritiae materiae compositionem ingredi, ac sola non esse principia, a quibus alibilis omnis succus constituatur. Porro ego a nutritiae materiae compositione acidum non excludo, imo admitto eam ingredi; ast tamquam principium acidificans, copia admodum exiguum, ut esse solet in iis corporibus, quae parum admodum oxyginii continent, quaeque aut acido sapore carent, aut vix mitissimo donantur. Nec denego nutriendi potentiam illi oxydi, quae duplex est sacchari basis *hydro-carbonica*. quam ego etiam admitto, sed dubito vehementer, an ipsa tantum nacta oxyginii, quantum sufficit, ut verum saccharum referat, aeque nutriat, cum credam hoc minus alere, quo magis ad salis formam accedit. Oleum autem eiusmodi esse volo, ut, praeter blandam indolem, proprietatem habeat se facile uniendi, quo arctiori potest nexu, cum iis humoribus,

cum quibus advehi debet in sanguinem, atque ad fluidarum, solidarumque partium reparationem impendi. Denique existimo non ex hisce solum partibus materiae nutrientis omne genus componi, cum huius aliae, atque aliae in animalibus, et vegetabilibus alimentis praesto sint species, quae evidenter ad communem nutritium succum efformandum magnopere conferunt, quaeque a prioribus illis speciebus proximam suam originem non agnoscunt.

138. Sunt huius census variae illae nutritioni aptae oxydis species, quas habet tum vegetabile, tum animale regnum, quasque suis basibus donatas, amylum, gummi, albumen, et gluten vulgo nominant. His enim oxydibus, a sacchari oxyde, atque ab oleo satis distinctis, nutriendi quoque facultatem competere tam multa sunt, quae suadeant, ut inutile censeam ad eam demonstrandam immorari. Hae autem alibilis materiae species, cum certam oxyginii copiam absorbendo, quae nimia non sit, ne secus acidae fiant, in gelatinam abeant illi persimilem, quae ex iam efformatis animalium partibus educitur, nonne licebit affirmare commune alimentum ex eisdem componi? Mihi profecto verosimillimum videtur ex illis partibus modo aliquot, modo omnibus, et quidem modo pari proportione, et nexu, aut oxygenii copia, modo dissimili coniunctis illam gelatinam, seu mucilaginem coalescere, quae primo in chylum, deinde in singulas nostri corporis partes convertitur.

139. Hac porro opinione admissa, quae ex alibilium corporum principiis, et proprietatibus novissime evolutis, atque ex ipsis partium, quae in quovis animante instaurandae sunt, exploratis naturis deducta est, quaeque non minus rationi, quam experimentis, observationibusque respondet, singula nutritionis phaenomena minori, quam in caeteris sententiis praesto sit, difficultate explicantur; ac tuto eruuntur praecipua discrimina, quibus patent varia genera alimentorum. Arduum scilicet non est ex ea intelligere quî fiat, ut quaedam alimenta plenissime, ac prompte nutriant, alia parcius, et aegre, et quaedam abunde alant, etsi copia exiguum, quod continent, alimentum videatur; quî accidat, ut nonnulla quarundam partium reparationi propius prospiciant, aut maiori, vel minori virium actione indigeant, qua possint assimilari, aut materiem nutritiam facile, vel difficilius diflandam praestent; quî in animalibus solida, et fluida natura non differant; licet esca dissimilis sit, sive animalis, sive vegetabilis, sive mixta, quîque demum aliae in victu, et nutritione dissimilitudines occurrant, quas persequi non vacat.

140. Meminisse tamen iuvabit in hac sententia rationem reddi facile posse, cur quidam omnem, aut saltem praecipuam nutritionis materiem a saccharo deduxerint; cur alii hoc ipsum negaverint; cur quidam simplicissimam, alii compositam illam materiam habuerint; cur Ill. et Cel. PRYESTLEYUS do-

cuerit ea solum alere quae, si resolvantur, gas hydroginium praebent; cur denique diaetetici de nutritia materie disserentes non sine veri specie in diversas opiniones abierint; quas modo enumerare non interest.

141. Interea ne quis fortasse existimet in allata hypotesi necessario admittenda esse tot genera alibilis materiae, quot sunt oxydes, quas ad eam efformandam aptas censui, monuisse abs re non erit, eas, ne oleo quidem excepto, specie distinctas esse, non genere. Quaelibet enim iisdem gaudet necessariis proprietatibus; carbonio constat, et hydroginio (ut mittam, in animalibus praecipue, azotim, et phosphorum); atque in primo, ut loquuntur, gradu oxyginium habet. Ob quas profecto caussas cum plerique inter nuperiores chemicos iudicent illas oxydes, quamvis differant specie, ad idem tamen genus pertinere, seu dosi tantum principiorum, et combinatione differre; pari iure mihi licebit constituere, easdem, quocumque modo ad nutritiam materiem componendam una conveniant, ea semper ratione convenire, ut eiusmodi materia specie dissimilis sit, non genere. Quod si in adducta hypothesi communis alimenti unum est genus, ac variae item sunt eius species, perspicuum est, in ea quoque sententia sartum manere celeberrimum HIPPOCRATIS effatum: „ alimentum unum, et non unum „.

142. Quodcumque vero sit alimentum neque in chylum converti, neque assimilari, neque nutrire unquam poterit, nisi, ut saepe iam dixi, ingestum perfecte concoquatur. Cruda enim nutritia materia in animalem na-

turam converti, ac partibus nequit apponi; nisi varias prius mutationes, quas corporis potentiae praestant, opportune subierit. Cum autem alias mutationes, conversionesque eadem materies subeat in ventriculo, et intestinis, alias in sanguine, alias in organis, quae peculiares humores secernunt, hinc coctionis triplex genus vel ipsi admittunt cum veteribus nuperiores diaetetici, etsi alio in sensu eiusmodi genera accipiant, alioque modo materiem concoqui arbitrentur. In hac autem re quod ad nos attinet, illud maxime est scitu necessarium, quaedam signa generatim post cibum assumptum in unoquoque se prodere quae eum tum facile concoqui, tum bene concoctum fuisse significant.

143. Cibos rite, et facile concoqui intelligemus ubi quis bene valens e prandio, vel coena hilaris assurgat, ac, postquam paulisper conquieverit, nullam lassitudinem sentiat; facile spiritum ducat; nihil insoliti in omni corpore experiatur, non intensum ruborem faciei, non cutis, et praecordiorum ardorem, non nimiam in pulsibus celeritatem, aut subitam, et insolitam in somnum propensionen, aliaque huius census; crudum, aut acidum, aut assumptorum habens saporem non ructet; non siti, non singultu vexetur; nulla anxietate, aut irrequie laboret; nullum in stomacho ponderis sensum, aut oppressionem, aut ardorem, doloremve persentiat; nec stomacho, aut ventre tumeat, nec murmura, constrictionesque interaneorum patiatur; mente

sibi plane constet, et vigeat; in iram, vel in alium quemcumque violentum animi affectum pronus non sit; recte perspiret, facile mingat, urinamque pallidam emittat; uno verbo nihil se pati significet eorum, quae ut functionum integritatem tentari demonstrant, sic arguunt cibos vel tarde, vel male concoqui.

144. Optime autem, et facile quemque concoxisse significant quae ipsam coctionem sequuntur somnus facile obrepens, nullis insomniis perturbatus, non vigilia vel siti propter aliquem ardorem abruptus, ac non ultra modum protractus; restitutum inter dormiendum fatigatis vigilando partibus robur, redditusque menti vigor, quo quis experrectus tuto possit labori se, exercitationi, studiis, et negotiis credere; perspiratio ea ratione aucta, quae assumptorum quantitati, et naturae respondeat; onus ventris, et vesicae aptis, quo ad copiam, et indolem, urinae, alvique egestionibus levatum; roridus faciei color, floridusque cutis habitus; ciborum desiderium opportune se exerens; nulla in ore amarities, aut nausea, nullave in pectore, stomacho, et ventre molestia, aliaque huius census, quae secundum naturam restauratas partes fuisse ostendunt.

145. Prout vero, quae veniunt in cibum nutritiae materiae plus, minusve continent, eamque e compedibus, quibus nectitur, facilius, vel aegrius sinunt resolvi, eadem esculenta, plus minusve alunt, et maiori, aut minori facilitate, et promptitudine concoqu-

tuntur. Hinc veterum nonnulli cibos dixerunt imbecillimae, aut infirmae, aut levissimae materiae, quos concoctu faciles, et exigui nutrimenti putabant, contra valentissimi, aut firmissimi generis, quos aegre concoqui, concoctos vero abunde alere censebant, ac mediae materiae, seu leviores cibos, qui inter imbecillimos, et valentissimos medium locum iure obtinerent. At in eiusmodi re veteribus sane subscribere non licet. Nam, ut mittam CELSUM, aliosque quaedam esculenta valentissima habuisse, quae facile solvuntur, solutaque parce alunt, ac quaedam imbecillimi, aut levioris generis iudicasse, quae generatim concoctu difficilia, et valde nutrientia censentur, non pauca alimenta occurrunt, quae copiose nutriunt, ac sub exiguo partium pondere multum nutritiae materiae occludunt, etsi stomacho levia sint, et facile concoquantur; ne dicam quaedam ab uno homine facillime ferri, expediteque concoqui, quae alter stomacho gravia experitur, atque aegre, et tarde resolvit, ac digerit.

146. Cum autem saepius dixerim materiam humano corpori nutriendo opportunam in vegetabilium alimentorum partibus quo ad primam originem esse quaerendam, nolim quisquam inde deducat, me in eorum quasi sententiam descendere, qui victum vegetabilem summis laudibus extollunt, et animalem contra adeo vituperant, et metuunt, ut videantur innuere in solis vegetabilibus optimum, tutissimumque homini cibum providam con-

stituisse naturam. Quare hic quoque monebo, humanum corpus iam a natura esse comparatum, ut vires, deperditasque partes instauraret cibis ex animali, et vegetabili materie promiscue petitis, quemadmodum ex ipso instinctu, atque ex solidorum, fluidorumque proprietatibus, fabrica, et naturis demonstrant physiologi; omnimodam sive ab animalibus, sive a vegetabilibus abstinentiam bene valentibus alienam, et nocuam generatim esse, neque ullo modo ad vitae incolumitatem, longaevitatemque conferre; item tutum non esse solo etiam pane vivere, etsi in eo, ex tritico maxime confecto, praeter nutrientes particulas, vegetabilibus magis proprias, gluten, ob quod animalia alimenta maxime nutriunt, et homini magis omogenum cibum praebent, non desideretur; ac denique falsum esse ab antiquissimis sapientiae professoribus, maximeque a PYTHAGORA, eiusque discipulis carnium, aliorumque animalium ciborum esum humanae naturae contrarium, et noxium fuisse iudicatum; sicuti perperam illius iure magni nominis philosophi, et pythagoreorum aemuli, vel antiquitus tradiderant. Hic enim sectae Italicae auctor abusum animalis victus studens evellere tantum abfuit ab ea sententia, ut teneris, salubrioribusque animalium carnibus ipse quoque uteretur, quemadmodum COCCHIUS vir sane eruditione, doctrina, et facundia insignis iamdiu evicit (*a*).

(*a*) Discorsi toscani p. 2. Disc. VIII.

147. Quanti praeterea cuique referat, ut suam valetudinem tueatur, ex utroque alimentorum genere cibum desumere, mala luculentissime ostendunt, quibus obnoxii fiunt, qui in uno tantum genere persistunt. Qui enim solis vegetabilibus victitant, quae animalibus levius nutriunt, chylo maiorem aquae quantitatem tribuunt, et fibras laxant, faciei ruborem, decoremque amittunt, squalloreque obsidentur, macilenti fiunt, acido primarum viarum vexantur, aegre concoquunt, totius corporis lassitudinem sentiunt, infirmitatemque contrahunt, quae omnibus morbis maxime patet. Qui autem solis animalibus diu vivunt, quae utique vegetabilibus copiosius, et plenius alunt, ac roborant, ob graves humorum degenerationes, solidorumque vitia, quibus urinosum putridumque se incipiens evolvi caussam praebet, gravius adhuc laborant, et facile in lethales morbos incidunt.

148. Quae quidem mala cum utrumque alimentorum genus commiscendo tutissime avertere cuique datum sit, quisque bene valens perpetuo debet utroque promiscue uti, sedulo item curando, ut ex vegetabilibus longe plus alimenti assumat. Nisi enim id fiat, licet non omnis a vegetabilibus abstinentia servetur, animalia esculenta a miti, et blanda vegetabilium materie non satis contemperata nocituras suas qualitates exerunt, corpus nimis nutriunt, et firmant, obesitatem adducunt, cardialgiam, nauseam, haemorrhagias, febres, et alia quam plura mala accersunt.

149. Quaecumque vero alendi vim habent, et cibum, ac potum homini praestant, quaeque nostras animadversiones merentur ad summa quaedam capita, ad certos ordines, atque ad peculiaria genera revocant diaetetici, quin tamen divisionis modum ab eodem principio deducant. Mihi tamen eiusmodi distinctiones reputanti videntur Ill. et Celeberr. Plenkius, et Cullenius maxime probandi. Ille alimenta omnia inter se distinxit (*a*) in esculenta tum vegetabilia, tum animalia, in condimenta, et in poculenta, ac rursus, quae sunt vegetabilia, in cerealia, legumina, olera, fungos, acetaria, fructus, et esculenta cerealibus, oleribusque succedanea; quae vero animalia sunt, in mammalia, aves, pisces, amphibia, insecta, et vermes; item condimenta, in salina, acida, dulcia, pinguia, lactea, gelatinosa, aromatica, extraordinaria, et narcotica; denique poculenta, in aquas, cerevisias, vina, spiritus vinosos, ac liquores lactarios, dulces, et calidos. Alter vero vegetabilia rectius, et utilius caeteris Scriptoribus distinxisse censetur, cum summa eorum genera in ordines naturales diviserit.

(*a*) Bromatologia.

CAPUT IV.

De esculentis vegetabilibus speciatim.

150. Hactenus dixi de iis, quae ad alimenta in universum pertinent: nunc transeundum est ad singula genera, quae cibum, potumque praestant. Eo autem ordine progrediar, ut primum de esculentis dicam, deinde de eorum condimentis, et praeparationibus, deque poculentis seiunctim quoque dicturus de horum omnium usu tum in secunda, tum in adversa valetudine. Porro cum sanis, et aegris materie genere pro viribus utendum sit, modusque pro genere sumendus, singula ciborum genera, et species, quae praesertim apud nos in victum cedunt, ita persequar, ut perspicuum cuique sit, quinam cibus magis, minusve nutriat, qui tutior, et salube-rior sit, qui facile, aut aegre concoquatur, quique, ob singulares corporis proprietates, maxime conveniat. „ Nam imbecillis homini„ bus, inquit CELSUS, rebus infirmissimis opus „ est; mediocriter firmos, media materia opti„ me sustinet, et robustis apta validissima „ est. Plus deinde aliquis assumere ex le„ vioribus potest: magis in iis, quae valen„ tissima sunt, temperare sibi debet (*a*).

I

(*a*) Lib. II. Cap. XVIII.

151. De singulis autem ciborum generibus, eorumque speciebus modo dicturus, a vegetabilibus exordiar, ac proxime a cerealium stirpium seminibus, cum ab hisce et communior, et potior humani alimenti pars ubique locorum, ubi illa praesto sint, aut saltem apud nos, desumatur. Ea porro omnia semina *cerealia* dicuntur, quae eam materiem nutritioni idoneam occludunt, ex qua possumus panem, aliasve species ciborum vario artificio parare. Haec non uno modo cibo apta fiunt; nam quaedam gluma, et cortice tantum spoliata, nonnulla mola ruditer effracta, ac pleraque nonnisi prius in pulverem mola comminuta, ac dein farinae subactae formam adepta coquuntur. Quae quidem farina subacta varia ratione praeparata, vario condimentorum generi admixta, ac diversimode cocta plures ciborum species largitur; ubi vero fermentet, ac rite coquatur, panem suppeditat. Utrumque cibi genus abunde alit, ac generatim facilis coctionis est, atque in salubrem chylum convertitur. A quibus vero principiis semina cerealia nutriendi facultatem accipiant quaesitum est hactenus inter diaeteticos. Quidam ab amylo, alii ab amylo, et glutine, alii etiam a saccharo derivarunt, donec eam potentiam a copiosa sacchari materie cum pauco oleo coniuncta CULLENIUS nuper deduxerit. Ego vero nutrimentum, quod cerealia afferunt, ab illis una coniunctis principiis, seu potius oxydibus, quae plus, minusve evolutae in eorum farinis occurrunt,

deduco, atque etiam a diversa cuiusque oxydis copia, et proportione discrimina repeto, quae in cerealium seminibus, quo ad vim nutriendi, iuxta generum, et specierum dissimilitudines, existunt.

152. Eiusmodi porro dissimilitudines quaenam sint ex comparatione cerealium, ad quae exponenda accedo, cuique patebit. Porro inter cerealia nobis maxime usitata primum sibi vindicat locum *Triticum hybernum*, cuius species, et varietates *aestivum*, *siligneum*, atque aliae ab Ill. MANETTIO (*a*) iamdiu indicatae, apud nos non desiderantur, quia eius semina notissimae magnitudinis, et figurae farinam albissimo colore donatam continent, quae caeteris cerealium farinis copiosius nutrimentum, et quidem validioris generis, afferre, ac meliorem panis speciem largiri communi fere consensu censetur. Nec quidem immerito ita censetur, quia triticea farina praeter amylum, glutinosam quoque habet materiem (§. 116.) nutritioni opportunissimam, et quidem magis copiosam reliquis cerealium farinis, si eam excipimus, quae e Zeae mays seminibus educitur, (§. 116.), atque etiam prae omnibus in animalem naturam magis elaboratam. Ob quam caussam cum CULLENIO dubitare non licet, an triticum reliquorum cerealium seminibus nutrien-

(*a*) Delle specie diverse di Frumento, e di Pane.

tius sit. Praesertim qui apud nos iamdiu innotuerit villicos, ubi triticeo pane, aut quovis pulmento, ex eo efformato maxime victitent. longe minus farinae insumere, ac minori cibi quantitate indigere, ut virium robur sustineant, quam ubi praecipuam escam petunt a pane, et pulte, vulgo polenta, e farina *Zeae mays* confectis, licet haec, quo ad gluten, reliquis cerealibus, ut iam dixi, ad triticum propius accedat.

153. Hyberno vero tritico, minus alere, atque ob tenacem naturam aegre digeri, et constipare communiter censentur, semina *Tritici Speltae*, seu Speltae maioris, et *Tritici monnococci*, seu Speltae minoris sive panem, sive alium cibum praestent. Hinc apud nos utriusque farinam vix in aliorum cerealium difficultate, et parva quidem copia, farinis aliis admixtam usurpant rustici. Panis enim ex priori specie confectus aridus, et aegre solubilis stomachum onerat, atque ex altera paratus a triticeo nimium distat, ut cum ZÜCKERTIO credendum sit (*a*), eidem commode substitui. Probabile tamen quibusdam videtur, veteres ex speltae maioris seminibus varia ratione praeparatis *alicam* confecisse, quam interdum aliquot diebus maceratam passo subigebant, atque ex speltae minoris farina, et seminibus leviter tritis, ac tostis pultis genus parasse, quod *Crimnum* vocabant.

(*a*) Op. cit. pag. 75.

154. Istis igitur speciebus, tritico hyberno excepto, longe anteponitur, sive panis, sive quilibet alius cibus sit conficiendus, *Secale cereale*, cuius semina ob copiosam mucilaginem non parum nutriunt, reliquis cerealibus ocyus acescunt, ac laxant potius, quam reprimant. Interim ob viscosae illius mucilaginis copiam, quam cocta semina ad tres fere ponderis partes erogant, cibi ex educta farina inassuetis, et parum firmis generatim officiunt, ac panis stomacho gravis est, nisi, farinam subigendo, ac rite fermentando, tenuiorum partium evaserit, nimisque pronam ad acescendum indolem amiserit: quod, triticea admixta farina, obtinetur. Hinc, etsi purus ex secale panis Scotis, ac Populis frigidioris plagae conveniat, apud nos expedit, et stomacho aptus est, ob satis manifestas caussas, tritico admixtus; quemadmodum eum conficiunt qui ex plebe hoc uti malunt, quam confusaneo, furfuraceo, aut ex zea mays confecto.

155. *Hordeum* autem *vulgare*, ut alias eiusdem species, ac varietates praeteream, hic parcissime excultum semina praebet tritico minus nutrientia, ac magis ad acescendum prona, quae tamen sive integra, sive munda, sive perlata sint, aegrotantibus potius, quam sanis alendis hic loci inserviunt. Nec enim hordeaceus panis conficitur, qui etiam purus, et albidus ubi sit, et recens, cum cito arescat, stomacho gravis est, quique subniger, et antiquus stomachum magis onerat; nec

mundum hordeum cum iure coctum mensis crebro apponitur, et si hoc modo adhibitum, maximeque *perlatum*, et *germanicum* valde nutriens, et facilis coctionis ferculum praestet, diutina coctione exuens id, quo stomachi, et ventris inflationes suscitat. Antiquissimis tamen temporibus magni usus hordeum erat. Notum est quippe, Graeciae, et Latii populos cibi, et potus plures species ex hordeo parasse, quarum erant praecipuae *polenta*, *maza*, *ptisana*, huius *succus*, seu *ius*, *ac cremor*.

156. Polentam dicebant interdum tostum hordeum, communiter vero eam Graeci vocabant, auctore PLINIO (*a*) quando hordeum siccando nocte una, postero die frigendo, dein mola frangendo, eius farinam aqua aspergebant, torrebantque in sartagine, additis interdum seminibus coriandi, aut lini, et sale; dum contra, eodem PLINIO teste (*b*), Italiae gentes conficiebant polentam sine perfusione tostum hordeum in subtilem, ut inquit, formam moliendo, iisdem adiectis, atque etiam milio. Maza erat hordeacea farina, aut etiam polenta cum aqua, oleo, aut lacte subacta, cui vinum, aut mel, aut etiam passum quandoque adiicebatur, et dein fere panis instar cocta. Ptisana dicebatur hordeum decorticatum, vel etiam eius decoc-

(*a*) Hist. lib. 18. c. 7.
(*b*) Lib. 22. c. 25.

tum. Huius vero, seu hordei succus vocabatur pultis genus ex farina hordeacea, cui valde nutrientem, et restaurantem virtutem Graeci speciatim tribuebant. Succi interim nomine, itemque iuris, vel lactis eosdem veteres usos fuisse ad variam densitatem decoctae ptisanae designandam verosimile mihi videtur; nisi velit quisquam arbitrari, eas voces promiscue usurpasse, quemadmodum de ptisanae cremore licet ex CELSO colligere. Cremor enim, etsi plerisque haberetur densum, ac viscosum illud ius, in quod hordeum vehementi primum, dein leni in aqua coctione convertitur, CELSO quoque dicitur tenuis ille liquor, quem hordeum integrum praebet in aqua decoctum, usque dum eius cortex dissiliat (*a*).

157. Sed dum hisce cibis, ac hordeo generatim Insubres, et finitimi populi parcunt, usui magis indulgent *Oryzae sativae* more veterum Italorum, qui hordeum ignavis militibus in poenam a Romanis datum, parvi facientes, oryzae valde favebant, ut inter caeteros scriptores PLINIUS testatur (*b*). „Italici „ quidem, inquit, maxime oryza gaudent, ex „ qua ptisanam conficiunt, quam reliqui mor„ tales ex hordeo „. Iure autem crebro utimur oryza, quae in hac feracissima Italiae provincia, ob deductas miro prorsus opere

(*a*) GEOPHRO. Mat. Med. P. II. p. 302.
(*b*) Op. cit. lib. 18. c. 7.

ex Abdua, et Ticino amnibus per magna incilia, onorariis navibus paria vehendis, in rivulos fere innumeros deinde divisa, irriguas continue leniterque fluentes aquas copiose seritur in agris propter interiectos aggeres rite inundatis. Iure, inquam, utimur oryza, cum ea abunde crescens tam praestantia semina apud nos proferat, ut haec iis forte non concedant, quae in India Orientali, in Persia, aliisve terris ex culta oryza colliguntur, et nutritioni aptissima sint. Eiusmodi quippe semina gluma privata, mucilaginosa, ac tarde acescentia in aqua, aut iure carnium cocta, donec mollia fiant, atque intumescant, quin liquorem admodum spissum, ac viscosum reddant, quotidiana fere iuscula Insubribus praebent, quae valde nutriunt, grate sapiunt, facile concoquuntur, et optimum chylum generant, omnique noxa carent. Non enim ex oryza confecti cibi comprimunt, atque adstrigunt, humores tenaces reddunt, tarde transeunt, stomachum onerant, atque oculorum aciem infirmant, ut quidam perperam tradiderunt. Nec si rite coquantur, ex eisdem seminibus parata pulmenta, maiores, minoresve placentae, artolagani, et artocreata minus nutriunt, aut difficulter digeruntur. Quin imo Thraces, qui iisdem seminibus calido vapore emollitis, et sale, ac croco conditis maxime victitant, et Sinenses, aliique Orientalis Indiae populi, qui loco panis firma, et tenaci eius pulte quotidie utuntur, eiusmodi cibum commode ferunt, nullo inde morbo tentantur, ac bono,

et valido corporis habitu gaudent. Potius igitur panis ex oryza insalubris dici debet; ac difficilis coctionis, quia subacta farina etiam triticeae admixta, vel huius adiecto fermento vix intus se evolventi aeri cedit; atque in clibano probe cocta aegre resolvitur; stomacho gravis est.

158. Huc etiam pertinent alia plantarum semina; quae alibilem farinam continent, etsi pleraque, sive copia nutrimenti, quod afferunt, sive eorum ad digestionem difficultas, sive utrumque spectetur, aut parum usitata sint, aut salutaribus cibis non annumerentur. Porro *Avena sativa* hic loci solis fere equis in escam cedit, ac vix in reliquis Italiae provinciis in summa consuetorum cerealium inopia eius farina, vel aliis admixta, vel sola; quod rarissime accidit, in panem subigitur. Etsi enim hunc, itemque pultem ex decorticatis eiusdem avenae, effractisque seminibus paratam valde nutrire, et sine difficultate concoqui a Scotis, Septentrionalibusque populis, nec refrigerando, aut calefaciendo utrumque nocere posse; atque una carere amaritie tradat CULLENIUS; apud nos tamen cibi ex avena, maximeque panis, nigricans, ac difficilis admodum coctionis, aliqua amaritie donantur. *Festuca fluitans*, quae habet semina, seu *grana mannae* ad iuscula, et pulmenta ob gratiam saporis, ac facile nutrimentum, alibi a divitibus expetita, hic usitata non est. *Holcus Sorghum* semina utique praebet nutrientia, at

cum eorum farina, sive sola, sive cum aliis subacta nimis firmum, nigro colore invisum, ponderosum, atque a robusto etiam stomacho difficulter concoquendum panem praebeat, vix in aliquibus Italiae regionibus a tenuioris sortis villicis usurpatur. Inusitatum contra non est in quibusdam Insubriae provinciis *Polyganum Fagopyrum*, seu frumentum Saracenicum, vel nigrum, quoniam rustici e seminum farina polentam sapidam, non parum nutrientem, et non aegre ab ipsis firmo stomacho donatis digerendam conficiunt, ac subinde cum pari farinae e tritico, vel e secale quantitate eam subigunt. Sola enim subacta aegre fermentat, vix intumescit, atque etiam si rite in clibano coquatur, panem constituit non facile solubilem, gravem, atque aliqua reprimendi qualitate donatum.

159. Neque milium, vel nobis magnopere probatur, vel praecipuum est agricolarum Insubriae hodiernum alimentum, ut quidam exterarum gentium scriptores tradunt, milii fortasse nomine decepti, quo adhuc vulgus improprie vocat panem, qui ex sola zea mays, vel ex hac cum secalis farina componitur, vel milii parum habet. Nam *Panici Italici*, seu panici semen decorticatum, vix quibusdam locis interdum ad iuscula adhibetur, quae dulcicula, licet alant, paucissimis arrident, atque avibus saginandis inservit. Alia vero species Panici in Insubria copiose, et magno emolumento exculta, nempe *Panicum miliaceum*, seu milium, semina utique

abunde profert, quae in farinam comminuta, agricolae, quibus tenuiores sunt opes, ad cibum recipiunt; ast cum ea iure habeant non multi nutrimenti, reprimentis qualitatis, ac tardae, et difficilis coctionis, nec perpetuo nec ubique locorum, nec sola, sive ad pulmentum, sive ad panem conficiendum usurpant. Utrique enim admiscent aliorum cerealium farinas, praesertim cum miliaceus panis, purus ubi sit, in sequentes dies servari non possit, quin mucidus fiat, aut valde arescat, et ingratum saporem contrahat.

160. Ad cerealia denique, quorum usus crebior est, ac nutritioni aptissimus, pertinet sane *Zea mays*, seu frumentum, quod vulgo in Italia turcicum, aut siculum improprie appellatur, ac rectius americanum diceretur. Huius porro cerealis seculo decimosexto ineunte in Europam allati, ac per universam Insubriam iamdiu copiose exculti, ac laete crescentis inodora semina sub cortice, qui modo lutescit, modo ex auro nitet, modo albicat, modo alio colore donatur, farinam occludunt quae egregie nutrit, viresque valde restaurat. Id luculenter ostendunt ii homines corpore firmissimi, qui tum e proximis, tum e dissitis montibus hyeme ineunte ad nos venientes ut ligna serra resecent, quamdiu duro ac gravissimo eiusmodi operi incumbunt, (quinque autem mensibus quovis anno incumbunt), tamdiu uno victitant pulmento ex illa farina cum aqua, et sale confecto, polentam vulgo dicto, quod eam luculento admodum

igni admovendo, ac forti, et apta rudicula agitando, usque adeo fieri potest, atque ad maiorem, qua licet, densitatem coquendo, adhuc calens, valde odorum, et sapidum avidissime vorant.

161. Atque haec observatio apprime respondet qualitati, copiae, ac modo nutrientium partium, quae in zea reperiri experimentis nuper innotuit. Praeter alias siquidem alibilis materiae species habet utique zea illam quoque, quam glutinosa pars constituit (§. 116). Quod si haec alimenti species in zea animali naturae minus proxima est, quam in tritico existat; in eadem tamen zea uberior reperitur, atque ei etiam proprietati assequendae non impar videtur. Gluten enim illud, quod in zea ea caret elasticitate, ob quam glutinosa tritici materies eadem donata ad animalem indolem propior censetur, nonne poterit, vel farinae praeparatione, vel ipso digestionis opere, aerem, vulgo fixum, vel e proximis partibus, vel e primis viis, ubi haereat, secum abripere? Eodem autem abrepto, nonne zeae quoque gluten elasticum fiet? Verosimillimum profecto videtur, quoties animadvertatur in zeae farina copiosum aerem tum arte, tum digestionis opere evolvi, ac molecularum, quae animale gluten componunt, vinculum, cohaesionem, atque elasticitatem ab illa aeris specie a Physicis, Chemicisque sapientioribus derivari. Caeterum quanti in zeae farina pars glutinosa facienda sit, ex eo colligas, quod, observante Cl.

Marabellio (*a*) eadem luteſcit, atque inſtar calentis ex zea panis odora eſt, ac ſapit, dum contra amylum, quod alteram farinae partem conſtituit, albidum eſt, plane inodorum, atque inſipidum.

162. Huic etiam glutinoſae materiae alia quoque accedit alimenti ſpecies nutriendo corpori aptiſſima, nempe illa mucoſa oxydes, quam alibi dixi (§. 135.) certa oxyginii copia, aliiſque cauſſis accedentibus, in ſaccharum mutari, quae ſane in zea copioſior, quam in cerealibus aliis videtur. Id ſaltem licet inferre ex ſacchari ſucco, quem in zea mays a ſummo viro Margraphio detectum, atque e zeae noſtralis ea ſpecie, quae ad magnam altitudinem evehitur, maioraque grana profert, iam duodecim ab hinc annis, a me abunde eductum, copioſiorem in hoc cereale, quam in caeteris adeſſe idem Marabellius nuper invenit: ſicut huius farinae cum reliquorum cerealium farinis comparatione inſtituta evidenter innotuit. Porro ex illius arundine, ex ſeminibus lacteſcentibus, e farina, atque e receptaculi medulla eiuſmodi humorem eduxit, qui pro vario diſcrimine partis, e qua elicitus erat, puritate, et copia diſcrepabat.

163. Itaque, ſive experientia, ſive ratio conſulatur, ſtatuendum eſt, cibos ex zeae farina deſumptos, quidquid in contrarium non-

---

(*a*) Bibl. d' Europa loc. cit.

nulli protulerint, valde nutrire. Et revera polenta, sive firma, sive mollis sit, praecipuum rusticis Insubriae ferculum praebet, quod, nisi infirmus stomachus sit, nec facile acescit, nec gravis est, nec viscera obstruit, nec alvum adeo adstringit, ut quidam tradiderunt. Panis etiam ex zea, cui plerumque modo secalis, modo milii, modo utriusque farina admiscetur, agricolas, et pauperes sine ullo sanitatis incommodo quotidie alit, eorumque vires optime reficit. Quae igitur vitia ei tribui solent, ab eodem male confecto, nec rite cocto, aut acido, vetusto, aut furfuraceo rectius deducuntur. Neque ex sola zeae farinae panis confectus insalubris generatim est; nam ubi haec rite subacta, vel arte, vel tritici farina, et fermento additis, ad fermentandum aptior reddita sit, magis adhuc nutrientem, sapidum, odore gratum, stomacho aptum, nulla laxandi, aut reprimendi facultate donatum, ac salubrem panem largitur.

164. Recte igitur e zea panem sibi comparant, quibus triticeus non suppetit, qui caeterum quovis panis genere praestat. Farina enim triticea, cuius meliores species sunt, siligo. simila, et pollen, deteriores confusanea, et furfuracea, e maturo frumento, puro, nec alienis, ac noxiis cerealibus admixto frumento, mola probe comminuto desumpta, atque in aqua, cui paullisper salis adiectum sit, pulchre subacta, atque in orbes, bucceas, placentas, spiras, aliasve formas divisa, ubi rite fermentet, vel sponte, vel, ut promptius intumescat, ad-

dito fermento, lenissimoque adhibito calore, ac deinde in clibano apposite calefacto recte coquatur, omnium qualitatum ratione optimum panem largitur. Est enim sapore gratus, levis, porosus, tener, qui nec nimis recens, nec madidus, nec adhuc calens, nec iam siccus, aut acidus in ore plane, et facile solvitur, ac stomacho exceptus, cito et sine ulla molestia concoquitur, in salutarem chylum convertitur, atque optime nutrit. Secus qui furfuraceus est, aequo siccior, aut mollior, collapsus, ponderosus, et humidus, aut exustus, (cuiusmodi facile evadit, qui panis alio potius modo, quam in clibano coctus, subcinericius, reversatus, focalis, aut cratícularis dicitur), aut antiquus, mucore obsitus, aliisve modis corruptus, nec palato, nec stomacho, nec nutritioni, nec saluti idoneus panis est.

165. Magis etiam alienus, et nocuus existit, quando ad eum conficiendum impura farina, vetusta, incipiens fermentescere, arenulis, et sabulis obsita, nimiumque habens furfuris non solum adhibita sit, sed aliis stirpium seminibus, aliisque partibus eorum vegetabilium admisceatur, quae sub ipsa fermentatione, pistorio opere, ac clibani coctione pravas, quas habent cum alendi potentia coniunctas qualitates, aut virus, quod in se occludunt, satis non exuerunt. Non solum quippe nocet frumentum ustilagine, carie, rubigine, aliisve rationibus infectum, sed gravius adhuc laedit admixtum *Secali cornuto*,

Lolio temulento, *Lathyro cicerae*, *Ervo erviliae* aliisque quorum notas, effectus, virus, et antidota persequuntur medicinae scriptores, ac speciatim Ill. et Cel. Collega FRANKIUS opportune recenset (*a*).

166. Panis autem, maximeque tritici, praeter adductas, aliae species existunt. Qui enim iterata coctione siccus admodum evasit biscoctus, aut nauticus dicitur, estque in longis navigationibus magni usus, ac generatim boni almenti, et facilis digestionis. Qui sine fermento paratur, ac per se vel nihil, vel parum fermentat, azymos, seu non fermentatus est, quem, etsi concedam, ut observat CULLENIUS, perperam diaeteticos stomacho, et saluti infensum arbitrari; existimo nihilominus stomacho magis amicum, et facili concoctioni magis aptum, qui rite fermentando ob rarescentem aerem, quo viscosum resolvitur, crassum tenuatur, ac nimis cohaerens disiungitur, porosus, ac solubilior evaserit. Hinc intelligitur, cur in caeteris, quae ex farina maxime triticea parantur, multiplicibus cibi speciebus, quo ad modum digestionis non exiguum discrimen observetur in placentis, turundis, ac colliphiis, artolaganis, aliisque pro vario coctionis modo, ac fermentationis gradu; cur idem occurrat inter hosce cibos, ac turundas, lixulas, pulticulas, aliaque ex tritici farina sine fermento esculenta

(*a*) Sistem. medicinischen Polizey. T. III.

confecta ; cur denique maiores, minoresve pastilli ex triticeae farinae flore ubi eam arte partium tenuitatem aquisiverint, quam nullum iisdem additum fermentum nequit afferre, sint recte confecti, atque exsiccati stomacho neutiquam officiant probe cocti, et nutriant egregie; praesertim leviores, tenuioresque. Eiusmodi habentur pastilli in variis Italiae provinciis, atque etiam hic loci confecti, iure probandi, qui prout figura vermiculos exiles, tenuissimosque, minimas amygdalas, milii, aut melonis semina, aliaque exigua corpora referunt, varia nomina sortiuntur.

167. Quemadmodum vero voluptatis potius, quam salutis, aut nutritionis caussa varia tum Graeci, tum latini consueverunt pani addere, nosque pariter addimus, tam apud eos, quam apud nos tot panis species occurrunt, ut eas singillatim persequi nimium videatur. Valde enim discrepat ob diversum additorum genus sapore, forma, caeterisque qualitatibus, atque idcirco in plurimas species distinguitur; prout ex animalibus recipit lac, ova, butyrum, pinguedines, ipsasque carnes, atque ex vegetabilibus oleum, mel, saccharum, aut vinum, passum, passulas, quosdam fructus, eorumque succos concretos, et cortices, aut aromata, ut piper, cinnamomum, anisum coriandrum, atque alia huius census, sapore, aut odore probata. Quare satis erit monuisse subactam farinam, quaecumque ea sit, ab additorum viribus novas proprietates assume-

re, quin tamen panis generatim ex optimo frumento confecto, melioris digestionis, ac succi evadat, imo plerumque concoctu difficilem fieri, aut uberiori corporis nutritioni, et integritati vel crebro, vel copiose assumptum evidenter officere. Quod si quis scire speciatim cupiat quid apud veteres nasti panes, bucellae, crustulae, placentae, spirae, sumanalia, et artocreata significarent, quod panis genus maza, laganum, popanum, libum, et minutal diceretur, quique panis esset mellitus, dulciarius, mustaceus, picentinus, martius, radius, atque obelius, adeat Cl. Manettum (*a*), qui horum omnium compositionem ex Caelio Apicio, Nonio, aliisque singillatim explicat.

168. Mea potius interest persequi, quae nam cerealibus succedanea sint, non quidem singula, ast quae vel usitatiora sunt, vel maxime probantur. Sunt huiusmodi *Sagugrana*, ex Molucca, aliisque Asiae australis Insulis in Europam hoc seculo advecta plerumque subalbida, insipida, admodum dura, quae coctione mollia, et maiora evadunt, gelatinam aquae, aut iuri erogant non viscosam, non stomacho gravem, non aegre solvendam, non facile in acorem pronam, non inflantem, atque egregie nutrientem. Quae quidem grana ex farina, seu medulla trunci arboris in memoratis insulis crescentis, seu ex *Sagu*

(*a*) Op. cit.

aut *Palma farinaria Rumphii*, non ex *Cycade circinali* desumi optimus extat auctor Ill. MURRAYUS, cum tradit quomodo Malayenses ex eadem farina, quae panem ipsis praestat, non penitus exsiccata ope ventilabri divisa, per cribum traiecta, ac calore solis, dein leni igne indurata, illa grana conficiant (*a*). Sed haec apud nos a bene valentibus nondum comedi solent, ut alibi in Europa divites ac splendidi faciunt, iusculis, aut pulmentis confectis, atque ipsis etiam aegris raro inserviunt, ut suo loco dicam.

169. Rarius adhuc ad ipsam aegrorum diaetam recipitur radix *salep*, seu, ut animadvertit MURRAYUS (*b*), a Persis praeparata *Orchidis masculae* radix, a qua principiorum, et virium ratione quaecumque ex indigenis orchidibus petita non differt. Iam enim eius usus ad gelatinas nutrientes parandas non multis ab hinc annis valde probatus hic loci eviluit. Adeo tamen mucilaginosum est salep persicum, seu Orientale, ut in pulverem comminutum ad drachmae pondus sex unciis fervidae aquae solutum hanc in gelatinam inspisset. Quamquam vero credat CULLENIUS nullum experimentum notum esse, quo liceat vim nutrientis proprietatis, qua salep donatur, determinare; eam tamen idem MURRAYUS adeo insignem arbitratur, ut asserat „ salep ple-

(*a*) App. Med. Vol. V. p. 13.
(*b*) Vol. cit. p. 178.

„ risque reliquis vegetabilibus antecellere, si „ voluminis ratio habeatur, illustrante rem „ exemplo gummi arabici „.

170. Ad usitata vero cerealium succedanea iam pertinet *Solanum tuberosum* quibusdam Insubriae locis recens propagatum studio maxime Reg. Mediolanensis Societatis (*a*) quae eius culturam propositis etiam, et elargitis ex Aug. Principis munificientia praemiis villicos, agrorumque dominos allicere utilissimum iure censuit. Eius quippe tubera non solum cruda animalibus saginandis commoda sunt, sed cum sapore grata inter coquendum evadant, atque elixa, frixa, tosta, vel instar artocreatis aut acetarii praeparata, additis condimentis, vel per se, vel cum aliis cibis usurpata palato arrideant, stomacho nec pondere, nec inflationibus, nec tarda digestione officiant, saluberrimi alimenti existunt. Alunt porro amylacea maxime parte, quam copiosa aqua admixtam vehunt, aliisque etiam particulis, ob quas cerealia diximus nutrire, si tamen gluten excipiatur, quo haec tubera carere dicuntur: ac proinde pani praestando non aptam farinam largiri, ac cerealibus minus nutrire censentur. Verum licet farina ex hisce tuberibus educta rite etiam cum fermento subacta nequeat apte fermentescere, ac salubrem panem suppeditare, aliis farinis admixta huius compositionem non male in-

(*a*) Atti della Società Patriotica di Milano Vol. II.

greditur, atque in aqua, cui sal adiectum sit, in iure carnium, aut in lacte cocta pulmenta optimi saporis, et nutrimenti suppeditat. Quod si ob aquae copiam solani tuberosi alimentum eo minus validum habeatur, quod cerealia semina praebent, praestat nihilominus, iudice CULLENIO, cerealibus, quae nullam, aut potius aegre fermentationem subeunt, ex eo quod minus pronam ad acescendum naturam patefaciat.

171. Usitatissimae denique cerealium loco sunt Insubriae populis, praesertim, qui montes incolunt, nuces *Fagi castaneae*, huiusque varietatis, quae dicitur sativa maiores proferens fructus. Porro sive aqua coquantur, vel per se sub cineribus, aliisve modis, sive ustulentur, aut torrefiant, nutrientem cibum praebent, ac sapidum, praesertim, quae ex montibus Lario proximis, atque ex Brjantinis collibus proveniunt. Nec clibani calore coctae, et apte exsiccatae plerisque gratia saporis minus arrident. Illae autem magis inflant, et citius solvuntur; hae magis stomachum onerant, ac tardius transeunt. Cibus porro eiusmodi non omnibus utique expedit sed qui sine molestia sustinent, eodem valde nutriuntur, sive iam enumeratis rationibus, sive instar pulmenti castaneis utantur. In panis quippe formam neque ii Insubriae agricolae, quorum angustior domi res est, in clibano coquunt, cum probe sciant nimis difficilis coctionis esse, ut impune sumatur.

172. Ad cerealia, eorumque succedanea quam proxime accedunt legumina, sive indoles nutrientium principiorum, quibus gaudent, sive ratio, qua in cibum possunt accommodari, sive copiosum, quod afferunt, alimentum spectetur. Stirpium siquidem, quae *papilionaceae*, aut *leguminosae* dicuntur, semina generatim, etsi cerealibus difficilius concoquantur, atque ob copiosum aerem, quem ingesta evolvunt, non omnibus conveniant; abunde tamen nutriunt, imo ubi perfecte digerantur, cerealibus ipsis valentius cibi genus suppeditare videntur. Iamdiu quippe evictum est, corpora eorum, qui ob vires diutino, et gravi labore duratas praestant caeteris robore, leguminum cibo optime restaurari, ac vicissim eodem sublato, brevi, utut alantur cerealibus, infirmari. Hinc rustici validiores, ac praesertim, qui colles, et montes incolunt, non solum quando cerealium aut inopia, aut caritas est, sed etiam quando eorum ubertas, et vilitas adest, legumina, ac speciatim fabas, et phaseolos in farinam comminuunt, eamque saepe ad iuscula, pultesque recipiunt, ac parva copia farinis cerealibus ad panem conficiendum admiscent. Panem enim ex solis leguminibus confectum, utpote ingratum, durum, non omnino solubilem, stomacho admodum gravem, iure respuunt, nec unquam assumunt.

173. Quod vero ad nutritiam materiem attinet, non solum eas omnes nutrientium rerum species in leguminibus praesto esse

diaetetici communiter arbitrantur, quas in cerealium seminibus dixi delitescere; verum etiam CULLENIUS eadem ideo censet ad validius nutrimentum aptiora, quia oleosum principium copiosius vehunt, atque una maiorem aeris copiam continent. Hoc enim aeris genere chylo uberius admixto, et combinato, sive nutritiae eius partes melius evolvantur, sive omnium fluidorum, solidorumque cohaesio augeatur, aut hisce insita vis magis excitetur, sive utrumque fiat; certum est idem principium virium pleniori restaurationi prospicere, qua firmius corpus ipsum evadat.

174. Itaque legumina, quae mollia, et tenera sunt, quemadmodum viridia, et recentia, ac quae iam exsiccata, et dura inter coquendum mollescunt, quaeque utroque in statu probe cocta, ipsius coctionis ope, praeparationis genere, aut quavis alia ratione nimium, si forte habeant, aerem exuunt, priusquam assumantur, debent sane iudicari aptum humanae naturae, ac valde nutriens, et utile alimentum afferre. Sunt huius census *Pisum sativum*, cuius semina praesertim viridia, et tenera rite cocta cum carnibus variis, vel cum oryza, ut fiat iusculum, vel in iure pingui, aut aqua, cui condimentum sit adiectum, valde probantur, quia sapore gratissima, et solutu facilia sunt, ac plerisque leguminibus minus inflantia censentur: *Vicia faba*, cuius semina, etsi quibusdam diaetetices scriptoribus, utpote nimis inflantia, et digestu difficilia, villicis tantum robustioribus apta

iudicentur, recentia, et viridia hic loci valde sapiunt, facile resolvuntur, atque in iusculis, aliisque modis assumpta non plus, quam pisa inflare videntur: *Phaseolus vulgaris*, cuius pariter semina instar pisi cibo apta fiunt, praesertim recentia, ac quae inter coquendum albedinem retinent, ac facile, et cito mollitiem acquirunt, iisdem pisis, ac fabis minus alere, minusque inflare a plerisque exterarum Gentium Scriptoribus censentur. Sed hic loci quemadmodum semina, ob eiusdem phaseoli diversas species, ac multiplices varietates, atque ob terrae, qua seruntur, variam naturam, ipsumque culturae discrimen, figura, duritie, mole, ac copia nutrientium partium non parum inter se dissimilia sunt; ita facilitate coctionis, sapore, nutriendi potentia, atque inflandi qualitate invicem discrepant.

175. Haec maxime legumina probantur, reliqua longe minus, quamquam alendi facultate non careant. Nam *Ervum lens*, quae profert vere nutrientia semina, habent quidem apud nos eam indolem, ut cum iure, aut carnibus cocta, nulla etiam praeparatione antecedente, grate sapiant, et satis emolliantur, ac proinde non raro iuscula, et fercula nobis praebeant; ast etiam in aqua prius macerata, aut quovis modo condita, plus semper aeris ingesta evolvunt, quam a particulis nutritioni, et excretioni dicatis queat absorberi. Quae item semina praebet *Cicer arietinum*, quorum varietates ab arili albo, rubro, et nigro colore desumuntur, ut lentes praeparata, sive integra,

sive decorticata, et fracta ad iuscula, ut fieri interdum solet, recipiantur, lentibus utique valentius alere videntur, ast aeque inflant, atque insuper stomachum magis onerant, aegre solvuntur, ac tarde descendunt, in ipsis etiam rusticis, qui et duris cibis, et cicerum esui iamdiu consueverunt. Semina pariter *Lupini albi*, quae omni virus suspicione hic loci carent, et in aqua diu macerata amaritiem demittunt, et mollia adeo evadunt, ut a pauperibus hic, aliisque Italiae locis edi possint, maximeque a plebeis pueris, qui eorum esu valde delectantur, parum nutriunt, et nimis inflant; denique semina *Viciae sativae* in farinam trita, et aliis cerealibus admixta parum alunt, atque aegre admodum a robusto etiam stomacho conficiuntur.

176. A leguminibus ad ea venio vegetabilia, quae olera dicuntur. Hoc nomine iamdiu vocari consueverunt omnes herbae sativae, quae in usu cibario sunt, seu potius quarum partes comedi solent. Olerum pleraque cocta usurpantur, quaedam cruda in acetariis, quaedam utroque modo. Quacumque vero ratione usurpentur, cerealibus, et leguminibus nutriendi virtute plurimum cedunt. Parum quippe nutritiae materiae in se habent, imo quam habent eiusmodi est, ut ad firmum, et validum nutrimentum elargiendum non valeat. Etsi enim alibilis succus ex iis coalescat oxydibus, e quibus alibi dixi gummi, amylum, et saccharum efformari, tantam una vehit copiam tum aquae, tum aeris, tum

partium saponis naturam habentium, aliarumque, quibus alendi nulla vis est, ut parce reficiat, fluxilis nimis sit, relaxet, humores diluat, ac cito e corpore elabatur. Caeterum nutrimentum, quod afferunt, saluberrimum est, atque tutissimum, ut pote quod boni succi est, et stomacho generatim convenit.

177. Porro et in ipsis oleribus non leve discrimen aliarum etiam qualitatum ratione existit. Non enim solum quaedam olerum species valentiores, firmioresque sunt aliis, et quaedam solubiliores, at fluxiliores reliquis; verum etiam aliae inflant, aliae ab hoc fere absunt, aliae lenes sunt, aliae acrimonia non carent, aliae facile acescunt, aliae difficilius, nonnullae refrigerant, et stimuli cuiusque vim retundunt, nonnullae calefaciunt, et irritant, aliae movent alvum, aliae vero citant urinam, sic ut plurimum intersit earum omnium singulares proprietates nosse. Quod quidem eo magis referre existimo, quia, etsi tutissima olera sint, perinde non est, an quis stomacho, et nutritioni idonea assumat, an parum utilia, aut etiam aliena.

178. Scire igitur expedit inter olera, folia *Spinaceae oleraceae*, *Atriplicis hortensis*, et *Betae* tum *ciclae* tum *vulgaris*, seu rubrae dum in iusculis, et pulmentis assumpta nutriunt, temperare, et alvum emollire; folia *Brassicae capitatae*, *rubrae*, *viridis*, ac *sabaudae* ob diversam mollitiem inter se, quo ad facilitatem digestionis, parum differre, ast singula, cocta etiam in iure, inflare, tenuioris

esse alimenti, et alvum, et urinam incitare, ac, dum corrumpuntur, putridum halitum emittere. Boni item alimenti, nec difficilis coctionis est modice assumptum, maximeque in iure rite coctum illud cibi genus, quod ex capitata brassica fermentescendo paratur acidulum, sapidumque, ac Germanis usitatissimum ob gratiam saporis, quam esculentis animalibus additum iisdem conciliat. Nec denique oportet mali succi *Brassicae* species *botrytim*, et *brocoli* cum veteribus quibusdam reputare, si tamen liceat admittere, quod nonnulli arbitrantur, ipsos nomine brassicae tum pompeianae, tum cymosae, aut cymae, utramque caulis speciem designasse. Etenim utriusque panicula aut cyma aquae rite incocta, ac dein condita gratia saporis, facilitate coctionis, ac minori inflandi qualitate reliquis caulibus, seu brassicis omnium consensu antecellunt.

179. Nova etiam discrimina in oleribus afferunt reliquae herbae, quae in hortis cibi caussa seruntur; ac crebro solent variis modis praeparatae mensis apponi. Nam folia *Lepidii sativi*, seu nasturtii hortensis, et *Sysymbrii nasturtii aquatici* in acetariis nobis quandoque usitata, ob egregias vires in scorbuto maxime evictas medicis usibus opportuniora sunt, quam nutritioni. Item folia *Oxalis acetosellae*, et *Rumicis acetosae*, quae iusculis, et cibis variis ex oleribus, et carnibus addita gratum iisdem conciliant acorem, refrigerant magis, quam nutriant; nisi etiam cum qui-

busdam censendum sit omni alendi facultate destitui. Folia pariter *Poterii sanguisorbae*, seu pimpinellae odoris tantum, saporisque fragrantis caussa acetariis admiscentur, quemadmodum teneriora folia *Borraginis officinalis* cuius etiam flores ob coeruleum colorem iisdem acetariis ornandis solent inservire. *Lactucae* autem tum *sativae capitatae*, tum *sativae crispae* probatissima folia, maxime in acetariis, refrigerant, sedant, alvum invitant, aliqua nutriendi facultate non carent, nec stomacho sani hominis aliena sunt. Folia vero *Cichorii endiviae*, quoties cultura alba, tenera, et subdulcia evaserint, in acetariis, et iusculis nutriunt, grate sapiunt, et temperando, ac solvendo alvum, et urinam citant, dum quae *Cichorium Intybus* folia iisdem usibus suppeditat, ab illis differunt amaritie, minori nutriendi vi, atque etiam ex eo quod evidenter roborent.

180. Proprium autem locum inter olera sibi vindicat duplex illa *Apii* species, quarum una *graveolens* nuncupata *Selleri*, aut *Celeri* largitur, altera *Petroselinum* dicitur. Prior siquidem species, postquam cultura acrimoniam magna ex parte exuerit, et albida evaserit ob gratum saporem, et odorem aromaticum valde expetitur, atque id ex petiolis, quod albidum est, cum radice apud nos crebro estur crudum cum oleo, et sale, aut coctum cum aliis cibis. Ipsum porro nutrit, urinam citat, et leniter stimulat, atque hic loci stomacho grave, nisi coctum sit, generatim censetur.

Non enim eius radix tenera adeo est, ac dulcescit, ut alibi accidit. Ex altera vero specie, neglecta nutriente radice, tantum folia, quae viridia etiam hyeme suppetunt, desumimus, quae grato aromatico odore, saporeque donata usitatius epulis, et iusculis, quae aromatica admittunt, condimentum praestant. Nec negligimus petiolos cum radice *Anethi-foeniculi dulcis* redditos, qui cum sale, oleo, et pipere crudi valde sapiunt, etsi stomacho non leves sint.

181. Ad olera etiam pertinent *Asparagi officinalis* turiones, qui sapidi singularem odorem urinae tribuentes, leviter cocti, ac butyro, et sale, vel alia etiam ratione conditi boni alimenti sunt, et facilis digestionis; turiones item nutriunt *Humuli lupuli*, qui raro apud nos instar asparagi edi solent, sed in iusculis cocti, quo modo amaritiem exuunt, assumuntur; *Cynarae cardunculi*, cuius folia virentia alibi usitata, etsi in usu non sint, petioli tamen cum radice albidi facti, atque esculenti, nutriunt, et urinas ciere dicuntur; ac *Cynarae scolymi* capita, quae cruda cum oleo, ubi exigua, et tenera sint, aut cocta cum butyro, vel oleo condita valde probantur ob sapidam, quam habent in receptaculo, atque in calycis squamis nutrientem, ac restaurantem materiem, quae et boni succi, et digestu non difficilis iudicatur.

182. Oleribus quoque hic loci usitatis annumerantur tum ea legumina viridia tenera ex *Phaseoli* ac *Pisi* varietatibus desumpta,

quae elixando, ac dein butyro, aut oleo condiendo, palato, stomacho, et nutritioni idonea fiunt: tum quidam fructus copiosam aquam habentes, ut *Cucumeris sativi*, qui crudi, aestivis diebus, non paucis gratum, et usitatum, licet stomacho non leve, acetarium praebent aut cum sale et aceto conservati, revera sapiunt, et nutriunt, licet non facilis sint digestionis: tum ii speciatim fructus, quos *Solanum melongena*, et *Cucurbita pepo* largiuntur, quia illius fructus post levem coctionem, qua amaritiem demittunt, in pultem resoluti, vel secti, atque assati, gratum, facile concoquendum, atque aestate usitatissimum dant cibum, atque alterius pariter fructus, qui virides, sive parvi sint, sive maiores, cocti, et vario modo praeparati nutriunt, humectant, et laxant: tum denique, ne modo ea commemorem, quae ad condimenta referuntur, non paucae sativae radices.

183. Eiusmodi est radix *Raphani sativi*, quae ob gratam acrimoniam adhuc cruda cum sale avide editur, etsi ructus moveat, atque illius *Raphani* varietatis *armoracea* dictae, quae hic loci maior, quam alibi sit, atque una sapidior, ob pungentem, et fervidam qualitatem, stimulans, urinas ciens, cum oleo, et sale crebro estur ad ciborum desiderium excitandum, etsi ructus faciat, inflet, nec cito e stomacho descendat. Item radices *Brassicae rapae*, huiusque varietatum, quibus sive in iusculis, sive post elixationem cum pingui condimento rite coctis vis inest nutriens, humectans, et urinas

movens, nec multum inflans, nisi crudae, aut male coctae, sumantur; *Brassicae*, tum *napobrassicae*, tum *gongylodis*, tum *napi*, quae, etsi rapa magis sapiant, magisque probentur conditae, minori tamen facilitate digeruntur, et magis inflant; *Betae vulgaris*, seu betae rubrae, quae sub cineribus, aut in clibano coctae, sectae, atque instar acetarii ob dulcem proprium saporem nobis valde usitatae modice inflant, refrigerant, et nutriunt; *Dauci carotae*, quae subdulces, parum aromaticae, sive cum iure coquantur, sive cum carnibus, facile resolvuntur, egregrie nutriunt, urinas citant, ac salutarem generant chylum.

184. Ad minus vero usitatas apud nos esculentas radices pertinent reliquae alibi sativae, et crebro usu probatae, cuius census habentur *Pastinacae sativae*, *et Sii sisari* fragrantes, subaromaticae, et dulces, *Scorzonerae hyspanicae*, *et Campanulae rapunculi*, *Oenotherae biennis* inodorae, et subdulces, *Tragopogonis pratensis*, et *porrifolii*, quibus pariter subdulcis inest sapor, cui aliqua amarities succedit, atque aliae rarius adhuc, et a solis pauperibus usurpatae radices, quae sane omnes, cum nutrientem vim habeant ab amylo, quod ex quibusdam eduxit Ill. Bergius (*a*), atque a succo, quem in saccharum convertit Cel. Margraphius (*b*), cum generatim na-

(*a*) Mat. Med.
(*b*) Mem. de l' Academ. de Berlin 1747.

pis, rapis, similibusque radicibus minus inflent, et cum temperent, atque urinas moveant, ubi rite coquantur in iusculis, commendari solent, aut instar acetarii comedi, ut apud nos usu venit. Caeterum cum quaedam olera, atque hae maxime radices cum aliis stirpium, quae virus habent foliis, aut radicibus magnam similitudinem praeseferant, curandum sedulo est, ne iste illarum loco sumantur summa hominum pernicie. Quare ad graves, et saepe funestos eiusmodi errores declinandos praestabit monita perspectissima habere, quae in hac re Ill. FRANKIUS apposite commemorat (*a*).

185. Hisce propositis expedit, ut inter vegetabilia esculenta recenseam eos fructus nutriendi facultate donatos, quos plantae proferunt, qui cum ad maturitatem vel aestate, vel autumno perveniant, ac diverso gaudeant sapore in aestivos, et autumnales, atque in acidos, acido-dulces, aqueo dulces, austeros, et oleosos comuniter distinguuntur. Improprie siquidem a quibusdam horaei promiscue appellantur. Hac enim voce eos solummodo designarunt Graeci, quos aestivum anni tempus ad maturitatem perducit, quosque Latini temporarios, aut fugaces ideo dixerunt, quia decerpti facillime corrumpuntur.

186. Porro sive aestate, sive provecto autumno maturescant, principia, a quibus alendi facultatem accipiunt, non omnes habent

---

(*a*) Op. cit. pag. 279, et seq.

eodem modo maxime ob dissimilem oxyginii copiam, admixtionem, et nexum, unde alimenti specie, et sapore iidem fructus inter se differre videntur, quemadmodum aliis etiam proprietatibus differunt. In quibusdam enim gummi maxime abundat, in quibusdam oleum, in quibusdam sacchari materies, estque in nonnullis tum idem gummi ea ratione ut sponte exsudet, tum oleum, ut sine ulla praeparatione educatur, tum quod saccharum efficit, ut quam facile huius proprietates acquirat, nisi iam habeat. In nonnullis item oxyginium ita excedit, ut acidum saporem, quem ex eo acceperunt, aegre, aut nunquam exuant, in aliis ea proportione cum caeteris principiis se habet, ut ambigas num in iisdem fructibus dulcedo supra acorem emineat, an contra; dum in aliis tam minima reperitur copia, ut nullum inesse videatur, quemadmodum in fructibus oleosis. Sic cum quibusdam nutrientibus partibus tam arcte adhaeret, ut eas in novam materiem convertat; quod de albumine in acidis fructibus in gelatinam mutato licet suspicari, cum istos gelatinam praebere observaverit Ill. FOURCROEUS (*a*), non albumen, quod omnia recensita vegetabilia non acida suppeditant. Denique in aliis eo vinculo cohaeret cum oleosis partibus, ut saponis proprietates fructuum succis tribuat.

L

(*a*) Ann. de Chim. loc. cit.

187. Atque hae porro dissimilitudines, cum iam in ipsis fructuum naturis existant debet necessario evenire, ut illae etiam proprietates, quae generatim eisdem tribuuntur, non exiguis exceptionibus subiaceant. Quod quidem etsi omnino debeat admitti, in universum tamen licet affirmare, optimi succi nutrimentum fructus praebere, admodum solubile, cito reficiens, stomacho amicum, quod aestum nimium corporis prohibeat, et temperet, stimulo suo actionem ventriculi intendat, humores spissos diluat, et resolvat, bilis vim nimiam retundat, ac nimis spissam tenuet, laxitatem fibris inferat, urinam invitet, alvum emolliat, nimium corporis incrementum, et robur prohibeat, corruptioni adversetur, atque aliis modis, dum fructus nutriendo amissas reparant partes, earum integritati prospicere. Quae vero discrimina in fructibus ipsis pro vario eorum genere in eisdem obtineant ex singulorum recensione patebit, quam aggredior, fructus omnes distinguendo, ut iam dixi, in acidos, acido-dulces, aqueo dulces, austeros, et oleosos, quam quidem divisionem opportuniorem caeteris video, ipsum etiam Cel. Plenkium sequutum fuisse (*a*).

188. Fructus itaque acidi, praeter gratiam, qua donantur, saporis, quamque cibis tribuunt, magnopere praestant virtute refrigerandi, acrimoniam humorum, maximeque biliosam

---

(*b*) Op. cit. pag. 104.

temperandi, ac putredinem prohibendi, imo appetitum excitant, chylum magis salutarem, et nutriendo proprium efficiunt, sicque nutritioni non parum conferunt, etsi per se copiosam nutritiam materiem suppeditare non possint. Huc vero pertinent fructus *Citri medicae* seu *citri*, et *Mali limonii*, seu limonii notissimi saporis, et odoris, quorum praesertim pulpa usu venit; baccae *Berberis vulgaris*, quae apud nos ob citri, et limonii copiam inusitatae sunt; fructus *Pruni cerasi acidi*, qui hic maxime loci eximii ob acorem contemperatum gratissimum, reliquis acidis fructibus eminent nutriendi facultate; baccae *Ribesii albi*, et *rubri*, quae acorem habent eiusmodi, ut sensum etiam imprimant linguae vini dulcis.

189. Inter fructus acido-dulces antecellit sane fructus ille pomo polyspermo similis sapore praeditus inter armeniacam, et vinum suavissimum quodammodo medio, quem *Bromelia ananas* in meridionali, et occidentali America sponte profert, atque eadem in Europae calidariis exculta largitur. Hic enim fructus, qui detracto cortice, atque in taleolas sectus editur, tanta gaudet odoris fragrantia, ac saporis suavitate, tamque eximie nutrit, viresque restaurat, ut inter divitum delicias sit mensis appositus, et reliquis hactenus in Europam invectis fructibus praestantior habeatur. Huic accedit quatenus fragrans est, ac sapore suavis *Citri aurantii dulcis* fructus, cuius pulpa maturitate dulcescens, quin

sacchari additamento egeat, non solum palato arridet, et nutrit, sed aestum corporis moderatur, atque huius, et stomachi vires reficit. Veniunt deinde drupae tum *Pruni-armeniacae*, seu mala armeniaca, quae suaviter sapiunt, et nutriunt, tum *Amygdali Persicae*, seu mala persica, quae egregio sapore, et odore; atque una optimo succo nutritio donantur; et fructus *Pyri mali*, seu poma, quae in pene innumeras varietates distincta, ac generatim succo nutriente, refrigerante, et laxante donata, stomacho etiam idonea sunt, sive cruda pulpam facile solubilem occludant, sive cocta, vel igni admota facile mollia fiant, atque ob *pyromucosum* acidum evolutum gelatinosa evadant, quemadmodum obtinet etiam in fructibus *Pyri communis*, eiusque quamplurimis varietatibus, in quibus omnibus maturitate, vel arte, opportunam mollitiem nactis succus utique nutritius bonae indolis, ac facilis digestionis inest.

190. Istis quoque ex dulci acidulis fructibus annumerantur fructus *Pruni domesticae*, seu pruna, in quibus ob varietatum discrimen, unde diversa sortiuntur nomina, vis alvum laxandi cum nutriente, et temperante coniuncta non- eadem est in omnibus, cum quaedam abunde etiam ingesta eam non moveant; fructus *Cerasi dulcis* in quibus, quaecumque eorum varietas sit, cum eximio sapore vis nutriens, resolvens, ac refrigerans coniungitur; item drupae *Fragariae vescae*, seu fragae, quocumque assumantur modo, odo-

ris, saporisque suavitate probatissimae, quae dum alunt, refrigerium afferunt, solvunt, atque urinas citant; baccae *Rubi idaei*, quae pariter non minori odoris, ac saporis gratia donatae, boni, et refrigerantis succi sunt, ac stomacho idoneae existunt; denique, ut inusitatos fructus, aut medicis tantum usibus dicatos praeteream, satis erit monuisse fructus *Vitis*, sive *viniferae*, sive *apyrenae*, quorum qualitates, et usus neminem latet huc pertinere, atque uvas prioris speciei exsiccatas, passulas maiores vocari, alterius vero passulas minores, aut uvas corinthias dici.

191. Istis autem fructibus, quibus gratia saporis, aliumque qualitatum ratione praestantissimis universa Insubria admodum abundat, magis refrigerant, temperant, humectant, et laxant, qui aqueo dulces dicuntur ob copiosam aquam, quam vehunt aliis principiis admixtam, ob quam accidit, ut nutrimentum cito diflandum, corruptioni obnoxium, ac non omnium stomacho idoneum erogent. Est huius generis fructus *Cucumeris melonis*, qui apud nos pro diverso, e quo provenit, solo, magnitudine, et sapore valde differt, ac fructus *Cucurbitae citrulli*, seu anguriae, qui in quibusdam Insubriae provinciis cultus prope insipidus, ob cucumerinum halitum invisus negligitur, dum in aliis aquosam, et dulcem, nec ingratam odore carnem occludens, atque admodum refrigerans, utpote ad fallendam sitim, corporisque ardorem compescendum aptissimus, syrio saeviente, ere-

bro, avideque estur. Ad hoc quoque fructuum genus attinet fructus *Ficus caricae*, qui recens *ficus*, exsiccatus *carica* nuncupatur; quatenus et ipse saporis gratia, ubi maxime ex collibus meridiem respicientibus proveniat, probatissimus non solum est; sed cum mucilagineis, et dulcibus partibus aquae non parum habeat, eamque eo maiorem, quo minus sapit, dum nutrit, et solvit, emollit, laxat, et alvum movet.

192. Sicut vero eiusmodi fructus laxant, et robur enervant, contra, qui grate austero aut acerbiusculo gaudent sapore, laxitatem prohibent, ac natam emendant, imo leniter adstringendo corpus, quod nutriunt, firmius efficiunt. Sunt eiusmodi fructus, quos praebet *Punica granatum*, seu mala punica, aut granata, quae grana condunt leviter vinosa, acida, et stiptica; fructus *Pyri cydoniae*, seu mala cydonia, aut cotonea, quae fragrantia, maturitate, et coctione mollia, atque una subacida evaserint; fructus *Cornus masculae*, qui nimiam stipticitatem non habeant, et *Crataegi azaroli*, ubi probe maturi dulcescentes fiant parumque adstringentes; fructus *Oleae europeae* nondum maturi muria praeparati; ac baccae *Mespili germanicae*, seu mespyli, quoties iidem paleis substratis ad perfectam maturitatem perducti, nimis acerba, et adstringenti qualitate amissa, subvinosi grate ex dulci acescant.

193. Oleosi denique fructus nutrimenti multum afferunt, atque recentes, vel qui saltem aetate rancorem nondum acquisiverint, sa-

lutarem generant chylum, nec stomacho alieni sunt. Id saltem dicendum est de nucleis *Amygdali communis dulcis*, qui epidermide detracta grati saporis sunt, et boni succi, *Coryli avellanae*, qui recentes, et exsiccati edi solent, *Iuglandis regiae*, *Pistaciae verae*, et *Pinus pineae*, qui omnes plus, minusve nutriunt pro maiori, aut minori, quam habent, olei copiam, ex qua proportione fit, ut nonnulla aliis etiam plus, aut minus involvant atque obtundant.

194. Quemadmodum vero inter fructus, de quibus hactenus dixi, non pauci sunt, qui etiam exsiccati apud nos comeduntur, ut cerasa acida, et dulcia, persica, pyra, pruna, caricae, atque alii, inter quos dactyli, seu drupae summa dulcedine donatae ex *Phoenice dactylifera* desumptae; sic abs re non erit monuisse exsiccatos fructus ob amissas aqueas partes, aliasque etiam deperditas non quidem meliores, ut quidam aiunt, generatim evadere, sed solutu difficiliores fieri, et stomacho graves, aut saltem non multum idoneos, nec adeo salubrem, ut succulenti, praestare cibum.

195. Superest denique, ut edules fungos inter vegetabilia alimenta recenseam, ad quae sane pertinere vir summus MICHELIUS eorum originem ex seminibus patefaciens satis evicit, etiam si animalium naturis adeo accedant, ut distillati plurimum ammoniaci, aut salis alcalici volatilis suppeditent, sibique relicti putridam fermentationem subeant, ac

tabo propere diffluant; quemadmodum iamdiu compertum est. Utrum vero modice, an abunde fungi nutriant, diaetetici inter se quaerunt. Horum quippe nonnulli ideo parum nutrire eosdem fungos contendunt, quia observant nutrientis glutinis exiguam copiam continere, et maximam aquae, inter coquendum mollitiem amittere, et plerumque vix imminutatos ex alvo prodire; dum alii, hisce etiam admissis, copiosum, et validioris quidem generis alimentum fungos afferre ex eo iudicant, quod videant nutritias eorum partes alibili animalium succo esse quam proximas, ac frequenti fungorum esu satis refici eorum corpora, qui viribus, regione, labore, et duro victu obfirmatis donantur. Verum hanc quaestionem tutissime quisque dirimet, qui mecum animadvertat, fungos generatim aegre resolvi, atque concoqui, proindeque firmo indigere stomacho, cuius potentia, quo magis fieri potest, resolvantur; tumque ipsos, quo magis concoquuntur, eo melius, et plenius alere.

196. Etsi vero nutriant fungi, et rite conditi adeo sapiant, ut plerique in deliciis eos habeant, instar quorundam veterum, qui cibum deorum nuncuparunt, anceps tamen alimenti genus suppeditant. Non enim solum copia graviter nocent hypocondriorum, et ventris inflatione, stomachi pondere, et anxietate illatis; sed gravius adhuc quoties venenatam indolem assumpserint. Tum enim vel exigua quantitate ingesti miro feralium symptomatum

agmine vitae minitantur, et nisi protinus laboranti auxilium feratur, mortem accersunt. Qua quidem in re discrimen ex eo maius est, quod neque ii fungi, qui edules, et idonei communiter censentur, omni metu semper careant, neque cocturae, aut praeparationis genere tutissimi fiant, neque inutiles, et venenati, specie, aliisque differentiis, ac certis quibusdam notis discerni a tutis, et utilibus possint. Etenim quae fungorum species una in regione idoneae sunt, in alia noxiae plerumque existunt, et quae pariter culpa generatim immunes iudicantur, interdum virus exerunt. Neque fungi, sive ex oleo inferbuerunt, sive pyri surculus cum his inferbuit, ut putat CELSUS (*a*), sive panis, sive allium, aut si argenti, vel aurichalci lamina, dum coquuntur, in ollam detenta colorem non mutavit, omni noxa vacant. Neque aliquod si habeant virus oleo, sale, aceto, pipere, allio, similibusque additis illud exuunt. Neque etiam satis est ab iis abstinere, qui cavum stipitem exhibent, graviter olent, et acrimonia linguam percellunt, atque inter coquendum corii veluti duritiem acquirunt.

197. Porro non solum certae notae, quibus inutiles ab idoneis discerni possint, nondum suppetunt, sed hactenus ignoratur quid sit quod fungis virus inferat. Id enim diu a Philosophis quaesitum adhuc latet, diuque

---

(*a*) Lib. V. cap. 17.

ex eo fortasse latebit, quod arduum sit hoc ipsum investigationis genus, ut reperi, in brutis animalibus tentare. Ego siquidem ad eiusmodi faciendum periculum a summo viro BURSERIO, quem eximium praeceptorem perpetua grati animi memoria recolam, olim excitatus gravem sane laborem non refugi, ut hanc indaginem, quam ipse bonae frugis uberrimam suspicabatur, perficerem. Verum ex hisce periculis nullum fructum percepi. Quoties siquidem fungos, qui venenati censentur, aut vulgo edules, quos ego infensos reddere tentaveram fermentationi committendo, aut acidis, alcalicisve fossilium liquoribus imbuendo, canibus et felibus admovebam apta ratione praeparatos, ut facilius assumerent, toties haec animalia eos respuebant, vel si tum sponte, tum per vim deglutirent, confestim vomitu excutiebant futuram, quam coniicebam, noxam eludentes.

198. Ast de his alibi; nunc satis erit fungos, qui apud nos edules speciatim sunt, e vestigio indicare, scilicet *Agaricum campestrem*, *deliciosum*, *cantarellum*, et *lactifluum*, *Clavariam coralloidem*, *Phallum esculentum*, et *Lycoperdonem tuberem*; atque etiam monere inter fungos hic non solum gratia saporis, et tenera textura phallos optimos esse, ac tubera, quae albida sunt, gratissimum odorem valde penetrantem diffundere, et sapore eximio donari, atque adeo tenera esse, ut recentia cruda edi possint; verum etiam

omnium tutissimas duas istas species fungorum esse iudicandas. Etenim licet agaricus lactifluus, qui caeterum recens, et coctus ob gratum odorem, saporemque avide estur, omni noxa carere vulgo dicatur, certis tamen observationibus mihi compertum est, interdum virus ostendisse.

199. Porro quaecumque sit fungorum species, quae virus habeat, quaecumque huius sit natura, minime debet ignorari, eiusmodi viru suscepto, brevi se prodere praecordiorum anxietatem, stomachi pondus, nauseam, singultum, strangulationis sensum, ventris inflationes, tormina, tremores, frigidos sudores, inflammationem, gangraenam, et convulsiones, quae omnia excipit mors, ubi neque apta, neque opportuno tempore adhibita sint, quae tutiora censentur, artis praesidia. Non enim tunc satis est ex Celsi consilio (*a*) radiculam, aut e posca, aut cum sale, et aceto edere, vel ea tentare remedia, quae veterum alii proponunt, vel ea, quae vulgus per experimenta probata putat, licet aliena, oleum nempe, vinum, acetum, aromata, et quae opium habent; sed protinus expedit idoneis medicamentis vomitum, dein alvum movere, postea frigidam aquam copiose haurire, gelidamque, aliaque pro re nata remedia experiri. Dolendum quippe est huius mali absolutorium reme-

---

(*a*) Loc. cit.

dium, aut antidotum nondum revelatum fuisse: quod utinam innotesceret, aut saltem homines donec reperiatur, gulae illecebris sanitatem, et vitam non postponerent. Quae voluptas tanta, dicam cum PLINIO, ancipitis cibi (a)?

(a) Op. cit. lib. XXII. cap. 23.

CAPUT V.

De esculentis animalibus.

200. A vegetabilibus esculentis ad ea progredior, quae ex brutis animalibus deprompta in hominis victum quam utiliter cedunt, atque illis copiosius, et plenius nutriunt, ac roborant. Haec siquidem cum alibiles particulas habeant iis persimiles, quibus humanum corpus conflatur, easdemque in gelatinam ex glutine, oleo, et muco coalitas, gastrico succo facile, et omnino solubiles, parum fluxiles, atque ad alcalescendum pronas, ipsis vegetabilibus facilius digeruntur, humanae naturae magis idoneum nutrimentum praebent, sanguinis ac praesertim rubri copiam intendunt, solidarum partium vacua spatiola magis replent, cohaesionem maiorem efficiunt, atque vim irritabilitatis augent, eamque admoto etiam stimulo excutiunt. Quae quidem dum ostendunt quomodo prae vegetabilibus animalia esculenta magis alant, magis impleant, ac corporis incremento, et robori magis prospiciant; luculenter quoque patefaciunt, quomodo eiusmodi alimenta generatim facilis digestionis sint, et boni succi, etsi in eorum generibus, et speciebus, quo ad copiam, proportionem, solubilitatem, modum, aliasve dissimilitudines nutrientium particularum, discrimina existant;

quae cuique singula recensendo, perspicue patebunt.

201. Porro in alimentis recensendis quae ex animalibus promuntur, consonum videtur a lacte initium sumere, cum ob partes, quas continet, animalis, et vegetabilis indolis, cibos utriusque generis inter se quodammodo coniungat. Huius vero liquoris, qui ob una coniunctas oleosas, mucilaginis vi, et caseosas partes emulsionem referens odore levissimo, sibique proprio, ac gratissima dulcedine donatus, non alcalicus, non acidus, qui sponte in cremorem, caseosam partem, et serum resolvitur, huius, inquam liquoris, eductorumque qualitates, et usus in hominis nutritione solummodo attingam, relinquens Physiologis, et Chemicis expendenda, quae ad eiusdem lactis originem, differentias, et principia attinent, ne in eorum provincias videar irrumpere. Hic enim loci satis est novisse oleosis, saccharinis, et mucilagineis partibus lac alere, atque ipsum pro diverso animantis, e quo emulgetur, genere, pro vario, quo idem utitur, victu, pro anni tempore, proque varia illius aetate, habitu regione, quam incolit, aliisque, dissimilem proportionem inter partes, quibus componitur, patefacere, ita ut mirari neutiquam subeat, si qui de lactis principiis disserunt, quo ad rationem, et vim cuiusque partis, non una conveniant.

202. Integrum lac egregie nutrit, demulcet, et laxat ex quocumque animantis genere nobis usitato desumatur, sive ad sanos,

sive ad aegros reficiendos; ita tamen ut ex uno petitum magis altero nutriat, hocque illo magis demulceat, et temperet, itemque ex uno desumptum plus alio dulcescat, aut plus minusve laxet: quod eas lactis species, quibus utimur, consideranti perpicue patebit. Lac muliebre dulce admodum est, etsi paullo minus asinino, quod est dulcissimum, et longe minorem utique habet tum cremoris, tum caseosae partis copiam, quam in bubulo lacte reperiatur, sed, reliquis eius spectatis proprietatibus, atque origine, humanae naturae accommodatius existit. Asininum omnium dulcissimum est, nisi forte, ut dicitur, dulcedine parum concedat equino nondum a me explorato, ac cum in se minus habeat butyri, et casei, plus vero seri quam in lacte vaccino, caprillo, et ovillo observetur, hisce tenuius, et minus nutriens, magis vero temperans, et refrigerans, digestu facilius, ac minus ad coagulum pronum censetur. Huic succedaneum a plerisque habetur equinum ob principiorum proportionem, dum ab aliis sero magis abundare dicitur. Proximum hisce est caprillum, quod muliebri, et asinino crassius inter vaccinum, et asininum quodammodo medium censetur iis accommodatius, quorum stomachus nec vaccini crassitiem, nec asinini tenuitatem sustinet ac tamen nutrientem, et roborantem cibum requirit. Hoc enim proprii habere dicitur lac caprillum, ut parumper adstringat, et roboret, virtute ab adstringentibus stirpibus,

quibus caprae veſcuntur, potiſſimum accepta: quam tamen qualitatem a caſei copia, qua donatur, ex Ill. Rutty ſententia (*a*) rectius explicandam, nunquam potui plurimis obſervationibus inſtitutis in eodem lacte detegere.

203. Vaccarum autem lac caprillo pinguius, et craſſius eſſe communi quidem ſententia a Galeno deducta olim iudicarunt diaetetici, donec nuperiores quidam obſervantes in Hibernia, Scotia, aliisque regionibus vaccinum longe minus pingue, et craſſum eſſe, quam caprarum lac ſit, contrarium iudicium tulerunt. Verum in Inſubria, ac maxime in Comitatu Laudenſi lac bubulum caprillo pinguius, et craſſius eſt, ac nutriendi qualitate, ſaporis gratia, et butyri, ac caſei copia tam optimum ex vaccis, praeſertim ab Helvetia comparatis, mulgent, ut in nulla fortaſſe alia Europae regione eo melius occurrat. Porro Ruttyus tradit (*b*) in lacte caprillo cremoris quantitatem triplo maiorem eſſe, quam in bubulo ſit, tum caſeoſam illius partem una tertia ſuperare bubuli. Ego vero caprillum, et vaccinum lac comparando, quod vere ex capra, et vacca eodem tempore enixis, et viridibus herbis veſcentibus eodem die, eademque hora fuerat emulſum, reperi vaccinum triplo maiorem cremoris copiam habere caprillo, atque illud paullo etiam plus caſei continere. Etenim ex libra lactis ca-

(*a*) Mat. Med. (*b*) Op. cit. p. 266.

prilli unciam unam cum septem drachmis, et duobus scriptulis casei eduxi, ex pari vero quantitate vaccini duas uncias cum uno scriptulo. Quae quidem cremoris, et casei vis in Laudensi vaccino lacte adhuc maior est. Ovillum denique lac utpote omnium crassissimum, et caeteris magis caseosum stomachum onerare dicitur, nec diu usurpatum salutare censetur: sed quo iure non facile dixerim.

204. Lactantia quoque caetera bene alunt. Nam lactis cremor, seu oleosum illud, quod lac sibi relictum sursum vehit ubi ex vacca probe alta provenit, et nondum acorem contraxit, sive per se, sive cum saccharo, sive cum hoc, et coffeae infusu assumptum, ut apud nos usu venit, pingue, involvens, ac valde nutriens alimentum suppeditat. Ubi vero acorem leviter conceperit, etsi ab aliis gentibus probetur, et minus nutrire dicatur, insuetus nobis est cibus, cum plerisque sapore non gratus appareat, eorumque stomacho officiat. Quod autem lactis genus ex eo calefacto, et ope animalis, aut vegetabilis coaguli concreto paratur, ac proinde ex cremore, et crassamento, seu caseosa parte exurgit, et lac inspissatum nuncupatur, aestate apud nos usitatissimum neque aegre concoquitur, neque mediocriter alit.

205. Butyrum, quod oleo constat sola agitatione e vaccino lacte seiuncto, hic loci pinguissimum, delicatissimumque, cum recens, non rancidum, non salitum semper copiosissime suppetat, usitatius non solum est condi-

mentum omnium ciborum, quae pinguia postulant, sed etiam quibusdam obsonium existit, maxime addito saccharo. Quocumque vero sumatur modo, facilis esse coctionis, obvolvere, et valde, ac tuto nutrire quotidiana experientia luculenter evincit. Tum enim solummodo evadit digestu difficile, aut stomacho alienum, aut acris, et noxiae qualitatis, quando, vel rancidum, vel nimia copia usurpatur.

206. Caseus autem vaccinus caeteris caseis nutrientior non solum existit, verum aeque salubrior, imo ovillo concoctu facilior, aut saltem stomacho minus gravis mihi videtur, secus ac quidam, cum ZÜKERTIO (*a*) arbitrentur. Usitatissimum porro nobis tum obsonium, tum condimentum caseus largitur; et iure quidem cum idem caseus, qui e lacte, post detractum ad butyrum conficiendum cremorem, adhuc pingui in Insubria conficitur, moderate salsus, opportunam nactus aetatem, ac citra omnem acrem qualitatem exquisite sapidus valde nutrientem, non aegre solvendum, ac mirifice restaurantem, et sat tutum cibum largiatur. Quae quidem omnes qualitates cum in eo caseo emineant, qui ingentì copia in Laudensi provincia paratur, hicque aetatem diutius ferat, atque in longis maritimis itineribus incorruptus maneat, in universum pene orbem mittitur, estque ideo exte-

(*a*) Op. cit. pag. 153.

ris Gentibus magis cognitus nomine Parmensis casei, quia olim parvo pretio Laude Pompeia eiusmodi caseum emere, ac dein maiori alienigenis vendere Parmenses consueverant. Hicce itaque caseus optime nutrit, et noxa caret. Quae enim ad eius usum in sanorum victu criminandum in medium adduci a quibusdam solent, difficillimae scilicet esse coctionis, inflationes movere, motum peristalticum imminuere, alvum adstringere, obstructiones viscerum inferre, et putridam in primis viis, rancidamque in sanguine acrimoniam generare ab eiusmodi casei abusu, aut a prava qualitate solummodo sunt repetenda.

207. Post lac mihi commodum videtur de ovis dicere, quae foemina *Phasiani galli nostratis*, seu domestica gallina excludit grato, et miti sapore probatissima, magisque usitata iis, quae *Meleagris gallopavonis*, et *Anatis anseris domestici* foeminae praebent, etsi haec nec difficilis digestionis, nec ingrati saporis, nec mali succi hic loci sint iudicanda. Tunc enim ingrata, et parum salubria evadunt quando ex male pasta ave sumantur, ut in gallinaceis accidit ovis, quae odore, et sapore displicent, facile diffluunt, et cito computrescunt, quoties domestica gallina immunda, et putrescente esca victitaverit; ut evenit, cum bombycis chrysallidibus clibani vim passis diu alta sit. Ideo vero post lac de iisdem ovis dicere opportunum censeo, quia arbitror eadem recentissima solubilitate,

ac demulcente; et blanda indole principiorum multis antecellere animalibus esculentis, nisi etiam dicendum sit cum Ill. CULLENIO iisdem pene omnibus praestare, quatenus minus, ut inquit, alcalescunt, ac, dum concoquuntur, minus stimulant. Porro ova ob gelatinosam, oleosamque, quam habent, naturam, prae reliquis fere animalibus cibis nutrire, ac sine ulla quasi mutatione, id saltem quod candidum est, in chylum, et sanguinem converti plerique affirmant, dum alii dubitant, an verum utrumque sit. Ego autem dum experientia suffultus crebrum ovorum esum, etiam sine condimento, ad plethoram corpus disponere admitto, alterum cum CULLENIO denego propriis item observationibus innixus, quae ostendunt adhuc liquidum albumen assumptum in stomacho coagulari, atque iterum dissolvi, cum abit in chylum.

208. Itaque ova recentissima nec privata albumine (quod glutinosum cum nutrit oleosa vitelli principia contemperat, et huius corruptionem retardare dicitur), facilis digestionis sunt, et cito, atque abunde vires restaurant, ubi eatenus cocta, ut, eodem albumine vix coalescente, tremula tantillo salis addito sorbillentur, aut nisi in aqua vel iure soluta hauriantur, ea semper ratione gustui idonea fiant, ut post levissimam coctionem adhuc mollia, cum modica, ac plane innoxia conditura sumantur. Quae enim elixa sunt ad duritiem, in calidis cineribus assata, frixa,

aut quovis modo indurata, butyro, vel oleo valde condita aegre concoquuntur, tarde descendunt, crassum, et pravum generant succum, atque in nidorem facile transeunt, maxime vetusta ubi sint, quae praeter ingratum saporem, odoremque eo magis aliena sunt, quia ob insensilem iam inceptam fermentationem, nauseam, stomachi, intestinorumque inflationes, cruciatus, alvi fluxus, aliaque mala inferunt.

209. A vitello praeterea ovorum praecipuam nutriendi facultatem plura ciborum genera accipiunt, inter quae duo nutritionis copia, saporis suavitate, et usu maxime probantur. Unum est ovi vitellus diu subactus, cui saccharum, et coffeae infusus postea adiiciuntur, quod pro ientaculo multis arridet, nutrit, excitat, perspirationem auget, ac demulcet. Alterum constituit idem vitellus cum vino, et saccharo coctus, estque nutriendi, calefaciendi, et sudorem pellendi facultate donatum, atque ob saporem plerisque probatissimum, quod idcirco hyemalibus diebus antecoenium non paucis praestat, vel coenae loco a quibusdam assumitur.

210. De carnibus autem animalium dicturus non de omnibus disseram eorum generibus, et speciebus, quorum partes vel edi possunt, vel alibi comeduntur sed tantum de iis mammalibus, avibus, piscibus, amphybiis, insectis, et vermibus, ex quibus sanorum, aegrorumve cibos desumimus, qui, praeter gratiam saporis, digestionis modo, et nutritii succi proprietatibus stoma-

cho, et nutritioni conveniunt. Et protinus scire expedit carnes maiori, aut minori facilitate dissolvi, ac solutas plus, minusve densum, cohaerens, aut alcalesens, atque etiam salubre nutrimentum afferre non solum ob differentiam, quae in carnibus ex dissimili animantis genere, et specie praesto est, sed ob multiplex quoque discrimen, quod in ipsis ab animantis aetate fit, et habitu, et conditione, et pabulo, et membro, coelo, solo, et mortis genere, ac tempore, ne modo variam ipsius carnis praeparationem commemorem.

211. Praeter illa porro discrimina a generis diversitate profecta, quorum caussae adhuc latent, caro generatim annosi animantis dura, et parum succulenta difficulter resolvitur, eoque crassiorem, atque alcalescentem praebet succum, quo vetustius animal est; nimis autem iunioris, utpote admodum mucida, et humida, plus acidi, et citius evolvens antequam computrescat, minusque alcalescens, parum sapit, stomachum fere subvertit, ac minus firmum, et fluxile alimentum praebet; dum contra, quae ex iuvene, aut mediae aetatis, quae nondum summam corporis magnitudinem implevit, animali desumitur, tenera, grata, et gelatinosa materie dives facile dissolvitur, cito concoquitur; abunde alit, et salubre nutrimentum largitur. Item caro pinguium animalium, nisi nimio oleo officiat stomacho, mollior, solubilior, et nutri-

tior est ea, quam macra, aut macilenta praebent, eademque magis solubilis, et tenera, magis pinguis, magisque sapore grata existit ex castrato, quam ex integro animante petita; quemadmodum caro ex mare densior, validioris alimenti, et melioris saporis est ea, quam ex foemina eiusdem speciei nondum licet enixa desumimus.

212. Animalia pariter optimae caeterum naturae eo tempore, quo venerea tentigine ad perennandam sobolem alliciuntur minus nutrientem dant carnem, minusque gratam, imo interdum subhircino tam gravi halitu invisam, ut fere comedi nequeat, nec salubris admodum succi sit. Quae vero animalia, ut citius pinguescant ab omni fere exercitationis genere prohibentur, et calido in aere, nec satis renovato diu manent, quemadmodum lucri caussa cum bovibus, saepe a lanionibus fit, carnes habent, quae pinguiores utique sunt, et minus alcalescentes, quae ob crudam indolem, et minorem gratiam saporis carnibus animalium se exercentium concedunt. Animalium pariter, quae vegetabilibus victitant, carnes tenerae, dilicatae, mites, et facile solubiles sunt, dum eorum, quae carnibus victitant, durae, aegre solubiles, valde alcalescentes, subacres, et suburinoso odore ingratae existunt: quod discrimen ab esca mutata in eadem etiam animantis specie occurrere, ut caetera mittam exempla, turdus inter aves, et taxus inter quadrupedia luculentissimum reddunt. *Turdi* enim variae

species, quae vescentes insectis, nec sapore, nec digestionis facilitate, ac succi blanda indole probandas carnes exhibent, autumno baccis, et uvis enutritae, saporis suavitate expetitum, facile solubilem, tenerum, ac mitem cibum largiuntur: itemque taxus, ut dicebam, seu *Ursus meles*, qui animalibus vivens carnes habet ob duritiem, ingratum saporem, odoremque palato, stomacho, et salubri nutritioni non idoneas, post vindemiarum tempus iam uvis, aliisque fructibus altus, et saginatus easdem sistit carnes, quae omnium qualitatum ratione suillae quam proximae sunt.

213. Carnes quoque eiusdem licet animantis eo caeteris paribus sapidiores, molliores, solubiliores, magisque nutrientes habentur quo ipsum animal meliori, sibique commodo, grato, avideque expetito pabuli genere nutritur, tum ipsae eiusdem pariter speciei differunt etiam, quo ad mollitiem, et saporem pro ipso regionis discrimine, proque diversa soli natura. Nam generatim animal frigido sub coelo degens, et sicco in solo vitam ducens sapidiores, densioresque carnes habet eo, quod sub calido coelo, humidisque in terris natum est, et vivit. Quemadmodum vero ipsae tum carnes pro vario, quo desumuntur, membro, tum partes animalium reliquae ad solida pertinentes pro diversa earum textura succi nutritii copia, et densitate, fibrarumque duritie differunt, sic aliae aliis magis nutriunt, validius alunt, et ocyus, ac plenius solvuntur.

214. Demum ex ipso, quo animalia necantur, modo, atque ex tempore, quo eorum carnes cibo aptantur, nova discrimina praesto sunt. Animalia enim quadrupedia non prius mactata, quam insolito aestu, fame, siti, et nimio motu, aut labore fuerint vexata, aut in speciem quamdam furoris adducta, carnes suppeditant parum salubres, subacres, et nimis cito putrescentes. Quae vero morbo, quicumque sit, sponte pereunt, aut detracto neutiquam sanguine, sed intercluso spiritu necantur, carnes praebent, quibus nemo vesci deberet, quia nimis propere computrescunt, nisi iam subputridae sint, malum plerumque vehunt succum, ac quovis in casu periculo non vacant. Denique carnes, quae non prius cibo parantur, quam in iisdem ad eum gradum, quo macerari solent, ut solubiliores, aptioresque digestioni fiant, perducta sit putredo, quae odore aliquo declaratur, nec boni alimenti sunt, nec generatim sine aliquo digestionis incommodo, ac salutis damno concoquuntur.

215. Hisce propositis venio ad mammalia terrestria, quorum alia cicura, alia fera sunt. Utraque in universum boni succi, et facilis coctionis alimentum erogant. Verum an carnes cicurum, ut ferinis magis nutriunt, quia gelatinosis, et pinguibus partibus magis abundant, sic facilioris coctionis sint iudicandae non sine multa contentione a diaeteticis disceptatur. Nonnulli siquidem putant priores, caeterum minus sapidas, ut pote,

magis succulentas, et molliores facilius concoqui; dum alii contra arbitrantur facilioris digestionis esse ferinas, quamvis sicciores, eiusmodi proprietatem repetentes a locis salubrioribus, quae fera animalia incolunt, a maiori corporis exercitatione, a magis alcalescente eorum indole atque a sapidiori, eorumque naturae magis apto cibo, quo victitant. Ast haec animalia cicuris quidem sapidius, et valentius alimentum suppeditant; sed „ cum eorum caro, inquit apposite SPIEL-„ MANNUS, ob eam vitae rationem magis firma „ sit, hinc validiores vires digerentes exigit, „ nec conducit debilibus (*a*).

216. Ad cicura mammalia, quae nobis dant cibum, pertinent *Bos taurus*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, et *Sus scrofa*. Nam *bos bubalis*, seu bubulus, qui non annosus carnes sapidas et digestu faciles sistere dicitur neque sylvestris, neque cicuratus in Insubria reperitur; alia vero apud nos licet domestica sint, usu non veniunt. Caro siquidem *Canis familiaris*, quam subdulcem esse, modice nutrire, atque a probe saginato animante sumptam facile digeri plerique perhibent, crebro comedunt Indi, Sinenses, et Affri, atque alvi, et visceris cuiusque obstructione laborantibus utilem censuit HIPPOCRATES, nunquam usurpatur. Caro item *Equi caballi*, quae obsessis militibus, et caeteris etiam hominibus, deficienti-

---

(*a*) Mat. Med.

bus reliquis cibis, alimentum interdum praestitit, et semicruda a Tartaris expetitur, nimis dulcis, et humida, nauseosa, atque alvum subducens nunquam editur. Denique *Equi asini* caro pravi saporis, et succi a nemine assumitur, nec eius pullus, nobis plane insuetum alimentum, Italis omnibus in deliciis est.

217. Iam vero taurus nec probati saporis, nec facilis digestionis carnes sistit, et eius foemina, seu vacca parum sapidas, quin tamen stomacho graves, et concoctu difficiles dici debeant, dum ipse taurus castratus, seu bos, itemque iuvencus probe enutritus habet carnem, quae valde gelatinosa, et succulenta facile solubile, optime nutriens, roborans, et validum nutrimentum praestat, neque a stomacho rite constituto aegre digeritur, prout veterum plerique tradiderunt. Etsi enim concedam pro diverso, quo desumitur membro firmitate differre, ipsamque proinde plus, minusve esse solubilem, verisimile est de carne bovis annosioris loquutos fuisse, quae revera difficilioris digestionis habetur. Caro autem vituli duos iam menses praetergressi bubula longe mollior, solubilior, minusque alcalescens est delicatus cibus, nobisque ob magnam vitulorum copiam valde usitatus, nec muci nimium vehit, nec relaxat, aut alvum movet, ut quidam aliis locis observari affirmant.

218. Oportet etiam hic loci in determinandis qualitatibus reliquarum partium tum bovis, tum vituli cibo usitatis ab opinioni-

bus recedere, quas aliarum Gentium Scriptores de illarum salubritate, et usu amplexi sunt. Nam ut mittam linguam optimi esse cibi, quod et ipsi lubenter concedunt, cerebrum rite frixum delicatum, et egregie nutriens neque stomacho grave est, neque in eo putrescendo mali succi evadit; iecur rite coctum, aut assatum non parum sapit, sine difficultate, maxime vitulinum, concoquitur, et valde nutrit; pulmones apte cocti, concisi, et leviter frixi gratia saporis plerisque probati bene alunt, etsi minus carnibus, nec, si ex vitulo sint, debilium, aegrorumque stomachum onerant; cor et renes graves potius dicendi, cum non satis mollescant coctione, licet vulgus sine ulla stomachi molestia conficiat; lien nec sapore, nec copia nutrimenti, nec digestionis facilitate probandum nonnisi parte interiori educta, et eius loco variis condimentis inditis coctum a tenuioris sortis hominibus editur; ventriculi denique frustillatim dissecti opportuna coctura, et apto condimento eam mollitiem, et gratiam saporis acquirunt, praesertim ex vitulo sumpti, ob quas usitatissimum, plerisque valde expetitum, et sine ullo ventriculi incommodo solvendum, edulium largiantur.

219. Non minus autem vitulina, probatur salubri succo, mucosae gelatinae copia, facilitate coctionis, humectandi virtute, atque ipso sapore caro aliis potius gentibus, quam nobis usitatior, quam *Arietis*, et *ovis* foetus seu agnus praebet. Caeterum caro, quam

affert ipse *Aries castratus*, seu vervex, etsi ob firmam compagem fibrarum nequeat solubilitate cum agnina contendere, iis nihilominus alimentis accenseri non debet, quae difficulter digeruntur, vel aliis de caussis parum utilia censentur. Nam sapida, grata, succo gelatinoso. et pingui dives abunde nutrit, et prae caeteris carnibus auctore SANCTORIO insensilem cutis exhalationem promovet. Aliena potius, aut vilioris notae habetur caro *Ovis arietis* tum maris, cum foeminae, seu ovis. Etenim caro arietis subhircino odore, nauseoso sapore, tenaci duritie, et crudo, ac pravo succo nec palato, nec valido stomacho, nec bonae nutritioni commodat; ovilla vero, nisi ex iuniori, et nondum enixa, et pingui ove sumpta sit, insipidum, viscosum, difficulter solvendum, et vervecina minus nutriens alimentum suppeditat.

220. Deteriorem adhuc carnem habet *Capra hircus*, difficilis nempe digestionis, saporis valde nauseosi, et tam foetidi halitus, ut communiter in cibum non recipiatur. Capri, seu hirci castrati, quamvis minus foeteat, caro, prae duritie tamen, et succi cruditate vix a validissimis digestionis potentiis dissolvitur. Caprae vero, seu *hirci foeminae* tenaces, et durae carnes a solis robustis hominibus sine stomachi molestia confici possunt, sed ubi concoquantur valentissimi alimenti esse Ill. CRANTZIUS a thebano quodam athleta deducit, qui hac sola vivens carne cor-

poris robore caeteris praestabat (*a*). Itaque ex caprino genere solum caro haedi, sive catuli caprae lactentis a tertio aetatis mense usque ad sextum in cibum recepta probatur, quatenus tenera, et ingrato halitu expers, ac sapida, facile concoquitur, nutritium succum bonae indolis vehit, et satis alit.

221. Inter cicura denique mammalia singularem animadversionem desiderat *Sus scrofa*. Scire quippe expedit, carnem suillam generatim sapidam, et valde pinguem copiosam nutritionem afferre, nec generatim aegre resolvi; iis tantum gravem esse, atque ob imperfectam sui dissolutionem insalubrem, qui pinguia non facile sustinent, nec penitus concoquunt; viscosum, aut crudum, nec salutarem tunc suppeditare chylum, cum animal non glandibus, fabis, napis, aliisque mitis indolis alimentis saginatum fuerit, ast immundis, sordidis, corruptisque, ut persaepe fit, rebus, victitaverit; eam senibus, debilibus, et stomacho languidis, sedentariis, vel acrimonia laborantibus ideo praesertim officere, quia eius usus demonstrante SANCTORIO consuetam cutis emanationem una tertia imminuit, ut iam innotuit ATHENAEO docente suillam in corporis habitu vix diflari. Quod quidem ubi perpetuum, neque a singulari corporis conditione, neque a digestionis difficultate profectum demonstretur, atque una

---

(*a*) Mat. Med. V. 1. p. 65.

certius constituatur scrofam in Oriente lentigine saepe laborare, tuncque comestam lepram afferre, vel praesentem exasperare, ratio reddi tutissime poterit, cur suillae carnis usum nimis crebrum, copiosumque cutaneos morbos inferre plerique affirment, ac cur orientalibus gentibus legumlatores eiusdem esum religionis praecepto interdixerint.

222. Ignorari quoque non debet suillam carnem differre pro ut eadem a sue mare, ab eodem castrato, a foemina, atque ab eius catulo sumitur. Caro siquidem maris, seu verris, praesertim senioris, difficulter resolvitur, et viscoso nimis glutine pollet, ac foeminae, seu scrofae non castratae, licet marem nondum expertae, laxat, et grato sapore caret, imo deterioris notae censetur petita ex scrofa vel recens enixa, vel effoeta. Contra sus castratum, seu maialis, nec admodum iuvenis, nec antiquus, unius scilicet, aut alterius anni exquisite sapidam; satis solubilem, et valde nutrientem dat carnem. Sus lactens, seu porcellus duorum, aut trium mensium, licet assatus in deliciis sit, atque ob teneram carnem facillimae digestionis a quibusdam iudicetur, attamen nimio mucido humore, copiosaque pinguedine officit stomacho, non plene subigitur, atque alvum laxat.

223. Denique suilla praeparata tum carnis, tum ipsius praeparationis qualitates sequuntur. Hinc suillae carnes variae, earumque speciatim petasiones, succidia ex temporibus, vel humeris, petioli farcti, longabones, lu-

canicae, insicia, et farcimina, aliaque eiusmodi salsamenta, cum apud nos mollitie partium, gratia saporis, atque apposito condimento excellant, nec possint ob vetustatem rancida officere, nec difficilis digestionis, nec insalubris succi debent iudicari. Nec ego possum cum quibusdam censere quae ex sanguine, atque iecure tum maialis, tum aliorum animalium, apud nos conficiuntur varia genera ciborum, ac speciatim apexabones, tomacinae, ac tuceta, et difficilis coctionis, et mali succi, cum quotidie videam eiusmodi cupediis, nisi condimentorum luxuries accedat, aut sumentis intemperantia, sine ullo digestionis onere, nullaque sanitatis offensione bene valentes uti.

224. Haec de cicuris animalibus, nunc pauca dicam de feris, ac primo de *Apro sylvestri*, qui licet in Insubria non occurrat, interdum tamen ex Ferraria ad nos mittitur. Eum vero, ut multis notis cum sue domestica convenit, sic carnem praebere, quae non multum a suilla differat, quidam perhibent; ast minus vere. Nam aper cum cursu valde corpus exerceat, sylvarum fructibus, raro sordidis alimentis victitet, carnem sistit longe sapidiorem suilla, et magis alcalescentem, atque ob minorem olei copiam facilius concoquendam. Est vero aprugna, etsi firmior suilla, tenera nihilominus, maxime ex iuniori apro desumpta, nec viscida, corruptioni tardius obnoxia, salubris, et sanis hominibus apta. Illae autem duae *Cervi* species, quae

Ticini saltus incolunt, *capreolus* et *elephas* carnes pariter sistant stomacho, et nutrioni valde idoneas. Etenim caro *Cervi capreoli* unius, aut ulterius anni praesertim e lumbis, et pedibus posticis sumpta saporis gratia aliis bene multis carnibus praestat, facile concoquitur, et valde alit. Nec admodum discrepat ab huius carne illa, quam suppeditat *Cervus elephas* non annosus, aut eius foemina iunior, cum et ipsa grate sapiat, probe macerata non aegre solvatur, et satis nutriat. Caro autem, quam *Lepus timidus* habet grati saporis, et facilis coctionis habetur, dum contra despiciatur, quam *Lepus cuniculus* praebet. Etsi enim haec ob maiorem mollitiem illa citius queat dissolvi, diverso donatur sapore, plerisque ingrato, et parcius alit, unde vix, quibusdam, et quidem perarro cedit in cibum. Rarius adhuc, et nonnisi ab egenis caro editur sive *Felis cati* domestici, quae ad leporinam accedere dicitur, sive *Erinacei europaei*, quae autumno magis sapit, et stomacho minus gravis censetur, sive *Ursi meles*, aut taxi, licet, ut dixi (§. 212.) post vindemiarum tempus grata, et suillae similis quibusdam habeatur.

225. De mammalibus porro loquens, e quibus cibus desumitur, *Murem porcellum* non praeteream, cum eius carnem rite paratam, quasi suillae saporem habeat, non desint, qui in Insubria comedant; nec *Sciurum glirem* omittam, quem montium incolae non sine voluptate, et sine noxa comedere mihi constat:

quem etiam non latet edules qualitates *Sciuri vulgaris*, quem rustici, cum non raro occurrat, et alpicolis praeset cibum, interdum attingunt. Dicam etiam *Canis vulpis* iunioris autumno captae carnem tenuioris sortis villicos non despicere, dum contra despiciunt fere omnes *mustelae martis*, cuius carnes foetidissimo halitu, atque ingrato sapore donantur. Caeterum ignoro, num alicubi praestet Insubriae rusticis alimentum *mustelae* ea species, quae in gallinariis noctu furtim irrumpens cohortales gallinaceas aves enecat sanguine, quo uno delectatur, exsucto, quaeque cum *erminea* confundi solet, etsi forte ita differat, ut *mustelae* species potius, quam varietates augere videatur.

226. Duo praeterea animalia fera omitti non debent, quae in Insubricis montibus Rhaetiae, Helvetiaeque propioribus venari solent, ac capta cibo apta fiunt, nempe *Capra rupicapra* et *Ursus arctos*. Porro carnes rupicaprae probe maceratas grati saporis, et sat facilis digestionis evadere quoties firma cellulosa, qua vinciuntur musculi, detracta sit, mihi auctor exstat Ill. et Cel. Collega REZIA, qui etiam retulit Caverniones, aliosque populos Lario proximos captorum ursuum carnes, antequam coquant, in aqua perfluente detinere, atque hoc modo faetido halitu eas privare, ac digestioni idoneas ita reddere, ut sine ventriculi onere edi possint, nec eo praeparationis genere indigeant, ut sapidae fiant, et stomacho aptae, cui eaedem subiiciuntur, quoties divitum mensas rarita-

tis potius, quam saporis caussa ornant, quas ursi pernae, ut notum est, melius opulentant.

227. Ea deinde mammalia, quae in lacubus, aut in mari vivunt, essent recensenda, ut *Phocae*, *Trichechi*, *Balenae*, *Delphinii*, et similium variae species, quatenus edules carnes habent. Verum cum haec, si *Mustela lutra* excipiatur, cuius caeterum caro ob duritiem, et subrancidam qualitatem nec facile solvitur, nec salubris succi est, ad nos neque advehantur, neque facilis coctionis, et salutaris alimenti iudicentur, eadem silentio praeteream.

228. Dicam igitur de avibus tum Insubriae propriis, tum nobis usitatis, quas in eos ordines dividam, quibus LINNAEUS universa eorum genera complexus est. Illa porro discrimina, quae de animalium cibis generatim posui (§. 210., et seq.) in istis etiam existunt; ac proinde in universum verum est, carnes avium, quae granis, aut baccis victitant, optimi succi esse, et facilis coctionis; quae insectis vescuntur minus teneras esse, et sapore, etsi in nonnullis exquisitus sit, paullo acri donari, et facile putrescere; quae rapaces, vel ex aliis avibus, vel ex animalium reliquiis escam sibi comparant, magna ex parte succum aegre solvendum, et insalubrem habere, nec odore, aut sapore plerisque probari; ac quae piscibus vivunt ob duritiem difficulter concoqui, pisces sapere, et rancidulas esse. Neque generatim alienum est argumentum caeteris neglectis, ex colore, quo musculi gaudent, atque ex vitae

ratione desumptum, quam aves servant, ad eorum qualitates eruendas. Nam quo magis albicant carnes, meliores sunt, et facilius solvuntur, tum aves in cohortibus enutritae, utpote melius, pleniusque altae, iis plus reficiunt, quae huc illuc vagando pabulum quaerunt. Cuiuscumque vero generis aves sint, mammalibus quidem minus nutriunt, sed faciliori coctione, et gustus iucunditate iisdem antecellunt.

229. Inter *Accipitres*, et tria ad huiusmodi ordinem spectantia genera, quae *Falco*, *Strix*, et *Lanius* appellantur, veniunt non paucae quidem avium species, quae in Insubria occurrunt; at ipsae carnivorae cum sint ob modo adductas caussas nec salubribus, nec iucundis alimentis accenseri solent, nec mensae instruendae inserviunt. Verum cum nonnulli sint, qui eiusmodi aves, sine ullo sanitatis discrimine assumant, atque in iisdem iunioribus, maximeque e nido detractis scitulum saporem inveniant, abs re non erit nobis magis indigenas indicasse, atque eas speciatim, quas sine damno edi tum iamdiu certis observationibus cognoveram, tum ex iis nuper accepi, quas Cl. Vincentius Rosa Musaei Ticinensis rerum naturalium Custos diligentissimus instituit, eas sine ullo fastidio assumens. Harum quippe avium qualitates, quo ad cibum, ut rectius cognosceret, eisdem vesci voluit. *Falconis* species magis vulgares sunt *melanaetus*, *pygarus*, *milvus*, *gyrfalco*, *buteo*, *palumbarius*, *nisus*, et

tinnunculus, in quarum carnibus, quo ad saporem, et modum coctionis, nullum discrimen intercedere videtur. Ex *Strigis* genere *passerina*, *scops*, *ulula*, et *aluco* solae species sunt, quas non raro sine noxa comestas fuisse mihi constat. Ex *Lanio* vero *collurio*, et *excubitor* carnes praebent, quae accipitribus caeteris minus aegre concoquuntur, imo quibusdam gratae videntur.

220. Minus inusitatae sunt aves, quae ad *Picas* pertinent, quoniam plerasque plane salubres vulgus habet, imo quasdam concoctu faciles, et gratas existimat. Nam ex *Corvi*, genere carnes *coronis*, *monedulae*, et *picae* probe maceratae antequam coquantur, nimia amissa duritie, sine gravi stomachi labore assumit, ac sapida ex eisdem conficit iura, nec despicit *cornicem*, quae diutina sub nive maceratione, aliisque modis ingratum halitum exuerit, quamquam huic, ut palato, et stomacho magis aptum, *glandarium* anteponat. Num vero *caryocatactes*, et aliae, si quae ad nos veniunt, corvi species comedantur, ignoro. Me potius non latet pullos, vel nondum adultas, aut, ubi adoleverint, fructibus pinguefactas aves, quae *Oriolus gelbula*, *Cuculus canorus*, et *Iunx torquilla* vocantur, digestioni non officere, ac suaves plerisque videri. Sed officiunt generatim ob duritiem stomacho, nec gustui arrident, apud nos saltem, si *Sittam europaeam*, et *Certhiam familiarem* utramque non vetustam excipimus, *Picus viridis*,

martius, et *maior*, *Alcedo ispida*, et *Upupa epops*, ut rariores picas omittam.

231. Usitatissimae porro sunt *Anseres*; atque inter eas *Anatis* species, maximeque domesticae, quae non piscibus, non insectis, aliisve animalibus cibis altae, et reliquis suapte viventibus minus exercitatae, salubiliores carnes sistunt. De anatis autem indigenis speciebus dicturus, earum maximam nempe *Cycnum* vel cygnum praeterire non possum, quia frigidis longinquis regionibus relictis, ob maiorem hyemis asperitatem, usque ad Padi littora interdum venit, imo usque Ticini; quemadmodum duobus ab hinc annis speciatim accidit. Plures siquidem cygni turmatim in aquis huius amnis innatantes capti fuerunt, qui mensas opulentarunt. Tunc porro facile fuit cognoscere minus vere cygni carnem, ob tenacem succum, fibrarumque duritiem, concoctu difficillimam iudicari, cum post pellem detractam rite cocta cibum anseris simillimum praebuerit, imo sapidiorem, ubi caro ex pectore erat desumpta. *Anatis* vero binae illae species, quae *anser*, et *moschata* dicuntur, ob tenacem duritiem nec digestioni, nec salubri nutritioni accommodatae a plerisque diaetetices scriptoribus censentur; quibus ipse subscribere non possum, reputans utramque speciem in cohortibus cerealium granis apud nos optime saginatam, et pinguem, ubi inter coquendum nimiam pinguedinem exuerit, nec difficilis digestionis, nec insalubris succi dici posse. Caete-

rum iecur altilis anseris farctilibus quibusdam peramplum factum, et lacte mulso innutritum, suavissimum cibi genus antiquioribus Romanis valde probatum, plurimi alimenti est, atque ob bonitatem plerisque animalium cibis antecellere vel hodie censetur; ast ob nimis pinguia fartilia ventriculo minus amicum SPIELMANNUS recte pronunciat (*a*).

232. In eodem praeterea anatis genere *boschas* domestica ad anseris qualitates accedit, imo apud nos granis enutrita facilioris coctionis, et melioris saporis esse solet, dum contra ipsa *boschas* fera, quae digestu facilior, alibi censetur, minus tenera est, nec semper sapidior. Edi autem raro solent quae indigenae sunt anatis species non domesticae, ut *acuta*, *penelope*, *clangula*, *circia*, *clipeata*, et *fuligula*, quibus tamen ingratum saporem, et odorem, atque alienam stomacho, ac nutritioni qualitatem quidam perperam tribuunt; cum sanus, validusque stomachus earum carnes sine molestia resolvat, ac rite praeparatae non male sapiant. Illa potius, quae *tadorna* dicitur, ingrata, et stomacho aliena mihi videtur; dum contra arbitror scituli saporis, non difficilis coctionis, et boni succi illam, quae *crecca* nuncupatur. His accedunt tres species *Mergi* nempe *merganser*, *albellus*, et *minutus*. Sapore piscino, et rancido displi-

(*a*) Mat. Med.

cet *Colymbus* tum *immer*, tum *urinator*; ac pari modo *Larus cinerarius*, dum limum, et piscem redolet, ac sapit, atque aegre concoquitur.

233. Illae autem aves, quae ad *Grallas* referuntur, non solum discrimina in carnibus exhibent a generis dissimilitudine orta, verum etiam profecta ab ipsa specierum varietate. Quae quidem avium, quarum aliae insectis, aliae piscibus vivunt, discrimina, quo ad saporis indolem, et facilitatem coctionis non levia existunt. Nam ex *Ardeae genere maior*, *purpurea*, *minuta*, *nycticorax*, et *garzetta* nimis tenaces carnes habent, ut sine molestia concoqui possint, ac gustui non arrident; *stellaris* vero, et *cinerea* nondum aetate provectae, maximeque pulli opportuna coctione palato, et stomacho idonei evadunt; tum *grus*, quam a Romanis antiquitus magni factam valentissimi cibi Celsus iudicavit, non vetusta, et rite cocta sine ulla amaritie sapit, nec digestu difficillima est, ut quidam tradiderunt; tum ipsa denique *ciconia*, quam captam, atque ad mensam translatam ipsis Romanis magis, quam gruem placuisse refert Plinius, reliquis ardeis mihi quoque concoctu minus difficilis, atque ob gratum saporem non despicienda videtur, eoque magis, quo iunior est

234. Ad *Scolopacis* autem genus quae pertinent species Insubriae propriae, si *arcuatam*, et *limosam* excipimus, quae bonitate aliis concedunt, reliquae, ac speciatim *rusti-*

cola, *gallinago*, *gallinella*, quae mensas prae caeteris conquisitae opulentant, *lapponica*, et *calidris* exquisite sapiunt, nec difficulter digeruntur. *Tringa ocrophus* egregii pariter saporis est, nec difficilis coctionis, atque huic bonitate aemulatur *arenaria*, et *cinclus*, qui maxime prope Larium capitur; dum *vanellus* aliis locis melior suavitate saporis, et digestionis facilitate videtur, quam hic loci sit, utut sapiat, nec stomacho gravis dici debeat. *Charadius* item unam speciem sistit, nempe *pluvialem* eximie sapidam, alteram vero, quam *oedicnemum* appellant, minori suavitate donatam, minusque solubilem. *Fulica* porro *aterrima*, nisi iunior admodum sit, dura nimis est, et nimis pisces redolet, ac sapit, dum *choropus* sapidior est, et minus difficulter concoquitur. Denique *Rallus*, sive *crex*, sive *aquaticus*, sive *porzana*, sive *gherardina*, sive *minima* tantam gratiam saporis, et succi alibilis ac facile solvendi bonitatem praesefert, ut inter mensae praetiosas dapes habeatur.

235. Interea caeteris avibus salubriores censendae *Gallinae*, maximeque illae, in quibus molliores sunt carnes. Porro *Phasiani galli domestici* familia variae qualitatis carnes sistit. Etenim caro pulli delicatissima, et omnium tenera est; galli, aut gallinae iunioris, tum caponis, tum eiusdem gallinae, cúi ovaria fuerint mature avulsa, pinguior, tenerior, et praestantior sapore est carne sive galli adulti, sive gallinae, quae ova

pluries exclusit, quae duo minus salubrem succum nutritium vehunt, atque ob duras, et tenaces fibras difficulter concoquuntur. Neque minus probandam coctionis facilitate, et optima succi indole carnem praebet, imo suaviorem *Phasianus colchicus*, etsi apud nos tum in divitum cohortibus natum, altumque phasianum, tum in Vallecuvia captum, vel ex Rhaetia allatum minorem gratiam saporis patefacere, quam alibi ostendat, minime sit denegandum. *Pavo cristatus*, seu pavus, aut pavo, licet hodie rarius, quam alias fieri consuevit, in Insubria enutriatur, nec tanti fiat, ut habuerunt olim Romani, qui pavonias carnes praetiosioribus epulis annumerabant, iunior ubi sit, tenerum, et delicatum cibum largitur. *Meleagris gallopavo*, seu gallus indicus non annosus, atque imprimis castratus, iure apud nos crebro editur, quia iunior, aut altilis sapidam, non aegre solubilem, et boni succi, ac non mediocris alimenti carnem praebet. *Numida* vero *meleagris*, cum eius caro indici galli carne non praestare iudicetur, aut ad huius qualitates, quam proxima sit, non omnibus Insubriae locis, nec frequenter enutritur. *Tetraonis* vero praestantioribus speciebus Insubria non caret, imo eas habet teneras textura, sapore suavissimas, optimo succo plenas, ac concoctu faciles, et stomacho leves; nam *perdix*, et *coturnix* in quavis provincia copiose occurrunt, tum *vrogallus*, *francolinus*, et *ruffus* in mon-

tibus, et vallibus Rhaetiae, Helvetiaeque finitimis venantur.

236. Quamplurimas denique edules aves *Passerum* ordo complectitur, quarum pleraeque conquisitissimis cibis accensentur. *Columba oenas*, seu domestica columba, nisi aetate duram acquisiverit carnem, ac praesertim pullus, grate sapit, nec stomacho gravis est, ac bene alit; cui quidem *palumbus*, nisi pullus sit, ob carnis duritiem, et minus contemperatam succi nutritii indolem cedit, quemadmodum ei cedit, etsi sapidior sit, *turtur*; cum qua *marginatam*, et *risoriam*, quae pariter nondum adultae, et pingues gratae sunt, ac bonae digestioni idoneae, vulgus perperam confundit. *Alaudae* vero vulgatiores, quas habemus, species *arborea*, *cristata*, *arvensis*, *trivialis*, *campestris*, et *spinoletta* quanti, maxime autumno, qua tempestate pinguiores sunt, ob eximium saporem, et non difficilem digestionem faciendae sint, nemo fortasse est, qui ignoret. *Sturni* autem duae species *vulgaris*, et *cinclus*, quae ob duram, et amaram carnem vilioribus annumerantur avibus, iuniores ubi sint, atque insectorum loco uvis victitarint, mollescunt, et grate sapiunt. Inter *turdos*, sapidos omnes, facile solvendos, et bonae nutritionis praestantiores apud nos iudicantur, *musicus*, *iliacus*, et *pilaris*, exquisite sapidi cum pingues iuniperi baccas ediderint, quibus tamen saporis gratia, ac reliquis qualitatibus magis accedunt reliquae species, *saxatilis*, *viscivo-*

rus, *merula*, *torquatus*, et *roseus*, quo iuniores sunt, et quo salubri magis esca enutritae pinguiores evaserint.

237. Hisce suavitate saporis evidenter concedunt *Loxiae* species, quae *chloris*, et *coccothraustes* nuncupantur, ac magis adhuc *curvirostra*, et *pyrrhula*, etsi sapidae sint, nec difficulter concoquantur, maxime autumno, quo tempore pinguescunt. *Emberiza* vero *hortulana*, *citrinella*, et *cia* ob delicatissimam carnem, mollem, et pinguem, gustui valde iucundam in mensae deliciis esse iure solent; dum contra parvi fit *milliaria*, quae tamen grato sapore non caret. In *Fringillae* genere non leve discrimen animadvertitur; nam *coelebs*, *spinus*, et *serinus* grate sapiunt, facile solvuntur, et salubrem chylum generant; *montifringilla*, et *linaria* earum qualitates non attingunt, atque ab eisdem magis adhuc distant, *montana*, et *domestica*, quae etiam pingues paullo duras carnes habent, nec succo sat mitis indolis donantur. Caeterum domesticae pulli admodum teneri, solubiles, bene nutrientes, ac prorsus salubres hic loci probatissimi avide sumuntur. Gratus etiam inest sapor in *Muscicapa atricapilla*, atque in duabus aliis speciebus, quas Linnaeus non descripsit, atque ad hoc genus referendas arbitror. Quae item in montibus aucupantur *Motacillae* species *salicaria*, *ficedula*, *atricapilla*, *alba*, *flava*, *modularis*, *phoenicurus*, *nubecula*, *trochilus*, *traglodytes*, et *regulus* omnes sane plus, minusve exquisito pollent sapore, facilli-

mae digestionis sunt, ac salubre alimentum suppeditant. Hae igitur aves studiose quaeri solent, dum contra, utpote non multi saporis, *Parus maior*, *coeruleus*, *palustris*, *atricapillus*, et *caudatus* fere negliguntur. Quod autem ad *Hirundinis* genus attinet, *apus*, qui duras nec gratas carnes adultus habet, iunior valde sapidus, et solutu facilis non parum expetitur; dum contra ob duritiem raro cedunt in cibum *riparia*, *rustica*, et *urbica*, quae tamen iuniores, et pingues non mediocriter sapiunt. Denique *Caprimulgus europaeus*, qui nec male sapere, nec difficulter concoqui dicitur, raro edi solet.

238. Hactenus de avibus; nunc progrediar ad pisces, quibus mensae instruuntur, ita considerandos, ut illa, quae ad cibarium eorum usum attinent, tum generatim, tum speciatim proponantur. Plura enim, et in istis animalibus occurrunt, quae discrimen constituunt, quo ad saporem, digestionem, et modum, ac copiam nutritionis, quaeque praesertim a loco, pabulo, aetate, et praeparationis genere pendere a plerisque censentur. Sunt enim, qui ab istis manare in piscibus, et amphibiis discrimina denegent, ac speciatim fieri ab aquis, atque a solo quod ipsae perfluunt. Verum, qui denegant minime vident, quod est nobis experientia evictum, fluviatiles pisces eo magis sapidos esse, ac salubriores, quo celerius aquae moventur, atque lacustres sapore, et salubritate fluviatilibus vix, ac ne vix quidem, cedere

qui magnis in lacubus vivunt, quorum aquae saepe ventis validissime agitantur; quemadmodum in Verbano, et Lario praesertim evenit. Nam qui minoribus in lacubus lentissime motis reperiuntur, tum maxime in coenosis, limo obsitis, et stagnantibus aquis degunt, deterioris notae carnes sistunt, nempe limosi ingrati saporis, laxae compagis, ac mucidi, et parum salubris alimenti, nec stomacho idonei. Quantum etiam discrimen ab aquarum natura tum in piscibus, tum in amphibiis exsurgat, non obscure declarant ea genera, quae ex mari in maiores fluvios cum descendunt, atque in iisdem diu inhaerent, magis delicatum, facilius solvendum, ac mitioris indolis cibum largiuntur.

239. Alimenti quoque vim, et naturam non exiguum in piscibus afferre discrimen ex eo deducunt, quod animadversum sit fluviatiles pisces prope urbes captos, quas flumina alluunt, aut lacus attingunt, pinguiores esse. Ex hac proinde caussa vulgus explicat, ut alia mittam exempla, cur in ea Larii parte, quam Novocomum cum duobus suburbiis Coloniola et Vico, loci amoenitate, et perflatu aestivo valde celebri, lunato sinu influentem amplectitur, *Salmo trutta* pinguior sit, quam aliis Larii locis expiscetur. Tradunt quoque plerique inter maritimos edules pisces, illos qui in locis rupibus plenis alimentum sibi quaerunt, salubriores iis esse, qui in maris fundo morantur, aut in oris, et

litoribus degunt, quia impurum victum sibi comparant. Verum ista discrimina, nec certa, nec perpetua, nec tanta mihi videntur, ut negligi non debeant.

240. Neque ego pluris faciam differentias, quas in piscibus ex aetate, et colore plerique constituunt. Nam etsi concedam ob aetatem vel in piscibus fibras obdurescere, proindeque carnes vetustiorum solutu difficiliores evadere, non licet generatim in eisdem aetatem determinare, ac mediam, quam magis idoneam habent, definire, tum in iis, in quibus potest constitui, iam est observationibus evictum, non tanti esse faciendam, quanti in avibus, et quadrupedibus aestimatur. Quod vero colorem respicit, licet ultro concedam Ill. GREGORYO (*a*), cuius ego auctoritati plurimum defero, generatim pisces albida carne praeditos, sive fluviatiles, sive marini succi, facilis coctionis, et salubris succi esse, qui vero rubra carne gaudent, dum iisdem plenius nutriunt, ob ipsius carnis naturam, et magnam olei copiam difficilius digeri, licet, inquam, haec omnia concedam, moneo nihilominus in piscibus tum fluminum, tum lacuum Insubriae hanc regulam nec multi, nec tuti semper usus esse, cum non paucis exceptionibus obnoxia sit.

(*a*) Conspect. Med. Theoret. 3. edit. Edin. §. 1020.

241. Maius autem in piscium carnibus discrimen ex varia praeparatione fit, varioque condimenti genere, quemadmodum sequenti capite dicam. Nunc potius praestabit quaestionem attingere, quam de vi piscium nutriente olim a quibusdam diaeteticis institutam nuperrime instauravit non inutiliter CULLENIUS. Porro pisces alibili gelatinosa, mucosa, oleosaque materie, quae in reliquorum animalium carnibus praesto est, non carere, eademque nutrire quisque fatetur; ast interim quaeritur num eiusmodi carnes minus nutriant, minusque vires reficiant quadrupedibus, et avibus, quemadmodum vetustissimi iam medici tradiderunt. Qui minoris nutrimenti putant, suam opinionem tuentur eorum exemplis, qui cum reliquarum carnium loco pisces ederent, se debiliores esse fassi sunt, tum ea potissimum observatione, qua constat pisces minus olei continere, quam generatim quadrupedum carnes vehant. Qui vero contrariam sententiam cum CULLENIO sequuntur, observant piscatores, etiam ubi uno piscium genere victitent sat firmi corporis esse, atque oleum in quibusdam ea copia inesse, ut nutrimentum non exiguum afferat.

242. Ego autem neque ita addictus alterutri opinioni sum, neque ab utraque adeo abhorreo, ut mediam quodammodo inter eas sententias non amplectar, quae diversas conciliet, ac vero quam proxima sit. Quoties enim animadverto nutrientem gelatinam, quam pisces habent, et tenuiorum partium esse

ob maiorem aquam intermixtam, quam in aliis animalibus sit, atque aliunde quorundam piscium principia, firmam carnis compagem, solubilem indolem, ac copiam olei, et gelatinae, aliaque eiusmodi considero; toties arbitror, omni contentione sublata, fateri oportere, non omnes pisces esse mediae materiae, si cum veteribus malumus loqui, sed in ipsis quaedam genera existere, quae valentis naturae cibum largiantur. Quae enim pinguedine abundant, et firmas habent carnes, ubi a stomacho penitus conficiantur, ita alere, viresque restaurare censeo, ut nutrientem quadrupedum quorundam facultatem attingant, et horum instar alcalescere, irritare, ac non tam facile diflandam nutritiam materiem suppeditare, dum pisces alios existimo, qui diversas proprietates habent, animalibus reliquis minus copiosum, et validum nutrimentum afferre. Videtur quippe mihi id satis esse affirmare, cum vel ipsa experientia evincat in hac re nihil esse tam perpetuum, ut generale praeceptum tuto possit constitui.

243. Praestabit idcirco singulas piscium species, quae nobis suppetunt, atque in cibum cedunt, ita rimari, ut cuiusque nutrientes qualitates certius innotescant. Porro antecedat caeteris piscibus, quos Insubriae amnes, et lacus ferunt, ille, qui omnibus gustus suavitate antecellit, nempe *Salmo trutta*. Haec enim species salmonis, sive subrubra gaudeat carne, cuiusmodi est in Verbano, et Lario capta, sive albida donetur, ut illa

quae ex Ticino, et Abdua educitur, cuiuscumque ponderis sit, (ad ingentem quippe magnitudinem interdum pervenit) perpetuo delicatissimi saporis est, facilis digestionis, ac boni, pinguis, et copiosi alimenti. Altera vero species salmonis *thymallus* dicta, quae in illis pariter aquis reperitur, ob facilem digestionem, atque ob egregium, et delicatum succum probatissima est, maxime ab iis, qui troctae molliorem pinguioremque carnem fastidiunt. Ab hisce vero piscibus non differunt salmonis species molles, et sapidae, quae in aliis Insubriae minoribus fluviis reperiuntur. Neque ab istis, quo ad vim, et quo ad modum nutritii succi, ac digestionis differre plerisque videntur, imo sapidiores iudicari solent duae illae salmonis species, *carpio*, et *umbla* vocatae, quae ex Benaco lacu ad nos interdum advehuntur.

244. Hisce piscibus saporis gratiä accedit sane *Perca fluviatilis*. Quod enim nonnulli perhibent, hanc speciem, quam unam revera habent Insubriae aquae, ob subduram carnem nec cito resolvi, nec satis gustui gratam esse, in ea non obtinet, quae in fluviis, et lacubus eiusdem provinciae valde motis capitur. Albida siquidem cum facile solubili, ac saluberrimo succo praedita sit, et melioribus piscibus annumeratur, ac plerisque in deliciis est. *Esox* autem *lucius* tam boni saporis est, salubris succi, et facilis concoctionis, ut frequentissime edi soleat; si tamen

mediae magnitudinis sit; nam ubi piscis iste aetate nimium excreverit ob duram, et tenacem fibrarum texturam nec cito, nec sine stomachi onere dissolvitur.

245. Ad salubres etiam nostrates pisces valde usitatos nec saporis gratia destitutos ii pertinent, quos amplissimum *Cyprini* genus complectitur. Omnibus corpore maior est *Cyprinus carpio* piscis sane, qui grate sapit, salubre, nec exiguum alimentum praebet, et non aegre concoquitur, dummodo mediocri magnitudine gaudeat, cuiusmodi est, qui in Insubriae maioribus, minoribusque amnibus capitur, cum secus ob tenaces fibras non facile resolvatur, et stomachum paullo oneret. Idem dicendum est de *tinca* e puris nec limosis expiscata aquis quae gustui est magis iucunda. Qui autem cyprinus *barbus* dicitur parum utique sapit, sed tam facilis coctionis est, et nutritiam materiem tam mitis indolis habet, ut salubrioribus piscibus annumeretur. Salubris quoque succi, et facilis digestionis sunt aliae *Cyprini* species, *idus*, *mammillaris*, *orphus*, *vimba*, *rutilus*, *grislagine*, *alburnus*, *leuciscus*, *phoxinus*, *aphya*, atque aliae, si quae forte in Insubria minus vulgares *Cyprini* species praeter istas suppetunt; ast harum aliae ut spinis nimis refertae, aliae ut gustui non satis iucundae non multi fiunt, nec divitum mensas exornant in tanta, quae adest, sapidiorum piscium copia, aut solummodo admoventur, cum recens exclusae adhuc pisciculos referunt.

246. Gustui autem suavis est ea *Clupeae* aut iuxta alios *Cyprini* species, *agone* dicta, quae in maioribus lacubus Insubriae capitur, Verbano scilicet, et Lario, quae sane sive maior, sive minima sit, albida, mollis, salubri succo plena eo suavior, et nutrientior est quo recentior, et pinguior, imo suavissima existit, ubi eadem ex aqua, quam cum vita relinquit, vix educta cibo paretur. Neque in ipsa rite condita, ut diu servetur, delicatus sapor desideratur. Nec *cobitis barbatula* grato sapore destituitur, quo potius caret *taenia*, quae etiam concoctu difficilis parvi fit. Magis vero probatur *Cottus gobio*, qui sapidi, et boni succi est.

247. Bene etiam apud nos sapit inter pisces usitatissima *Muraena anguilla*, quae pinguis non parum nutrit, quin viscidum, tenacem, et rancescentem generet chylum, ut de anguillis, quae aliis in regionibus praesto sunt, nonnulli tradunt. Iis tantum, ut passim video, anguillae officit cibus, qui oleosa non ferunt, aut non satis conficiunt, et digerunt, aut qui in stagnantibus, limoque obsitis aquis eductam gustui etiam iniucundam, vel nimis pinguem, nimiamve corporis crassitiem habentem assumunt. Quanti autem natura loci, quem pisces incolunt, vim habeat in eorum qualitatibus immutandis, si etiam mittimus anguillam, luculentissime ostendit *Gadus lota*, quae in stagnis haerens gustui invisa, stomacho parum idonea, atque insalubris iudicata, in Lario lacu capta, vel e caenosis

aquis in puras piscinas deportata ita immutatur, ut probati saporis, non difficilis coctionis, et bene nutrientis cibi evadat; dummodo etiam curetur, ut, quo tempore pinguior est, assa sumatur.

248. Pisces autem maritimos, quod respicit, etsi quam plurimi edules sint, eos solummodo attingam, qui vel recentes, vel saliti, aliisque rationibus praeparati, et conditi, ut servari a putredine possint, ad nos advehi solent. Horum vero piscium qualitates attingam, ut homini licet, qui in mediterranea, atque a mari sat dissita regione versatur, ad quam neque omnes, neque satis recentes pisces Adriatici, et Ligustici maris deportantur, quique idcirco eas solum potest referre proprietates, quas hic servant: quod tamen nobis satis est. Inter recentes huc advectos illa *Labri* species, quae *branzino* vulgo dicitur, magni fit, quia revera saporis gratia, coctionis facilitate, ac nutritii succi natura multis thoracicis piscibus praestat. E *Scombri* genere raro *scomber* adfertur, qui mollis, et digestu facilis, ac sapidus est, frequentissime vero *thynnus*, aut *thunnus*, qui delicate sapit, bene concoquitur, et alimenti vi mammalium terrestrium carnibus non cedit. Nec qui membratim caesus, coctus, ac modico addito sale in oleum olivarum inditus huc mittitur, (qui plus sapit, ac valentius alit), stomachum onerat, nisi nimium sumatur, aut partes vorentur, quae ad firmiores musculos

pertinent, cum sane admodum siccae, et durae aegre resolvantur.

249. Sapore vero excellunt, fibrarumque teneritate facilis digestionis sunt, ac salubri succo affatim nutriente donatur *Pleuronectes rhombus*, et *solea*, *Mullus surmuletus*, et *barbatus*, *Gadus nasellus*, *Xiphias gladius*, *Trigla hyrundo*, et *cuculus*, ac *Zeus faber*, ne modo commemorem *Cottum gobionem*, *Triglam lucernam*, *Spari* varias species, aliosque pisces, qui aut raro huc advehuntur, aut palato minus grati sunt, aut salubriter non alunt, aut parum succulenti non multum reficiunt. Praeterire tamen non licet illam *Clupae* speciem, quae *Sprattus* dicitur, cum abunde tota hyeme ad nos advehatur adhuc recens, et pinffui teneritudine, ac valde sapida qualitate donata admodum probetur. Neque illud praetereundum est tenuissimum piscis genus, quod candidum *Aphya*, vel *apua* a veteribus dictum ex Ligustico mari ad nos recens adfertur, quoniam molliculum, et delicatum facile, atque in integrum solvitur, multi et salubris alimenti est, riteque conditum gustui suavissimum evadit.

250. Ad eos etiam pisces, qui exsiccati, vel fumati, aut saliti, vel cocti, et aceto, aliove embemmate conditi hic loci comeduntur eadem spectat *Clupea Sprattus*, quia exsiccata, vel condita delicati adhuc saporis, et facilis digestionis cum sit, sola avide editur; imo crebrius *Clupea halosa* aut

Clupea encrasiculo. Haec siquidem muria condita, etsi ad appetitum excitandum cum oleo, et aceto cruda interdum sumatur, crebrius tamen cibis condiendis inservit. Porro reliqui pisces maritimi saliti, et praeparati qui hic comeduntur, non omnibus gratum, facile concoquendum, et salubre obsonium queunt afferre. Etenim *Muraena helena* sive arte, et coctione muriam exuerit, sive cocta cum aceto condita sit, palato potius, quam stomacho idonea est; *Salmo salar*, inter coquendum, aut non satis mollescit, et salem exuit, aut exsuccus, atque insipidus fit; ea item *Scombri thynni* pars, quae salita venalis suppetit, eodem vitio laborat; *Clupea harengus* sale, et fumo duratus ob duritiem aegre digeritur, atque ubi etiam conficiatur, siccus admodum parum nutrit; illae vero *Gadi* notissimae species, quae *morhua*, et *merlucius* vocantur, salitae, atque exsiccatae quacumque arte cibo aptae fiant, validum, ut conficiantur, sthomacum exigunt, quemadmodum condimentis indigent, ut sapiant.

251. Istis accedant ii pisces, quos amphibios minus recte vocatos fuisse quidam inter nuperrimos scriptores existimant. Huc pertinet piscium nobilissimus *Acipenser sturio*, quem Romani post consequutum orbis imperium mollicularum escarum dulcedine capti tanti fecerunt, ut a coronatis ministris in conviviis inferendum curarent. Etenim qui in nimiam magnitudinem non excessit, atque in maioribus fluviis, quos ex mari subit,

aliquot menses exegit, neque in iisdem nimiam pinguedinem assumpsit, suavissimum cibum largitur, qui coctionis facilitate, atque alimenti copia, eiusque salubri natura vitulinam carnem referre communiter iudicatur. Quas quidem dotes cum acipenser maxime habeat in Pado, qua parte Insubriam alluit, et Ticinum, Abduamque recipit; ita evenit, ut in eo, tum in istis, si quando reperitur, expiscatus omnium praestantissimus sit, ac praetiosioribus dapibus apud nos annumeretur. Nec delicato caret sapore ille ex acipense exsectus tendo, qui a capite ad caudam usque porrigitur, non gravibus sane cibis accensendus, ubi ex iuniori, et crasso pisce desumptus pingui teneritudine gaudeat. Nec ova parum expeti solent, quae hic loci exsiccata, et cocta iusculis, ut delicatiora evadant, adiiciuntur. Nec denique eiusdem acipensis lactes mensarum delicias silebo, quibus nullum cibi genus delicatius esse diaeteticorum quidam existimant.

252. Silebo potius reliquos pisces ad amphibia relatos paucissimos excipiens. Etsi enim plures maritimis populis suppetant; generatim tamen ob duras carnes, ac non satis probatum saporem vilioribus annumerantur cibis; tum qui minus despiciuntur, parum sapidas, et aegre digerendas carnes habent: quemadmodum videmus in iis, qui interdum ex *Raja*, et *Squalo* desumpti ad nos usque deportantur. *Petromyzon autem fluviatilis* editur sane; ast stomachum onerat, aegre resol-

vitur, nec salubriter alit. Qui vero *petromyzon branchialis* hic loci abundat, et crebro editur, atque ubi limosum saporem exuerit, maximeque ubi in lacte vitam amiserit probe frixus plerisque in deliciis esse solet, ob tenacem naturam vix sine molestia, aut stomachi onere ab iis concoquitur; qui tenacia, et tarde digerenda sustinent, penitusque confíciunt.

253. Haec de piscibus; modo paucissima de animalibus *amphibiis*, quia inter ista duo tantum genera nobis suppeditant cibum; nempe *Testudo*, et *Rana*: Ex testitudine edules nobis sunt *orbicularis*, seu vulgaris, et *mydas*, seu marina, quarum quidem illa crebro, haec, cum non semper advehatur, raro editur. Porro *orbicularis*, e cuius sanguine apexabones confecti, et iecuscula in deliciis esse solent, capite, cauda, ungulisque reiectis, rite cocta, apteque condita delicatum, ac vitulinae instar carnis nutriens, non aegre concoquendum, neque insalubre edulium praebet. Nec ab ea quae huc adfertur marina testudo differt, si mittimus minus defaecati saporis esse, ac minus facile digeri, etsi concocta valentius alere dicatur. *Rana* vero sive *esculenta*, sive *temporaria* sit, quae hic loci pinguis, et optima delicate sapit, ac vulgo salubrioribus accensetur cibis, etiam si ita coquatur, ut fluxilem gelatinam non demittat, neque exsucca evadat, nunquam multi nutrimenti est, aut cohortalium pullorum carnibus

iure potest comparari, quemadmodum diaeteticorum quidam tradiderunt.

254. Inter *insecta* autem *Cancri* genus solum est, quod duas in cibum receptas species nobis largitur, quarum una *astacus* est, *altera gammarus* nuncupatur. Illius caro grate sapit, et pinguis ubi sit, atque ex cancro qui in puris aquis degat, ac mediam magnitudinem nondum excesserit, desumpta nec stomachum onerat, nec aegre dissolvitur, ac bene nutrit; dum contra *gammari*, seu cancri maritimi, qui subinde adfertur, etsi non parum sapida sit, gravis stomacho generatim est, lente conficitur, ac tarde descendit.

255. Ad vermes, qui esculenti sunt, pertinent *Helix pomatia*, *Mytilus edulis*, *Ostrea edulis*, et *Saepiae* quaedam species. *Helix pomatia*, seu cochlea, etsi confecta validi alimenti sit, riteque condita non male sapiat, tenax, et glutinosa adeo est, ut stomachum oneret, et difficulter quovis in casu digeratur. *Mytilus edulis* ex mari non adfertur; quemadmodum non advehuntur illae species *Saepiae*, quae caeteris palato, et stomacho magis habentur idoneae, cuiusmodi sunt *Saepiola*, et *Loligo*. Sola itaque *Ostrea edulis* est, quae ex maritimis vermibus ad nos deportatur, ac conquisitissimis cibis iure accensetur. Recens enim, tenera, ac pinguis, cruda adhuc in salso, quo repletur, humore ad ignem calefacta, vel laevissime cocta, ac succo citri condita eximium cibi genus existit demulcens, nec tam parum nutriens, ut qui-

dam cum GALENO arbitrantur, nec concoctu difficile; ut alii tradunt; nisi praeter modum assumatur.

256. Num vero ab *ostrea*, quo tempore ova excludit oporteat abstinere, quia tunc a vermibus quibusdam virus accipit, atque etiam expediat sedulo curare, ne *Mytilus edulis* in cibum recipiatur, cum ex morbo venenatus existit, neque facile dixerim, neque nobis scitu necessarium crediderim. Nam praeterquamquod utrumque vermis genus quidam ab omni liberant vires suscipione, cui post vomitum excossum acida vegetabilia certo mederi dicuntur, quae ad nos adfertur, ostrea, innoxia plane est, nec mytilus huc deportatur. Quemadmodum vero de horum animalium viru sermo incidit, non alienum iudico monuisse, nullum inter ea, quae sub aquis degunt, animalia, et nobis esculenta sunt, piscem occurrere, quem veneno donari sit evictum, imo quod traditur de ovis *Cyprini barbi*, id mihi plane dubium videtur. Etsi enim nulla mihi observatio suppetat, qua ab omni veneni metu eorum esum queam absolvere, cum quisque noxia eiusmodi ova habens ab iisdem perpetuo sibi caveat; attamen ex eo quod dicitur eadem choleram facere non satis virus ostendi crediderim; quia vidi interdum ova ex aliis *Cyprini* speciebus ab eisdem aquis eductis, aut praeter modum comesta, aut non satis recentia, non dissimile malum intulisse; quemadmodum ipsum gallinaceum ovum vetustum, ac subputrescens infert, nisi proti-

nus reiiciatur, atque eius virus acida enervent, tum denique inferunt ipsae salubriorum caeterum piscium carnes in iis, qui ob singularem stomachi, aut totius corporis proprietatem quorundam piscium esum non sine aliquo digestionis incommodo, ac manifesta corporis perturbatione possunt instituere.

CAPUT VI.

De ciborum praeparationibus, et condimentis.

257. Indicatis universis ciborum generibus, quae nobis in victum cedunt, iisque traditis, quae in quovis cibo ad modum coctionis, atque ad succi nutritii vim, et indolem pertinent; nunc ordo postulat, ut de eorum praeparationibus, et condimentis dicam. Ad rectum siquidem usum alimentorum tum in secunda, cum in adversa valetudine plurimi interest scire quaenam praeparationis ratio, quodve conditurae genus cuique cibo conveniat; quoniam a diverso praeparandi, et condiendi modo in eo non laevia discrimina fiunt. Etsi enim eiusmodi sit rerum omnium alibilium natura, ut etiam crudae, et sine ullo additamento assumptae confici queant, confectaeque nutrire, barbararum gentium, et animalium exemplo, quo ad id demonstrandum quidam utuntur; attamen, ut inter caeteros animadvertit CULLENIUS, singulari prope instinctu rapimur omnes ad pleraque alibilia corpora multimodis praeparanda, coquenda, ac condienda, antequam nobis escam praebeant.

258. Rapimur porro salutis caussa, non sordidae gulae luxurie ad praeparandos, condiendosque cibos; quoniam utroque modo

eos non solum ad palatum, sed, quod maxime interest, ad digestionem, atque ad salutare nutritionis opus magis accommodatos efficimus. Eo enim, quaecumque sit cibi sive praeparatio, sive conditura, tendit, aut saltem debet tendere, ut eum cum maiori, et plane innoxia saporis gratia ab oris, masticationis, et ventriculi potentiis magis solubilem efficiat, stomacho levem reddat, eumque a nocuis, aut alimento alienis partibus liberet, atque eiusdem nutriendi modum, et vim, quo magis licet, tutissime augeat.

259. Ad hunc porro multiplicem assequendum finem in vegetabilibus, atque animalibus cibis praeparandis maceratione utimur, et coctione. Etenim maceratione quaedam vegetabilia levem, quam habent, vel amaritiem, vel aliam ingratam saporis, odorisve qualitatem exuunt, quaedam iam exsiccata aut pristinum virorem quodammodo recuperant, aut mollitiem, quam exsiccatione amiserunt, recipiunt, tum alia, quae cruda nimiam duritiem habent, interdum mollescunt adeo, ut sine ulla praeparatione edi, et digeri facile possint, aut postea inter coquendum citius, et plenius emolliantur. Pari modo ex animalium genere carnes, sive fibras ita firmas, et duras habeant, ut sibi relictae ob nimis lentam, atque imperfectam mutationem, qua ad putredinem sensim adducuntur, non satis per se subigantur, aut inviso halitu, vel sapore donentur, sive in aqua, sive in apto liquore probe maceratae

palato, et stomacho alienas qualitates demittunt, et optimae coctioni subeundae idoneae fiunt, qua sapidae, qua molles, in ore dividi, ac cum saliva commisceri, tum a gastrici succi potentia expedite, penitusque dissolvi, atque in chylum possint mutari, qui multi, et salubris alimenti sit.

260. Coctio autem, qua ignis actioni vegetabilia pleraque subiiciuntur, omniaque animalia esculenta, si unam forte excipimus ostream, quanti in utroque ciborum genere faciat ad saporis gratiam, ad masticationis, et solutionis facilitatem, ad optimam digestionem, ad maiorem chyli copiam, atque ad perfectam nutritionem cuique compertissimum est. Ipsius siquidem vi tum vegetabilia nimium, si forte habeant, aerem, nimiamve duritiem amittere, inutiles saepe partes, aut alienas qualitates deponere, nutrientes particulas evolvere, atque illas inter se melius compingere, aut a nimia aqua liberari, melius sapere, stomacho levia, et digestu facilia, magisque nutrientia, et salubria evadere; tum ipsa animalia, quae secus salutari humani corporis nutritioni inservire non possent, delicati, sapidi, facile solvendi, et valide, ac salubriter nutrientis succi fieri quotidiana experientia edocemur.

261. Quemadmodum vero ignis pro diverso modo, quo eisdem esculentis admovetur, eorum qualitates diversimode afficit, et opportune applicatus quaedam eorum vitia emendat, et novas eisdem sive saporis, sive

salubritatis dotes conciliat, proindeque magni usus, ac summae utilitatis esse soleat, refert omnino quemquam novisse tum cuiusque coctionis effectus, tum quae eius ratio cuique ciborum generi conveniat, ut rectum sive in secunda, sive in adversa valetudine cibi usum instituat. Qua quidem in re curare maxime oportet, ne gustui potius, aut luxuriantis stomachi cupiditati, quam saluti ratio habeatur. Prout vero esculenta vel igni proxime admoventur, vel eidem exponuntur ollis, vel aliis vasibus indita, vel per se, aut cum aliquo humore coquuntur, praeparatione non leviter differunt, ac plus, minusve sapiunt, atque apta stomacho, et nutritioni existunt, sicuti quodvis genus expendenti patebit.

262. Porro, quae esculenta in aqua fervida coquuntur, atque elixa vocantur, ita coqui debent, ut partim vi ignis, partim aquaei vaporis emollita, tenera fiant, quemadmodum fit cum vegetabilibus quibusdam, ac cum maiorum animalium carnibus, quin nimis protracta coctione nutritias resolutas partes in aquam effundant, et minoris alimenti, ac difficilioris coctionis evadant. Hinc carnes quae diu, multumque inferveant oportet, ut molles fiant, cum nutrienti gelatina magna ex parte cum aqua communicata exiguum alimentum praestent, ac difficulter digerantur, prius quam elixentur tepida aqua macerandas esse, aut clauso in vase coquendas monent diaetetici; quod maxime servandum praeci-

piunt quoties aves annosae, aut durae cibo aptandae sint.

263. Res porro eadem iurulenta, seu in pingui iure decocta magis alit elixa, estque tenerior, et humidior, cum omnem fere succum retineat. Quamobrem hoc coctionis genus caeteris accommodatius est ad ea praeparanda, quae brevi coctione indigent, ut mollia fiant, eaque paullo protracta mucilagineam, oleosam, gelatinosamve materiem facile demittunt, atque una saporis gratia privantur. Sunt huius generis molliora olera, teneriores quadrupedum iuniorum carnes, pulli cohortales, aliaeque altiles aves nondum adultae, ac pisces teneri, qui tamen crebrius aceto elixari solent, cum hoc modo cocti melius sapiant.

264. Duo alii etiam suppetunt coctionis modi, qui carnibus solummodo convenire videntur. Uno carnem cum exigua vel pinguis condimenti, vel liquoris idonei copia in vase inditam, atque occlusam lenissimo igne tamdiu coquunt, donec veluti in balneo emollita, et proprio in succo macerata, tenera, ac valde sapida fiat. Huic proinde coctioni recte subiiciunt quamlibet carnem, quae sit desumpta ex maiori aut vetusto animante, ex grandi fera, atque ex magno pisce, qui aetate summam magnitudinem implevit, ac firmam carnem habet: maxime vero ubi oporteat eiusdem carnis saporem acuere, ac nutriendi facultatem maiorem efficere. Alter autem coctionis modus ille est, quo vel ma-

ior avis, aut insigne aliquod frustum ex caeso quadrupede, aut pisce ad ignem torrefit, sive verrubus infixum ad ipsum iugiter versando assatur. Quod cum fit sine iure, aut sine alio liquore caro ita coquitur, ut humore, quem in superficie primum demittit, inspissato, atque extimis deinde fibris per ustulationem adstrictis, ex proprio nec aliunde adscititio succo sapida, tenera, nec parum nutriens evadat ob gelatinosas particulas calore undique penetrante sensim resolutas, atque ob superficiem crusta obductam intus coercitas. Quare eiusmodi praeparationis genere non modo carnes superfluo humore privantur, ac sapidiores fiunt, volucris nimium pinguis, aut iunioris quadrupedis, aut mucidi, et valde oleosi piscis exemplo, verum etiam bonum nutrimentum, atque elixis validius afferunt, quia fere omnem nutritium humorem adhuc servant. Quoties interea luculento admodum igne, et diuturno assandae sint carnes, toties ne nimis torrefiant, inter coquendum subinde pingui humore commode irrorantur, quemadmodum communiter fit, ac quidem rectissime cum tenerae, ac minus pingües aves hoc modo coquuntur.

265. Ab eiusmodi coquendi ratione parum differt ea, cui carnes ipsae subiiciuntur, cum pingui obductae condimento in clibano aperto vase coquuntur. Illae potius differunt, quae in eodem clibano, sive artocreatis instar praeparatae, sive obtecto vase occlusae coquuntur, quia volatiliores, tenu-

ioresque etiam particulas retinent. Quae vero carnes, aut in craticula nudo exponuntur igni, aut in sartagine frixantur, etsi elixis magis alant, quatenus superficie vi caloris adstricta nutrientia principia adhuc conservant, et proinde assatis proxime accedere videntur, ab istis nihilominus discrepant additamento butyri, olei, et pinguedinis; atque ipso coctionis modo. Cum enim pinguia eiusmodi condimenta valido igne ustulentur, subustulata vero subacria, et magis stimulantia fiant, suas quoque qualitates una incoctis carnibus tribuunt.

266. Ex huiusmodi tamen observatione non illud consequitur quod nonnulli tradunt, cibos, qui in craticula coquuntur, aut frixi sunt, generatim parum esse salubres. Etenim diligenter cocti quin exsucci fiant, ac subatrum colorem induant, nec nimio, aut inopportuno pingui condimento parentur, omni noxa carent, atque eas etiam sapidas, salubresque qualitates interdum assumunt, quas diversa ratione cocti non haberent. Hinc in ferrea crate igni expositi vegetabiles quidam cibi, ut capita cynarae, quaedam quadrupedum partes, ut suillae, aut vitulinae carnes costis innexae, ac mucosi, pinguioresque pisces palato, et digestioni aptiores redduntur. Frixa item non pauca alimenta vegetabilia aqueo privata humore, tum animalia sive aquatilia, sive terrestria, nimia amissa mollitie, ut in cerebro vituli, aliorumque quadrupedum accidit, aut aliena pinguedine,

et aquea parte deperdita suavius ac digestioni commodius edulium praebent.

267. Atque haec potiora genera sunt praeparationis, seu coctionis, quibus esculenta palato, stomacho, ac nutritioni aptiora fiunt; quae sane fermentationis veluti species cum qualitates ipsas ciborum non parum immutent hic loci omittenda non erant. Reliquas potius praeparationes silebo, quae, cum unum respiciant saporem, coquum potius afficiunt, quam medicum, monendo interim quosdam cibos, antequam igni admoveantur, non solum aut spontanea maceratione indigere, aut per artem multimodis esse subigendos, atque eluendos, sed praeterea singulare interdum praeparationis genus coctionem antecedens omnino requirere. Exemplo sint nonnullae aves, quae piscibus vivunt. Hae siquidem digestu admodum difficiles, et piscino halitu, atque acri sapore ingratae si assentur, postquam aëri satis expositae fuerint, atque, e corpore tum extimo, tum subcutaneo velamento detracto, in aceto probe maceratae, concoctu non difficiles evadunt, ac subrancidam qualitatem magna ex parte amittunt, imo nec ingrate sapiunt, nec insalubriter alunt.

268. Verum cum loquor de diversa cibos coquendi, ac praeparandi ratione, antequam de condimentis disseram, duo illa attingam, quae ex elixis carnibus parantur usu, viribusque nutrientibus probatissima, iura nempe, et carnium concreta, seu gelata. Cum

enim ista pro varietate animalium, e quibus parantur, plus minusve nutriant, ac praeter communem nutriendi virtutem aliis facultatibus pollere dicantur, ob quas in aegrorum victu rite administrata morbi etiam curationi prospiciant, sic expendi singillatim debent. Non interim cuncta persequar, quae ex quovis prope animalium genere parari possent, vel iam a medicis fuerunt proposita, vel reapse conficiuntur caussa potissimum saporis, et gulae illecebris; ast ea, quae usitatiora sunt, et tum bene valentibus, tum aegris, maxime tuta, salubria, et medicamentosa censentur.

269. Usitatiora porro sunt in sanorum, aegrorumque victu iura ex carne bubula, vitulina, et gallinacea, quae etiam pro varietate, et copia nutrientium principiorum, quae inter coquendum aquae largiuntur, invicem discrepant. Bubulum siquidem ius densa gelatina, qua valde abundat, et oleo, quod parva copia vehit, admodum nutrit, et demulcet. Vitulinum, cum tenuiorem, minoremque, quam bubulum, gelatinam, plus vero muci in se habeat, eo quidem minus nutrit; ast magis obvolvit. Hinc saepe expedit apud nos ius, quod ex utraque carne, nisi bubulae gallinaceam carnem adiicias, paratur; praesertim ubi sola vitulina carne iunioris admodum animantis adhibita, quae valde mucida, et glutinosa esse solet, nimis involvens, pingue, et digestu non leve ius conficiatur. Ex eadem porro caussa insalubria

iura censentur, quae secus, nisi ob nimium gluten onerarent stomachum, et humores inspissarent, ex haedi, agni, vervecis, et similium carnibus elici possent. Iura autem sive ex gallina, sive ex gallo praesertim vetusto elicita ob sapidissimam, densam, ac valde nutrientem gelatinam, quin laxent, abunde nutriunt, viresque restaurant.

270. Reliqua vero iura, cum medicata habeantur, si quaedam excipimus, etiam in sanorum victu recepta, aegris solummodo inserviunt. Sunt huius generis, quae ranae, cochleae, limaces, lumbrici, testudines, cancri, pisces, et colubri vulgares nobis species *berus*, et *smiroldo* suppeditant. Quae ex ranis exenteratis, pelle, capite, pedibusque abiectis, in apta aquae copia, sive in balneo maris diu ebullitis, sive aperto vase usque ad tertias, vel ad dimidias incoctis iura fiunt, quibus subinde medicatae herbae, vitulinae, aut gallinaceae carnis frusta, vel aliquot fluviatiles cancri adiiciuntur, delicate sapiunt, humectant, nutriunt, et gelatinoso succo acredinem obvolvunt. Sunt autem iura haec ob copiam ranarum optimae indolis, quae hic suppetit, sanis ipsis usitatissima. Quod ex *Helice Pomatia*, seu cochlea eduli conficitur ius, quodque ex sex, vel octo nostratibus cochleis in aquae libra, aut sesquilibra parari solet, mucaginosi saporis est, ac, dum nutrit, sanguinis acredinem contemperare dicitur. Illa vero, quae olim fieri consueverant iura ex *Limace* tum *atro*, tum *rufo*,

ut leviter nutrirent, atque ob mucidum, quo uterque vermis donatur, succum demulcerent, atque involverent, hodie prorsus inusitata sunt. Neque *Lumbricus terrestris* mucilaginei, subsalsi, et nauseosi saporis ad ius conficiendum recipitur, neque eius succus exprimendo elicitus iuribus aliis nutriendi, et temperandi caussa hic loci unquam additur, quemadmodum alibi fieri dicitur.

271. Nec valde usitata sunt iura, quae caeterum non infrequenter aegris ego suadeo, ex *Testudine orbiculari* petita. Haec siquidem rite parata, nec aequo tenuiora, aut meraciora, stomacho, nisi summa imbecillitate laboret, gravia non sunt, mediocriter nutriunt, demulcent, et nisi nimio calori, et siccitati ex lenta febre ortis medeantur, imo prae reliquis iuribus, ut Ill. Trenka arbitratur, saltem quibusdam minus stimulare, et calefacere videntur. Aestum quippe moderari, seu revera, ut quidam loquuntur, iura haec refrigerare ego non dixerim; maxime qui factis periculis didicerim eadem, antequam corrumpantur, non acescere, ut ius vitulinum, aut bubulum solet: quod caeterum non refrigerat, ut perperam vulgus existimat.

272. Crebro autem apud nos bene valentes, nec raro aegri usurpant iura ex *Cancris fluviatilibus* ablutis, et contusis apta aquae quantitate decoctis, quae, ut summi viri Beccarius, et Montius repererunt (a)

(a) Comm. Instit, Scient. Bonon. T. II. part. I.

propria gravitate ad iuvenci ius omnium gravissimum proxime accedunt, et gelatinosa illa materie non donantur, qua reliquarum carnium iura abundant, vel saltem gelatinam, quam singularis naturae non dicerem, diverso modo habent admixtam. Iura enim haec, licet diu, multumque decoquantur, nullam materiam frigore coagulabilem, atque igne fluxilem, nempe gelatinam volatilium, et quadrupedum carnium iuribus propriam non largiri, sed potius turbida fieri, et flavedinem, atque acrimoniam contrahere iidem auctores testantur. Quae quidem experimenta cum eodem eventu repeterem, mihi etiam monstrarunt, alcalicum principium ex eodem iure quam facile, et brevi evolvi, neque idem ius instar vituli iuris, antequam putrescat, acidum patefacere.

273. Neque tantum ob adductas caussas a vitulino, aut bubulo iure, quod ex cancris confeceram differre apparuit, verum etiam differentiam aliquam exhibuit cum iure tum *Cyprini barbi*, tum *Ranae esculentae* eodem modo confecto diligenter comparatum. Etenim cancrorum ius vix refrigeratum alcalicam indolem hisce maiorem monstravit, quia coeruleo heliotropii liquori (*lackmus*) admixtus, qui iam ab acidis instillatis ruber evaserat, eum iterum ad pristinum colorem citius, pleniusque restituit. Id vero quod ex eo, aqueis difflatis partibus, superfuit, praeterquamquod non concrevit, copia non attigit gelatinam, quam longe uberiorem barbi, et ranae iura prae-

buerunt. Idem denique ius cancrorum pluries exploratum, antequam computresceret, reliquis iuribus magis alcalicum perpetuo apparuit.

274. Hoc autem observationis genus cum luculenter ostendat fluviatilium cancrorum ius plus alcalicis, quam gelatinosis particulis abundare, ostendit etiam iuribus aliis opportunius esse ad humorum acescentem, vel iam acidam in primis viis, vel forte alibi etiam haerentem acrimoniam invertendam; ac contra illis longe minorem nutritionem afferre, e quibus gelatina, et copiosa, et firmiter concrescens facile educitur. Quod quidem vellem ii intelligerent, qui in morbis, ubi cibo affatim nutriente, ac maxime gelatinoso, et, quo minus fieri potest, alcalico opus est, iura cancrorum succis, et iuribus animalium non crustaceorum anteponenda esse generatim arbitrantur; tum ii quoque animadvertetent, qui eorundem cancrorum iura negligunt, quoties acidum temperare oportet, absorbere, atque invertere, vel ipsum arcere.

275. Inter pisces autem fluviatiles nonnulli occurrunt, e quibus non sanis modo, quemadmodum passim fit, verum ipsis maxime aegris perutilia iura elici quidam tradiderunt. Eiusmodi potissimum iudicantur ex *Cyprino tinca*, et *Muraena anguilla*. Nam ex primo piscis genere confectum ius subglutinosum, et alcalescens acido obnoxiis, atque una emaciatis subvenire dicitur: quod facile largiar; imo ad id accommodatum illud censeo, quod ex *Cyprino barbo* conficitur, cum viderim mitis-

simo sapore donatum, nullum acoris indicium praebens, antequam corrumpatur, et modice alcalicum gelatinosis partibus abundare, ac delicatam, non exiguam gelatinam suppeditare. Ius autem alterum ex anguillae nostratis carne paratum num iusculis viperarum, seu potius *Colubri beri* commode queat substitui, ut vir summus SWIETENIUS proposuerat, factis experimentis inquisivi. Verum ex hisce luculenter innotuit, nihil ex eiusmodi iure ulla arte extrahi posse, quod ad gelatinosam viperae materiam accedat. Praeter oleum siquidem, quod anguillae iuri multa copia innatat, nauseosum, et tetrum, subacre, ac facile rancescens, nihil in eodem reperies, quod singularem virtutem polliceatur. Quod profecto evenit, etiam si anguillarum caro ab omni pinguedine privata ad ius conficiendum usurpetur. Quare ob nimium oleum eiusmodi ius neque aegris unquam proficuum, neque bene valentibus innocuum, aut saltem salutare existimo.

276. Sed cancrorum iuribus non minorem animadversionem desiderant iura, quae ex *Lacerta* tum *viridi*, tum *vulgari*, ex *Colubre bero* seu ex vipera in Italia communi, atque ex *Colubri* illa specie Insubriae indigena, quae *smiroldo* vocatur, non raro parantur. Etsi enim ad sanorum victum iura haec non spectent, interdum tamen solent aegris praescribi, eademque illustrium sane medicorum dissensu circa vires, et usus, nostris maxime diebus, valde inclaruerunt. Caeterum haec e vestigio

proponam cum de eorum principiis, viribusque fuse alibi egerim (*a*). Satis itaque erit hic quoque dicere eiusmodi colubrum, lacertarumque carnes frustillatim sectas vario caloris gradu in aqua detentas prius, quam corrumpantur, acidi principii evoluti nullum indicium praebere, ut in bubula, aut vitulina carne accidit; viperarum carnes hoc modo praeparatas ocyus computrescere; igne minus utique *ammoniaci*, seu alcalici volatilis salis e viperis resolvi, quam smiroldi, lacertaeque caro praebeat, sed viperinum salem longe tenuiorem, fugaciorem que esse ipso eiusdem generis, qui ex cornu cervi trahi solet.

277. Caetera vero quod spectat horum iurium discrimina, breviter monebo, viperinum copiosiorem, ac gustui magis iucundam gelatinam continere; tum ipsum subobscurum, subcinereum, et gustui gratum sapore praestare aliis ex altera colubri specie, lacertisque confectis; ex eodem *Colubre smiroldo* paratum ius e viridi luteum sylvestrem odorem spirare, nec sapore iucundo donari, ut viperinum mihi videtur; tum illud ius, quod ex eadem carnis copia, et modo elicitur e *Lacertis*, esse purum, subluteum, ac parum sapidum.

278. Quae cum ita sint, arbitror iurium, quae usu veniunt, discrimina satis patere, ut

---

(*a*) Opusc. Therap. Op. IV.

tutissime possit, sive secundae, sive adversae valetudinis caussa constitui, quid unumquodque ius potissimum praestet, quodque ex singulis maxime pro diversa rerum ratione conveniat. Animadversum quippe est iura ex mammalium terrestrium carnibus petita non prius alcali evolvere, ac corrumpi, quam acida evaserint, contra quam in piscium, amphibiorum, insectorumque iuribus contingat. Observatum pariter est, cancrorum iura caeteris magis alcalescere, ac minorem copiam gelatinae, nec quidem concrescibilis indolis, vehere, tum inter reliquas, quae gelatinam habent, magisque alcalescunt, animalium carnes ignis actione alcalicum volatile principium copiosius viperinam carnem evolvere, atque ex hac resolutum longe tenuius, atque ad avolandum promptius esse.

279. Hinc nos decebit constituere quaenam iura aegris aptiora sint aliis, cur quaedam prae aliis stimulent, et calefaciant, cur alia reliquis melius ac plenius nutriant, tum speciatim quomodo iura viperarum stimulando, calefaciendo, discutiendo, atque una non parce nutriendo non alimentum solummodo afferant, sed non spernendum, nec propriis facultatibus destitutum una medicamentum, hic saltem loci, atque in universa Italia suppeditent in chronicis, lentisque passionibus utile. Perperam itaque arbitratur Cullenius nullum nobis suppetere vel leve argumentum, quo proprias vires medicatas viperis tribuamus, quemadmodum ipse minus

aeque opinatur, cum asserit id omne, quod de nutrientibus, ac medicamentosis viperarum proprietatibus traditur tum veterum, tum nuperiorum, qui eos sequuntur, inscitiam ostendere. Verum eiusmodi dicterio ne quis commoveatur, aut sententiam mutet, ut mittam, quae ipse egi, quaeque etiam TISSOTUS, atque HAENIUS magni artis proceres observarunt, satis erunt, quae Medicinae Italicae principes BECCARIUS, MORGAGNUS, et BURSERIUS ad iurium ex viperis praestantiam demonstrandam nobis reliquere.

280. Atque haec potiora sunt iura, quae sanis, aut aegris inserviunt. Sed ubi valentius, et celerius nutrire corpus expediat, nec quidpiam vetet, quominus ex animalibus valde nutriens cibus desumatur, gelata, aut concreta, seu gelatinae ex eisdem iuribus praeparatae in usum interdum veniunt; quamquam aegris raro sub hac forma, saepius vero aqua solutae exhiberi soleant, ne stomachum parum validum onerent, et humores nimium inspissent, nimiumque glutinis inferant: ob quod a sanis, et robustioribus etiam copiose, et crebro assumptae evidenter nocent. Praeter gelata autem, quae ex pedibus potissimum haedi, agni, et vituli, aut ex carne galli gallinacei vetusti, vel gallinae senioris parantur, usitata sunt, quae ex cornu cervi, ex ebore, seu dente *Elephantis maximi*, ex ichtyocolla, atque ex vipera fiunt, si ea tamen mittimus, quae ex vegetabilibus conficiuntur.

281. Quemadmodum vero ex hisce instar iuris decoctis, ac dein leni igne aqueas partes diflando inspissatis superstiti liquori, antequam cohaereat, modo aromata, modo succus limonii, aut citri, modo flavedo aurantiorum, modo saccharum, modo aquae fragrantes, aliaque eiusmodi, saporis, odorisve caussa adiiciuntur, plus, minusve iucunda, viresque restaurans gelatina exurgit. Probatissimum porro est, atque alibi usitatum gelatinae illud genus, quod ex cornu cervi in scobem comminuto in aqua diutissime cocto, additis amygdalis, et saccharo, in emulsionis formam praeparatur. Quod si huic citri flavedinem, ac stillatitiam odoram aquam addimus, cibi genus paratur, *edulium album* vocatum.

282. Verum non haec solum inusitata nobis gelata sunt, sed raro etiam aegris ipsis ea solent praescribi, quae iam indicata iura largiuntur, utut sapore praestent, atque utilia interdum esse queant. Etenim ius e testudine in gelatinam flavescentem valde sapidam concrescit; tum ius ranarum in albidum, delicatum, sat copiosum, et tremulum concretum coalescit; ac gustui pariter gratam, copiosamque gelatinam relinquit cyprini barbi ius; tum omnium sapidissimam, et valde copiosam largitur viperinum ius igni tamdiu admotum, donec aquae particulae avolaverint. Interim ne lenissima etiam ignis actione aquea viperini iuris pars inter exhalandum volatiles quoque medicatas particulas secum abripiat

sunt, qui gelatinae loco melius esse praecipiant, carnem ipsam viperarum, (nisi cruda, aut cocta conficienda sit veterum more), diutissime coquere in tam exigua aquae copia, clauso vase in balneo maris collocato, ut ius meracissimum, nisi frigoris vi postea concrescat, saltem ad concrescendum quam proximum videatur.

283. Ad gelata etiam, seu concreta, quae ad ciborum praeparationes pertinent, illa etiam referri debent, quae ab expressis fructuum quorundam horaeorum succis ignis vi, post additum saccharum, inspissatis conficiuntur: quae sane concreta, etsi aliquid ignis actione tum saporis, tum reliquarum qualitatum amittant, novam tamen gratiam, ac novas proprietates a saccharo accipiunt. Hinc vel per se assumpta, quod rarissime fit, vel cibis addita suavitatem iisdem conciliant, ac salutare, et commodissimum interdum condimentum largiuntur.

284. Quacumque autem ratione cibi confecti sint, aut igni admoveantur, summa cura nitendum est, ut cum eo semper condimenti genere coquantur, et praeparentur, quo meliores non solum fiant palato, verum etiam, ut iam dixi (§. 258.), stomacho magis idonei evadant, et salubrius, atque uberius nutriant. Sicuti porro condimentorum genera non eiusdem sunt facultatis, quia nonnulla sapidiores, et magis solubiles cibos solummodo reddunt, alia, dum gratiam alimentis conciliant, nutrientem eorum virtu-

tem maiorem efficiunt, quaedam alienas horum qualitates emendant, ac quaedam excitatis, auctisque digestionis viribus ciborum meliori concoctioni prospiciunt, plurimum interest singula eorum genera novisse. Maxime vero quod unumquodque conditurae genus propriam habens naturam, diversum saporem alimentis tribuat. Ergo muneris est salina, dulcia, acida, pinguia, et aromatica condimenta speciatim persequi.

285. Salina, quae dicuntur, condimenta vim accipiunt omnia a *muria*, seu ab eo salis genere, quod commune, aut cibarium appellatur, quodque sive marinum, sive gemmeum, sive fontanum, rite depuratum ubi sit, praecipuum est cibi cuiusque tum vegetabilis, tum animalis condimentum. Etenim eiusmodi sal certa copia, quae notissimos quosdam limites non excedat, esculentis, maximeque animalibus additum, dum cuique alimento saporem conciliat, ipsum ita attenuat, ac resolvit, ut a gastrico succo expedite, penitusque conficiatur. Idem quippe sal carnibus certa proportione additum putredinem accelerat, dum contra maiori copia inspersum ab ea ipsas tuetur, ac solutu difficiles reddit. Quod quidem phaenomenon ita est tum a summo viro PRINGLAEO aliisque celeberrimis Physicis, tum a me ipso tot certis observationibus, experimentisque alibi relatis (*a*) evic-

---

(*a*) Ricerche sul succo Gastrico ec. cap. VI.

tum, ut mirandum prorsus esset non satis constitutum iudicasse CULLENIUM, nisi constaret hunc, clarissimum caeterum virum, nimis facile, et crebro Veterum, et Nuperiorum inventa, atque observata temere vel reiicere, vel in dubium revocare, suaeque opinioni, aut coniecturae nimis tribuere. Licebit itaque mihi tuto constituere hoc potissimum fine naturam quemque impulisse, ut sale alimenta condiret, quo gustui, quo stomacho, quo digestioni, quo nutritioni magis convenirent, atque ipsi corporis incolumitati melius prospicerent. Eiusmodi quippe sal alvi, atque urinae egestiones sollicitat, humorumque integritatem conservat quoties non nimia copia sumatur. Tum enim solidis laesis, fluidisque corruptis ea omnia suscitat mala, quae ab acrimonia muriatica oriri Pathologi docent.

286. Ab eodem praeterea sale vim maximam agnoscunt duae illae conditurae species, quae ad salina condimenta referuntur *Caviatum*, et *Garum*. Primum constituunt ova *Accipensis*, vel *sturionis*, vel *rutheni*, vel *husosonis*, aut *Mugilis cephali*, aliorumque piscium sale condita, et contusa, quibus aliquid olei adiicitur: quod, etsi condimentum, aut obsonium maritimis populis praestet, nobis insuetum est. Alterum vero nobis, et plerisque Europae gentibus plane inusitatum celebratissimum erat, nobilissimumque Romanis condimenti genus ex piscium interaneis liquatis confectum, quod multipex fuit, prout e diverso

piscis genere desumebatur, ac prout sanguinem, aut vinum, aut acetum recipiebat. Cui quidem condituræ, aut liquamini hodie succedaneum est illud, quod *Clupeam encrasiculum* in aceto, levi calido cinere, solvendo conficitur, quod sapore salso suavissimo donatum cibis vegetabilibus, animalibusque, quibus adiicitur, eximiam gratiam tribuit.

287. Salinis condimentis ea accedunt, quae dulcia sunt, quatenus horum princeps saccharum, a quo etiam reliqua dulcia saporem, ac potiores vires accipiunt, salis quoque naturam habet, saporem cibis impertitur, eos commodissime attenuat, atque ob insignem antisepticam facultatem iisdem certa dosi admixtum, sive vegetabiles, sive animales sint, a corruptione tuetur. Porro tum saccharum cum mel revera dulcissimum, dum eiusmodi praestat effectus, ingratum, aut austerum, aut acidum, aut acrem plurium ciborum saporem corrigit, saponaceam, atque abstergentem qualitatem iisdem largitur, atque oleosis, ac mucagineis, quibus constat partibus, nutrientem, et restaurantem eorum potentiam auget, ac proinde modice usurpatum suavissimum, saluberrimumque condimentum est. Nimia quippe ingestum copia, vel ab iis temere assumptum, qui stomachi cruditate, vel acore laborant, validissimo acido ab oleo, quo irretitur, evoluto multimodis, ut alibi demonstravi (*a*), nocuum existit.

(*a*) Opus. Therap. Op. III.

288. Acida condimenta, cuiusmodi sunt acetum vini, succus citri, limonii, et aurantii, omphacium, seu succus ex immaturis uvis expressus praeter gratiam, quam cibis afferunt, quosdam digestioni magis accommodatos efficiunt, carnes a corruptione tuentur, humores contemperant, et nimium aestum corporis moderantur. vel arcent, atque eos omnes effectus praestant, quos antisepticae, ac tenuantes vegetabilium acidorum vires edunt. Hinc eiusmodi conditurae genus magni usus est in praeparandis, condiendisque cibis non paucis tum vegetabilibus, tum animalibus, quos magis gratos, ac magis gastrico succo solubiles, magisque salubres reddit. Quae enim a frequenti aceti, et similium assumptione damna saluti illata a quibusdam derivantur ab horum abusu solummodo possunt derivari; qui utique stomachum, et intestina nimio acore laedit, nutritionem impedit, atque insumit, vapidam acredinem humoribus tribuit, ac solidarum partium vires infirmat.

289. Pinguia porro quid praestent cibis adiuncta, ex eorum natura facile est intelligere, scilicet olea ex vegetabilibus expressa, ipsaeque pinguedines animalium proprium saporem, suamque lubricandi, atque involvendi virtutem cum nutriendi facultate coniunctam ipsis alimentis generatim impertiuntur. In eo tamen discrimen est, quod recentia, nec igne mutata, nec sale inspersa mitem saporem cibis largiantur, olei oliva-

rum, et butyri exemplo, secus paullo acrem, ut pinguedo suilla, et lardum, imo acriorem, et rancescentem, sicuti pinguedines omnes solent, quae empyreuma ex igne, vel rancorem vetustate contraxerunt. Hinc etsi illa pinguia modice usurpata noxa careant, atque utilia bene valentibus sint, haec rancida omnibus nocua sunt. Quod quidem de nimis vetusto caseo, de carnibus nimium infumatis, aliisque condimentis verum est, quae ad pinguia referri quodammodo possunt, quae ut tuta sunt non nimio stimulo praedita, graviter obsunt valetudini ubi ex rancore, nimio sale, nimiove fumo aequo maiorem acredinem conceperint.

290. Ad aromatica denique condimenta quamplurima vegetabilia revocantur, quorum alia mitiora, alia acriora iure censentur; utraque tamen usu probata, cum ad ventriculi erigendas vires, ad motus eius, intestinorumque adiuvandos, ad saporis, odorisve suavitatem cibis impertiendam, ad inflationes interaneorum avertendas, atque ad alias utilitates praestandas accommodatissima sint. Ad mitiora pertinent herbae quaedam fragrantes oleoso principio parum acri, valdeque volatili donatae, quae odoris, saporisque suavitatem cibis conciliant, atque indicatos effectus praestant, sed parum durabiles, quia mite eorum principium cito diflatur. Sunt huius census folia *Salviae officinalis*, *Apii petroselini*, *Rosmarini officinalis*, et herbae *Thymi*, tum *vulgaris*, tum *serpilli*, *Ocymi basilici*, et *Ori-*

gani maioranae, stigmata florum *Croci officinalis*, et semina *Cari carvi*, *Anethi foeniculi*, et *Pimpinellae anisi*. Ad aromatica etiam condimenta valde usitata revocantur folia *Lauri nobilis*, baccae *Iuniperi communis*, et flores *Capparidis spinosae*, maximeque sale, et aceto praeparatae, tum quidam cortices, ut sunt *Citri*, vel *aurantii*, vel *limonii*.

291. Huc etiam revocantur, etsi acriorem vim habeant, ac manifestius stimulent, et cutis exhalationem, et urinas citent, imo nutritioni materiem suppeditent, tres illae *Alii* species, quae nobis usitatissimae sunt, nempe *Allium sativum*, *Allium coepa*, et *Allium porrum*, quae tamen non omnibus conveniunt; tum praesertim *sativum*, sive recens, et tenerum sit, sive exsiccatum, quod magis acre esse solet. Non enim solummodo debiles, mobiles, nervis laborantes, sanguinei, et valde irritabiles ex allio plerumque male habent, sed ob peculiarem stomachi, corporisque proprietatem, cuius caussam nos latet, quidam etiam inter robustiores eius esum sine digestionis incommodo sustinere non possunt.

292. Duo etiam condimenti genera suppetunt, quae huc referam, usu valde probata, nempe quae ex *Cochlearia armoracea*, et *Sinapi nigra* desumuntur. Illius quippe radix rasa cum aceto, et modico saccharo, quo nimius eius fervor comtemperetur, vel si arrideat, cum lacte admixta, tuto excitans, et sine discrimine irritans, sapidumque condimentum

carnibus praestat. Semina vero sinapis acri volatili, et calefacienti principio donata in pulverem recens comminuta ex aqua, aut vino albo, aut tenui aceto embamma praebent, quod vegetabilibus quibusdam cibis melle, aut saccharo praeparatis, ac carnibus additum gratiam iisdem tribuit, atque irritandi potentiam, qua ciborum desiderium facit, digestionem expedit, ac sudorem, vel urinam movet.

293. Acriora vero aromatica condimenta constituunt, quae ad nos ex India orientali aromata advehuntur, in quibus aethereum oleum aqua ponderosius, acre, diu persistens, et sat copiosum inhaeret, quae quidem omnia condimenta nobis usitata sunt, nec quidem sine utilitate usurpantur, quoties, et parce, et raro ad corrigendas quorundam ciborum qualitates, ad languentes digestionis vires excutiendas, ad corporis robur sudoribus aestivo ardore effusis fractum erigendum adhibentur. Inter haec vero aromata minus periculi afferunt nuclei *Myristicae officinalis*, seu nuces moschatae, vel illius cortex, seu *macis*, cortex *Lauri cinamomi* seu cinnamomum, ac illi calyces cum fructibus nondum exclusis *Caryophylli aromaticae*, qui caryophylli vocantur. Istis acriorem vim, maioremque calefaciendi potentiam, diuque durantem habent, *Piper nigrum*, ex quo *album* paratum mitius est, *Capsicum annuum*, *Piper cubeba*, atque *Amomum zingiber*, quae sane non solum debilibus, ac sensilioribus, irritabilioribusque

nocent, sed generatim, nisi quam prudentissime sumantur, non una de caussa ipsis etiam validioribus noxam inferunt.

294. Verum dum curamus, ne ex crebro horum aromatum usu tum stomachus, et nervi, tum humores labem accipiant, ac dum rectae, et salutari ciborum praeparationi, et coctioni prospicimus, sedulo cavendum est, ne e vasis ad eos praeparandos, et coquendos adhibitis veneni aliquid condimenta resolvant. Constat enim alimenta, quae salem, vel acetum, vel pinguedinem habent e cupreis, aeneis, plumbeis, fictilibusque vitro obductis virus posse suscipere summe nocuis particulis ex iisdem resolutis, atque una susceptis. Cum vero iamdiu sit evictum ad omnem noxae metum avertendum, quae ab *oxyde cupri viridis*, atque *arsenici* imminet, satis non esse vasa, si ex cupro sint, incoctilia usurpare, cum ex ipso etiam stanno, aut plumbo incocto nocuae partes queant extricari, nec innocuo plane metallo eadem possint obduci, ne argento quidem, quod non omni metu caret, prudentis artificis est cum Ill. FRANKIO suadere (*a*), ut, iisdem vasis ab omni coquinario usu reiectis, ex ferro composita sumantur, aut fictilia, quae vitro ex plumbo confecto obducta non sint, ac metallicis nocuis particulis careant. Inter haec omnium tutissima, et commodissima sunt cum vitri

(*a*) Op. cit Sect. 6.

obductione non indigeant, et cuicumque usui apta sint, confecta ex *Lapide ollari* Vallistelinae, quem etiam in Vallesassina Insubriae provincia occurrere novimus, quemque Plinius inquit: „ In Siphno reperiri, qui ca-
„ vatur, tornaturque in vasa coquendis cibis
„ utilia, et ad esculentorum usus, quod in
„ Comensi Italiae lapide viridi accidere sci-
„ mus (*a*) „. Num vero noxa carent cuprea ipsa vasa, quoties iisdem stannum incoctum ab arsenico prorsus privatum sit ea methodo, quam Ill. Chaptalius nuperrime proposuit?

(*a*) Lib. XXXVI. cap. 22.

CAPUT VII.

De Poculentis.

295. Sicuti in cibo, sic in potu modus esse debet, ut secunda servetur valetudo, et restituatur adversa. Cum enim non ad unam restinguendam sitim potus inserviat, sed alias plures utilitates sanis, et aegris afferat; perinde non est, quo potionis genere, qua copia, quoque tempore quisque utatur. Nam alimentorum dissolutio, nutritii succi separatio, eiusque in sanguinem ingressus, tenuiorum, et aquearum partium exhalatio, atque effusio, indoles humorum, solidorum fabrica, aliaque huius census ponunt utilitatem, necessitatemque potionis, quae diluat, solvat, humectet, temperet, tenuiores partes reparet, acrimoniam imminuat, et corrigat, fluidorumque integritati prospiciat, ac denique, aliena, et nocua secum abripiat, atque e corpore utiliter subtrahat.

296. Praeter haec bona, quae sive functionum integritas, sive laesio adsit a potu generatim promant, alia speciatim ipse affert quoties singulari medentis consilio in morbis, pro multiplici eorum discrimine, eiusmodi habeat indolem, et proprietates, eoque modo exhibeatur, ut morbi naturae, caussis, earumque effectibus queat adversari, aut saltem

aliquas salutares mutationes afferre. Hinc in recto usu potionis morbi cuiusque, tum maxime acuti summum auxilium continetur. Quare postquam ea de potu proposuero, quae ad generales eiusdem usus, atque in secunda valetudine effectus attinent, ea non negligam potus genera, quae tum lenta, tum celeri passione detento subveniunt.

297. Sitientibus porro natura ubique locorum potui, quo eam restinguerent, aquam apposuit, seu fluidum pellucidum, sapore, odore, et colore carens, (quod alias immutabile elementum habitum *hydroginio*, et *oxyginio* conflari, atque in eadem principia resolvi hodierni physici chemicorum rationibus adiuti novissime revelarunt), quod dum sitim tolleret eas utilitates, quas modo proponebam, cuique praestaret, quando optimae indolis esset. Huiusmodi est aqua, quae inodora, atque insipida, levis, frigida, aequam aeris portionem continens, atque alienis particulis expers celeriter calefit, et frigescit, quae ad legumina prompte coquenda apta est, ac saponem alcalicum facile solvit, quae a chemicis quibusdam liquoribus instillatis vix ac ne vix quidem perturbatur, quaeque nisi purissima sit, (cuiusmodi nusquam est, nec ubi suppeteret salutaris esset), quo magis licet, purior existit.

298. Quo igitur minus ab eiusmodi proprietatibus aqua recedit, et pura magis est, eo melior, et salubrior habetur. Fontium aqua proinde, seu fontana, aut e montibus proveniens, dummodo insolitas, aut fossilium

particulas non vehat, atque e rupe scaturiat, cum puritate reliquis antecellat, saluberrima iudicatur. Huic accedit fluviatilis, quae ex pluvia turbida non evasit, atque e medio alveo hausta sit amnis celeriter moti, ac super arenam, aut siliceos lapides defluentis. Venit deinde putealis, quae cum puritate, aliisque rationibus pro vario solo, quo sumitur, valde discrepet, ipsa quoque salubritate non parum discrepat. Ubi enim putealis aqua ex optima, et pura scaturigine in puteum descendat, vel impuritatibus onusta arenam, et silices pervadendo eas exuat, prius quam attingatur, atque utroque in casu eam saepe hauriendo mota sit, nec cedit fluviatili, nec multum a fontana distare videtur. Quae vero ex cretaceo solo, aut limoso erumpit ob seleniticas, calceareas, putridasve particulas insalubris, et noxia est.

299. Cum autem putealis perraro, sive e scaturigine, sive transitu per silices tam pura reperiatur, ut saluberrima dici debeat, sunt, qui credant eidem longe praestare pluvialem, quoties in cisternam recepta quascumque ex aere abreptas sordes deposuerit. Verum hi quaeso animadvertant mora etiam in cisterna non omnes plerumque alienas partes demittere, tum, nisi crebro moveatur, facile corrumpi; ac non parum idcirco accedere lacustri, et palustri, quarum alia sedimentosa, alia facile ob notissimas caussas putrescens, tumque utraque gustui iniucunda ad quosdam morbos paratissimum quemque efficit,

ob partes vegetabilium, et animalium mucilagineas, quas vehunt. Quae vero aquae mineralium particulis copia non exiguis scatent eo minus sanorum potui queunt inservire, quo magis ab insipida, et pura fontium aqua recedunt. Marina denique aqua, quae ob nauseosum, et salsum saporem ad sitim tollendam non valet, nisi destillatione, aliisque artificiis a salinis, corruptisve partibus prorsus liberetur, salubri potui inservire non poterit.

300. Quamquam autem ex eiusmodi aquis, cum vel durae sint, vel a communis proprietatibus alias ob caussas recedant, quotidiano usui idoneus potus non desumatur; non desunt nihilominus rationes, quibus ad eundem praestandum accommodatissimae reddi possint. Id enim modo quiete, modo coctione, modo destillatione, modo quibusdam instillatis liquoribus, modo aliis artificiis perficitur, quae chemici tradunt, neque ego modo exponam, cum in Insubria ubique locorum sat pura, et salubris suppetat ex fontibus, et puteis aqua, ut correctione non egeat.

301. Porro sive arte pura, et salubris aqua evaserit, sive tuta, et vitae usibus idonea ex ipso fonte emerserit, pro vario, quo donatur, caloris gradu humanum corpus diversimode afficit. Etenim frigida, quae in universum salubriorem potionem affert, praeter generales effectus, ad stomachum confirmandum, atque ad totius corporis vires erigendas speciatim valet. Frigidissima duo haec

validius quidem efficit; sed cum inassuetis, aut stomacho non satis firmis frigore suo molesta sit, atque aestuante corpore assumpta gravissima suscitet mala, medicinae potius caute adhibita, quam sanorum potui inservit. Item gelida, et gelidissima, cum nimium fibrarum nexum augeat, firmis admodum hominibus nimio inducto robore obest, atque a debilibus, vel laxitate laborantibus instar medicamenti solummodo potest impune, atque interdum utiliter usurpari.

302. Cocta vero, atque iterum refrigerata, etsi frigida palato minus grata sit, nec roborando queat inservire; quibusdam tamen, atque iis speciatim, quibus cruda ob singularem sive stomachi, sive totius corporis constitutionem officit, accommodata censetur. Quod quidem ex eo fit, quod ope ebullitionis aere suo fere orbetur, quem tamen iterum lapsu temporis, maximeque eam agitando recuperat. Levissime calefacta, seu tepida, cum stomachum, atque intestina relaxet, et caeteris etiam partibus laxitatem, et debilitatem inferat, sano cuique non convenit, nisi a peculiari eius vel natura, vel consuetudine indicetur. Denique magis calefacta, licet eo momento, quo assumitur, vi caloris ventriculo ad contractionem adducto, tepidae contrarium effectum exerere videatur, ex inducta tamen irritatione, aestu, motuque aucto, cum noceat plerisque, neque ea singula bona praestet, quae frigida, et recens affert, a potu sanorum aliena censetur.

303. Haec de aqua, quam natura ad restinguendam maxime sitim, aliaque vitae, et sanitatis commoda nobis praefecit: quod sane potionis genus ad tuendam valetudinem, ad corporis robur sustinendum, ad longaevitatem adducendam, ac praesertim ad sensuum, et mentis integritatem conservandam est accommodatissimum. Interea cum vel ipsi liquores, quos ex fermentatis quibusdam vegetabilibus inventrix hominum industria comparavit, atque ad communem usum vel antiquissimis temporibus traduxit, salutares habeant qualitates cum saporis suavitate coniuntas, et multis quovis loco praecipuam, aut magnam potionis partem constituant, hic debent singillatim expendi. Quod quidem ex eo maxime interest, quod eiusmodi potionum non unum sit genus, atque unumquodque salubre esse non possit, nisi apte sit praeparatum, et non ultra modum assumatur. Ad eiusmodi vero poculenta pertinent speciatim cervisia, et vinum.

304. Cervisia, quam iam sua aetate in Gallia, aliisque provinciis ex frugibus fieri tradidit Plinius (*a*), quamque cum zytho, caelia, aut ceria quidam confundunt, alii distinguunt, ex cerealibus seminibus aqua madefactis, leni calore ad germinationem fotis, tostis, et coctis, quibus lupuli, aliave amara addiiciun-

---

(*a*) Lib. 22., cap. ult.

tur spirituosa fermentatione paratur. Ea vini generatim proprietates habet; sed eodem minus stimulat, atque inebriat, tum diluit, viam urinae facile petit, non parum nutrit, viresque salubriter reficit, dummodo modica copia sumatur, ex optimo cereali confecta sit, maximeque ex hordeo, non aequo meracior, aut tenuior, nec nimis vel recens, vel antiqua existat, ac fermentationis, tostionis, et lupulorum defectu plane careat, nec facile ebrietatem inferat, quae aegrius discutitur ea, quae a vino procedit. Porro cervisiae plures species exurgunt sapore, et proprietatibus inter se dissimiles, quas tamen ego omittam, cum nobis insuetus sit cervisiae usus, quae vix alicubi conficitur, vel etiam e Germania advecta vix raritatis caussa principum mensis, aestivis diebus, quandoque apponitur.

305. Potius itaque dicam de vino, quod licet ex quibusdam vegetabilibus, dummodo sacchari principia contineant, ac spirituosam fermentationem queant subire, parari possit, ac proinde quorundam gentium more, etiam ex lacte; proprie tamen conficitur ex uvis *Vitis viniferae* fermentescentibus. Sapore, odoreque gaudet vinum a reliquis omnibus distincto, magis vel minus grato pro diversa uvarum indole, quae a dissimilitudine coeli et soli, in quo crescunt, a diverso maturitatis gradu, ab ipso modo, quo vinum fit, atque a dissimili ipsius vitis specie repeti debet. Constat autem vinum aqua, alcoole, materie

saponacea, saccharina, gummi resinosa, et acido tartaroso: quae quidem principia cum varia proportione in diversis vini speciebus reperiantur in iisdem non levia discrimina constituunt, quo ad vim, saporem, densitatem, atque ipsius vini effectus, atque etiam rationem reddunt cur idem vinum diluat, sitim restinguat, demulceat, excitet, calefaciat, cordis, arteriarumque actionem sollicitet, et circuitum humorum acceleret, inebriet, sudorem invitet, urinas pellat, nutriat, vires erigat, roboret, ac putredini adversetur.

306. Sed quod ad proportionem attinet partium, quae vinum constituunt, non ex ea solummodo discrimen in vino proficiscitur. Id enim oritur etiam ab aetate, a modo fermentationis, a vario uvarum statu, atque ab ipso sapore. Nam color, quo vinum gaudet, et varietas regionis, e qua provenit, nec certas, nec perpetuas differentias sistunt. Etenim nec perpetuo, nec quovis loco rubra vina magis roborant, atque adstringunt albis, sive haec rubris magis aperiunt, et citant urinas, tum uvae in eadem regione, imo in eodem solo ob diversum positum, aliasque caussas non eiusdem semper sunt qualitatis, ac bonitatis. Perpetuae potius sunt differentiae, quae ab indicatis caussis nascuntur. Etenim vinum nimis recens ob nondum absolutam insensilem illam fermentationem, quae primae spirituosae manifeste succedit, cuius vi ab alienis, et crassioribus particulis, atque a tartaro liberatur, impurum, et turbidum est,

atque ob involutum alcoolem minus generosum apparet, minusque gratum ac stomachum onerat, et ventrem inflat, aliasque molestias parit. Vetus autem purum, palato, et stomacho amicum, ac spirituosum optimum est, ubi tamen aetatem ferat. Secus enim ob solutum nexum inter alcoolem, et resinosas ac gummeas partes infirmum, vapidumque vinum redditur, ingratum palato, ac multimode nocuum.

307. Quod si vinum parum fermentationis subierit, vel ab immaturis uvis expressum sit, ea affert mala, quae acerba, et austera inducunt: quemadmodum protracta nimis fermentatione, quae ad acetosam vergit, paratum acore nocet. Ipsa vero conditio uvarum, quae ad vinum conficiendum sumuntur, quantum afferat discriminis, quatenus plus minusve sacchari principia evoluta habent, ac magis vel minus commode fermentant; et copiosius, aut parcius alcoolem explicant, et cuique compertum est, et vel unum declarat exemplum ex eo vino petitum, quod passum iam veteres appellarunt, quodque nunc etiam in variis Italiae, et Galliae provinciis conficitur. Ex uvis enim, quae consuetam maturitatem adeptae vix decerptae, et communi methodo expressae, ac fermentationi expositae mediocris bonitatis vinum largiuntur, probe passis, ut ultimum maturitatis gradum consequantur, vinum paratur, quod ob imminutam aquae rationem ad caeteras partes, atque ob auctum sacchari principium,

ac plenius alcoolem evolutum odoris suavitate, saporis praestantia, aliisque proprietatibus dulcia generosa vina aemulatur, quae magis probantur.

308. Quae autem in vino, quo ad saporem, dissimilitudines praesto sunt iure a diaeteticis magni fiunt. Diversa siquidem saporis indoles, qua vinum donatur, cum a varia copia, a diverso nexu, a dissimili proportione, ac modo partium constituentium derivetur, eiusdem etiam vini praecipuas qualitates declarat. Sicuti enim ex saporis diversitate licet constituere sacchari oxydim plus minus in vino vel copiosam, vel evolutam fuisse, ac carbonium vi fermentationis plus cum hydroginio, quam cum oxyginio coaluisse, aut vicissim, unde maior, vel minor sit explicati tum alcoolis, tum acidi quantitas, licet etiam ex eiusdem saporis observatione eruere quodnam vinum excitandi, et calefaciendi potentia alteri praestet, quodnam melius nutritioni prospiciat, quodque ocyus diffletur, aut promptius cum urina secedat. Quamobrem diaeteticorum plerique vina in totidem genera commode distinguunt, quot sunt in iisdem praecipua, quo ad saporem, discrimina.

309. Primum vini genus dulcia constituunt, quae ob maiorem mucilaginis, et sacchari vim caeteris magis nutriunt, quaeque plus vel minus excitant, aut calorem evolvunt, prout alcoolem plus, vel minus copiosum, aut cum aliis principiis irretitum conti-

nent. Ad hoc genus pertinent plura Insubriae vina novitia, quaedam, quibus parum adhuc aetatis accessit, ac nonnulla etiam annotina, quae quibusdam locis uvae suppeditant, atque alibi etiam suppeditarent, quoties maiorem maturitatis gradum, vel nondum collectae, vel iam avulsae ante musti expressionem consequerentur. Sunt interim sat dulcia, atque una saporis suavitate in Insubria probata quae ex quibusdam Briantinis oppidis, *Tremonte*, et *S. Maria Obe*, etc., tum in Ducatu Mediolanensi e *Tradate*, et *Cislacu*, etc. proveniunt, quae ex uvis quibusdam colliculorum *S. Columbani* in Comitatu Laudensi fiunt, ac nonnulla etiam vina, quae ex aliquot transpadanis Principatus Ticinensis collibus advehuntur.

310. Caeterum eiusmodi Insubrica vina densitate partium inter se differunt, nec aetatem satis ferunt, aut si ferant dulcedinis plurimum amittunt, cui amaricans, et austerus quasi sapor succedit. Horum vero quaedam, etsi non levibus viribus gaudeant, et rite confecta, probeque servata gustui iucunda sint, ac fervida, et spirituosa qualitate non careant, multo tamen meliora possent evadere ubi maius studium, et nova industria ad ea paranda accederent. Tunc sane, nisi possent illa vina attingere, quae ob summam dulcedinis iucunditatem, atque ob ingentes vires ex aliis regionibus huc advecta magni fiunt, et caeteris praestant, cuiusmodi sunt *Tokaiense*, *Capense*, *Maderiacum*, *Malacense*,

et *Frontiniacum*, quaedam *Hispanica*, nonnulla *Hetrusca*, maximeque *Leaticum*, et *Moscatellinum*, quaedam Neapolitana, et Sicula, ut *Lacryma Christi*; *Muscatum Siracusae*, atque alia Italica bene multa, inter quae praestantissimum, et *Tokaiensis* aemulum *Piccolito*, nisi, inquam, cum eximiis vinis possent Insubrica contendere, possent sane adeo praestantia evadere, ut ab exteris minus invite Insubres temperarent. Temperarent enim vero, qui divites, et splendidi aliena vina quaerunt, ut luxui indulgeant, aut delicati a suavioribus poculentis nesciunt abstinere, aut sensu fibrillarum, quae gustui prospiciunt, ob fervidi potus, ac nimis sapidi cibi abusu infirmato nullam in vino gratiam saporis percipiunt nisi idem multarum virium existat.

311. Aliud vini genus afferunt ea vina quae acidum, mucilagineam, et saccharinam partem, atque alcoolem eo habent modo, ut singula eiusmodi principia sapor declaret, quaeque vina ex acido dulcescunt, atque una generosa sunt. Huius generis iudicantur vina Insubrica plura, ac praesertim alba non multae aetatis, atque ex iis, quae in montibus Briantinis parantur, speciatim celebrari solent, utpote sapore valde iucunda ac spirituosa, *Muscatum album Galbiati*, et *Vinum montis Orobii*; quoniam utrumque valde sapidum est, ac generosum. Nec desunt Insubribus uvae, e quibus innocua arte vinum possint conficere magis adhuc spirituosum, imo e lagenis cum spuma erumpens, et linguam, ac fauces

feriens instar *Campanici*: quod summe excitans vires restaurat, ac si quando temulentiam inferat, eam brevem, et laetam inducit.

312. Istis tamen vinis acido-dulcibus cum caput prae caeteris tentent, in communi potu, quoties copiosus conveniat, parum tribui solet, nisi eius indolis sint, ut aqua largiter diluta gratiam saporis non amittant, quemadmodum ea Insubrica vina non amittunt, quae salsa, ac tenuia vulgo nominantur. Secus fatendum est quotidiano paullo largiori usui ea rectius inservire, quae leniter austera gustui videntur, quia cum sapore modo acidulo, modo acido-dulci austeritatem habent coniunctam, qua praeter alios vini effectus laxitatem emendant, stomachum roborant, ac totius corporis vires confirmant. Ad hoc vini genus pertinent non pauca, quae habet Insubria, inter quae maxime celebrantur in Ducatu Mediolanensi vinum *Montis Veteris* plenum, subamarum, gratum, generosum valde expetitum, vina *Appiani*, *Varisii*, et *Tradatis*, quae multis praestant; tum vina *Marliani*, *Canturii*, *vallis Macrerae* austera, crassa, et fumosa; tum maxime *Busti minoris*, *Mondonici*, et *Tritii*, prorsus eximia, praesertim trima, aut quadrima. Ad haec accedunt nonnulla Novocomensia modice austera, aut subamara, quae e *Cavallasca*, *Geronico*, et propioribus *Varisio* montibus proveniunt, tum ea vina adhuc magis generosa, et sapore iucunda, quae *Garzolae* collis suppeditat. Neque

silentio mitti debent, quae ad hoc genus spectantia vina Laudensis Comitatus habet; quoniam alba quaedam vina e colliculis *S. Columbani*, ac speciatim quae vulgo *malvatica* dicuntur, sapidissima, et ingentium sunt virium, tum prorsus eximia, et quae cum exteris quibusdam vinis queant contendere illa, quae *Scambrae*, et *Galgagnani* nuncupantur. Porro eiusmodi omnia vina eas habent qualitates, et vires, ut iure debeant commendari, imo ubi maior in iisdem conficiendis diligentia adhiberetur, ac melior uvarum fieret delectus, brevi Insubres nec eximium illud vinum, quod a monte *Politiano* denominatur, Hetruscis inviderent, nec *Nicaense*, aut *Burgundicum* exoptarent: quemadmodum iam est evictum, ac latius constaret ubi tam arduum non esset cogere rusticos, ut ab eorum usibus recedant, atque allicere dominos, ut qualitati potius, quam quantitati consulant.

313. Ultimum denique vini genus ea complectitur, quae ob copiosius, aut magis explicatum acidum, ac supra reliqua principia eminens grate acidula gustui apparent. Haec reliquis vinis sitim melius compescere, magis diluere, promptius, ac certius urinam ciere, atque ipsi putredini potentius adversari omnes fatentur. Vina huius census in Insubria non desiderantur, quae ob mitem acorem gustui, et stomacho idonea sint, atque aetatem nacta, qua meliora evadant, inter manducandum cuique conveniant, qui acido stomachi obnoxius non sit. Etsi enim ultro

concedam nullum nobis suppetere acidulum vinum, quod *Rhenanum* tenue, nervos, viresque reficiens, aliisque qualitatibus probatissimum, tum *Mosellanum*, aut *Austriacum* multae aetatis, utrumque nobile sane vini genus, queat attingere; suppetit tamen, quod acidulum vetustatem ferat, ac trimum etiam sat generosum sit, ut vires recreet, ac sanitatis conservationi prospiciat. Hoc vinum firmum, sapidum, et generosum illae uvae largiuntur, quae in Ducatu Mediolanensi e *Pessano*, et *Bussero* proveniunt. Ab hisce vero vina quae parantur in monte *Navae*, aliisque collibus Briantinis, qui septentrionem spectant, differunt etiam ex eo, quod parum durabilia vix horna fiant; tum maxime ab iisdem differunt acida quaedam vina provinciae Novocomensis, qua Briantinis montibus opponitur, et qua parte valli Telinae propior est: quoniam eadem, nisi novitia hauriantur, infirmi saporis sunt, ac nequeunt aestate consistere.

314. Quodcumque tamen vini genus usurpetur sedulo animadvertendum est, ne vel ad eius acuendum saporem, neve ad ipsum diutius conservandum, neve ad vitium aliquod eidem adimendum unquam coloris, aut saporis caussa iis artificiis mangonizatum sit, quae saluti ipsum reddere queant infensum, ut ex *incenso sulphure*, *oxide plumbi vitrea*, eiusque praeparationibus accidit. Quod etsi apud nos accidere raro soleat, curandum saltem est, ne eiusmodi vitio, quod gravissima mala, ipsamque perniciem minitatur, et infert, ea vina

laborent, quae a longinquis regionibus ad nos usque advehuntur. In hunc finem esto diaeteticum consilium: quisque, cui suae salutis cura cordi sit, sibi metipsi vinum parandum studeat, aut, si ipsum a mercatoribus emat, eius integritatem, salubritatemque diligenter iis rationibus prius exploret, quae ex Chemia petitae quodvis veneficae mangonizationis genus patefaciunt. Maxime vero utatur cum Ill. FOURCROEO ad *oxydim plumbi* detegendam aqua stillatitia, quae contineat *gas hydroginium sulphuratum*, vel *hepaticum* e *sulphuribus alcalinis* solidis ab acido evolutum.

315. Saluti etiam officere dicuntur ii liquores, qui distillationis ope e vino, eiusque faecibus, e cerealibus, ex arundine sacchari, e quibusdam fructibus, aliisque spirituosam fermentationem iam passis eliciuntur, ac poculentorum numerum augent. Hi quippe liquores, inter quos praecipui sunt *Spiritus vini*, *Spiritus frumenti*, *Spiritus sacchari*, et *Spiritus cerasorum* vino plus excitant, magis obstruunt, ventriculum, et nervos validius stimulant, ac calefaciunt etiam parce adhibiti, vel aqua diluti, vel saccharo edulcati; imo largiter, aut crebro assumpti, praesertim meraciores, aestum inferunt, sanguini acredinem tribuunt, viscera obstruunt, nervorum imbecillitatem, aliaque mala adducunt.

316. An itaque eiusmodi liquores ab omni usu erunt excludendi? Ita quidem arbitrantur, qui damna non exigua eorum etiam rariorem usum concitare existimant: quod

minus verum. Etenim hi distillati liquores suis quoque utilitatibus non carent, ac praeter illas, quas afferunt a vino non dissimiles, excitant, ac roborant quin nutriant, nec in acorem transeunt, viresque erigunt, ac parce, et raro adhibiti, mitioremque indolem sacchari, aut aquae additamento consequuti noxa generatim vacant, ac quibusdam in casibus prosunt. „ Mitescunt quidem aliquantum, et „ obtunduntur, inquit Ill. GREGORY, in potu „ nostro punch non modo multa aqua diluti, „ sed cum saccharo simul, et succo pomo„ rum quorundam commixti. Sed tum nihil „ peculiaris commodi habent; nam liquor ille „ sicut vinum, sed magis adhuc in ventriculo „ acescit, et toto corpori magis nocet (a) „.

317. Quare hic potus, qui *Polopuntia* vocatur, apud nos rarissime vel in morbis usurpatur, quando spirituosa potione sudorem movere oporteat, et quidem copiosa aqua dilutus ne inebriet. Rectius proinde quotidiano usui, ubi ex acido dulcis potio expediat, et aestum temperans, corpus reficiens, ac putredinem avertens conveniat, quovis anni tempore, ac maxime aestivo omnibus sane poculentis saporis suavitate, et saluberrima indole palmam praeripit illa, quae ex aqua, succo citri, aut limonii, et saccharo conficitur. Haec enim, nisi acor in stomacho,

---

(a) Op. cit. n. 1036.

aliisque locis haereat, vel nimis liberaliter, atque intempestive hauriatur, cuique fere prodest. Ipsa potius aqua, ac quaelibet alia acido fructuum succo, et saccharo condita non omnibus confert quando vitro in nives demissa refrigerata sit, aut gelu concreta sorbillum praebeat, quod suavissimum aestivis maxime diebus nobis in deliciis est. Etsi enim gelidus potus, aut sorbillum glacie concretum, ubi rite paretur, stomachum, et totum corpus roborando debilitatem, laxitatemque, quam immodicus aeris aestus affert, tuto avertat, vel ex eo iam fractas vires restauret; attamen ob nimium atque insolens frigus quibusdam nocet, et stomachum infirmat, aut gravissime laedit si nimia copia, vel aestuante admodum corpore sumatur.

318. Minus autem stillatiis liquoribus sunt pertimescendae tres illae usitatissimae potionis species, quae ex foliis *Theae*, sive *boheae*, sive *viridis*, ex seminibus *Coffeae arabicae*, atque ex nucleis *Theobromae cacao* parantur. Nisi enim nimis saepe, nimisve copiose hauriantur noxa carent, imo non raro salutis conservationi commode inserviunt. Porro cuique notum est e frutice *Theae* tum *boheae*, quae in China, et Iapone colitur, tum *viridis*, quae in China pariter germinat, folia teneriora decerpta, atque, ut narcoticum virus exuant, torrefacta, convoluta, exsiccata, ac per annum clausis in vasis detenta in Europam deportari; eadem vero folia huc allata iam fusca, raro integra, fragrantia

esse, et subacerbo sapore non destitui, ubi optimae notae sint, neque protracta in aqua mersione, antequam torrefiant, neque nimia aetate, neque aliis de caussis suas proprietates magna ex parte exuerint; tum ex iisdem foliis fervidissima aqua inditis infusum Sinensium more parari, qui addito saccharo gustui gratus evidenter roborat, urinas citat, aut cutis exhalationem usque ad lenem sudorem movet, dummodo idem infusus ex optimis foliis paretur. Secus enim tum viribus, tum gratia saporis destituitur, quemadmodum eiusmodi proprietates non attingit quodvis infusi genus petitum ex iis stirpium, sive exoticarum, sive indigenarum foliis, quae Theae chinensi succedanea censentur, quaeque solent usurpari iis in casibus, in quibus, ut sequenti capite dicam, theae potus convenire videtur.

319. De potu vero coffeae dicturus non hic proferam, quae ad *Coffeae arabicae* in Arabia felici, atque Aethiopia sponte crescentis, ac nunc in America calidiore excultae propagationem, et culturam pertinent, vel ad modum attinent, quo e fructuum thecis semina denudari, exsiccari, ac praeparari solent. De hisce enim omnibus BOERHAAVIUS, AUBLETUS, NIEBUHRIUS, SILANDRIUS, aliique fuse disserunt. Neque methodum exponam, qua Arabes ex duplici tegumine e fructibus separato uno fusco magni facto, altero flavicante probe tosto potum parant, tum maxime ex primo, qui potus

Ill. Murrayo (*a*), et mihi etiam gustanti ingratus videtur; neque rationem minutim describam, qua nos ex seminibus ferrea sartagine occlusis, atque ad ignem versando tostis donec oleum exsudet, quin comburatur, ac confestim versatili mola in pulverem comminutis cum aqua infusum, seu leve decoctum fere omnibus expetitum conficimus. Etenim prior methodus ab indicatis scriptoribus traditur, altera vero utpote vulgatissima cuique innotescit. Neque demum varia expendam *coffeae* succedanea hac aetate proposita, de quibus egit imprimis vir ingenio, et doctrina praestantissimus Ill. Weickardtius (*b*); cum certo sciam tum alienis, tum propriis experimentis infusum ex verae coffeae seminibus rite paratum suavitate saporis, et virium praestantia hactenus invectis succedaneis potionibus plurimum antecellere. Quod quidem insigne discrimen magis adhuc mihi nuper innotuit eiusmodi succedanea poculenta ex radice Cichorei, ex Hordei seminibus, alisque accuratissime praeparata studiose comparanti cum infuso, quem confeceram ex probatissimis coffeae seminibus ex Arabia petitis, quae vir summus, et Collega mihi coniunctissimus Spallanzanius e Constantinopolitano itinere redux dono dederat.

(*a*) Apparat. Med. T. I. pag. 390.
(*b*) Succed. Coffeae inveniend.

320. Itaque solum dicam eiusmodi potum, qui ex duabus pulveris drachmis in quatuor, aut quinque unciis aquae fervidissimae infusis plerumque conficitur calidum, et saccharo conditum, secus quam Orientis populi soleant, qui purum hauriunt, saporis, odorisque gratia plerisque in deliciis esse, atque in secunda valetudine rite administratum egregios effectus edere. Nam stimulando solidorum languentes vires excitat, tristitiam, et somnum arcet, roborando alvum, si mane assumitur, sollicitat, ac digestionem, si post cibum sorbillatur, ex stomachi languore retardatam, propulsionemque alimentorum adiuvat, tum haec a corruptione, aut fermentatione tuetur, atque inde, vel ab interaneorum debilitate ortis incommodis medetur; inflationes ex aere discutit, atque opii (*a*), et similium virus enervat; attenuando urinas ciet, atque a sabulis, minoribus calculis, eorumque recrementis renes, et vesicam liberat; perspirationem movéndo alvi fluxum, aliaque ab eius imminutione profecta mala facile tollit; ac denique exsiccando, et corpus nihil fere nutriendo ob nutritiam olei vim fere omnem ustulatione amissam, obesitati adversatur, vel iam natam tuto corrigit. Caeterum suis et ipse coffeae potus noxis non vacat, ut deinde monebo.

(*a*) Op. Therap. Op. VI.

321. Nunc potius illam indicabo nectaris suavissimam speciem, quae *cioccolatam* in aqua solvendo efficitur. Eius nomine venit materies instar butyri educta e nucleis *Theobromae cacao* arboris in Mexicano regno, Guiana, Caienna, aliisque Americae locis crescentis, cum saccharo, aromatibus, aut vanilla in panes, vel nodulos, vel tabellas concreta. Qua vero arte e nucleis, inter quos e *Zocconosco*, et *Caracca* eximii censentur, iam e fructibus exemptis butyrum, seu oleum educatur, ac cioccolata paretur latere potest neminem in Insubria, ubi tam eximia cioccolata conficitur, ut ad exteras gentes quot annis abunde mitti soleat, ac gratam plerisque quotidianam potionem praebeat. Qui enim artifices in eiusmodi opere versantur e nucleis in igne fragrantibus, teretibus, ovato-oblongis, subcinereo cortice fragili obtectis, et gryseo pulvere conspersis inclusam medullam gryseam, pinguem, non ingrate amaram, mucagineam, et valde oleosam probe sciunt educere, atque in butyrum resolvere, quin ab igne empyreuma suscipiat. In hunc finem nucleos leviter ustulatos, et tritos, ut diffracti corticibus exuantur, atque iterum levissime tostos, ne nigrescant, super marmoreum planum inclinatum, longitudine subcurvum, latitudine striatum lapideo cylindro diffringunt, quassant, et tamdiu terunt, donec vi ignis lapidi suppositi resolutum butyrum concrescat; ipsum deinde probe attenuatum, et deliquescens saccharo edul-

cant, ac cinnamomo apte conditum magis adhuc, si lubeat, fragrans addita medulla siliquae *Epidendri vanillae* efficiunt, ac postquam denuo terendo rite subegerint ope laminularum ex ferro stanno obducto in tabellas conformant, ut frigescens facile exsiccetur, ac durescat.

322. Hoc modo cioccolata conficitur, quae dein in fervida aqua soluta ea proportione, ut uni eius unciae quinque aquae affundantur post coctionem verticillo subacta ac partim spumescens in vasculum ad id aptum demissa adhuc calida exiguis haustibus sorbillatur: quod apud nos creberrime fit. Eiusmodi quippe potus quovis anni tempore, imo quavis die plerisque cum pane frustillatim secto ientaculum suppeditat nobilissimum. Hoc quippe potionis genus ex cioccolata confectum, quae nec nimium aromatum contineat, nec minus habeat, quam deceat, valde nutrit, innocue stimulat, stomachi, et totius corporis vires erigit, demulcet, alvum laxat, et non paucis, ut alibi dicam, summopere confert.

323. Haec erant de iis potionis generibus monenda, quae a sanis solent assumi, quae quidem, saltem aliqua, chronica etiam, atque acuta passione detentis generatim expediunt. Nam in longis morbis, interdum in celeribus ipsis, in quibus nec febris, aut saltem valida, adsit, nec insigne aliquod vitium corpus occupet, quod prope sit ab exitio, nec singularis acrimonia occurrat,

raro potus requiritur, qui affectui speciatim medeatur. Laboranti quippe potio, qua sanus utebatur, nempe aqua fontana recens, et pura generatim sufficit, quae ut iam dixi, (§. 303.) per se ad plures utilitates praestandas insigniter valet, vel paucorum saltem additamento indiget, ac plerumqne frigida, et raro calida, aut tepida cónvenit. Quod si interdum expediat in chronicis, lentisque affectibus ea aegris commoda potu afferre, quae ipse in acutis praestat, pars artis erit potiones istis perutiles usurpare.

324. In ipsis porro celeribus passionibus, in febribus validioribus, atque in acutis, sive inflammatoriis, sive putridis ac malignis morbis multae quidem proponuntur, atque a Clinicis usurpari solent medicatae potiones; sed neque omnes satis tenues, leves, et gratae sunt, neque pleraeque eos singulos salutares effectus edunt, qui in eiusmodi aegrotationibus quidam infirmis, quos nutriunt, fidenter promittunt. Mihi sufficere videntur generatim tenues ptisanae ex seminibus *Hordei vulgaris*, aut *Avenae sativae* melle, aut oxymelite, ut consueverat HIPPOCRATES, conditae; hydromel, melicratum, aqua mulsa; aqua pane madida; decocta e radicibus *Cichorii intybus*, et *Tritici repentis*, seu *Graminis*, ac similium stirpium; aqua ipsa medicata cum succo *Citri limonii*, aut *aurantii*, sive *Rubi idaei*, sive *Ribesii rubri*, tum saccharo, aceto, aut vino, tum acidis ipsis fossilibus, quae quidem singula pro diverso medentis consilio aquae

adiecta saporis gratiam, et alias quoque proprietates eidem tribuunt; emulsiones admodum dilutae, et tenues, quae parantur ex tusis amygdalis dulcibus, atque ex seminibus, quae frigida maiora vulgus nominat, nempe tum *Cucumeris*, sive *melonis*, sive *sativi*, tum *Cucurbitae*, sive *melopoponis*, sive *citrulli*; atque ipsum denique lactis serum.

325. Praestantissimum porro eiusmodi potionis, et remedii genus, quatenus modice nutrit, temperat, diluit, abstergit, resolvit, urinas saepe movet, alvum interdum ducit, ac facile accescens putredinem arcet, in morbis non paucis, in febribus aestu nimio coniunctis, ac maxime in morbis inflammatoriis quotidiani instar potus largiter assumptum, nisi stomachus ab eius usu repugnet, mirifice prodest, ac plerumque caeteris potionibus praestat. Qui sane omnes ipsius seri salutares effectus ab eius principiis, maximeque a sacchari oxyde, e qua *Saccharum lactis* plerisque valde commendatum, nec apud nos exoletum remedium exurgit, facile explicantur, omniumque medicorum consensu iamdiu admitti consueverunt.

326. Detur autem simplex, neque cum cichoreaceis, antiscorbuticis, aut similibus herbis incoctum, neque unquam distillatum. Nam distillatio sero vires plane adimit, et licet hoc modo non acescat, nihil medicamentosi retinet, quo praestet aqua, tum ab additis remediis aliis plurimum virtutis amittit, atque alienas sibi facultates assumit. De-

tur praeterea, ut REDIUS optime monuit, panno laneo solummodo percolatum, et tepidum, nec proinde vel decoctum, vel ovi albumine subactum, acidisve admixtum, ut medicorum quidam praecipiunt, cum hisce modis, ipsaque coctione seri efficacia enervetur.

327. At satis de poculentis, quae tum in secunda, tum in adversa valetudine usurpantur. Caetera enim, quae de Cervisiae, potibusque extra vinum aliis a diaeteticis expendi olim consueverant, quaeque summa eruditione MEIBOMIUS inter caeteros ex omni etiam antiquitate collegit (*a*), cum insueta nobis sint, hic loci non erant. Nobis quippe, si vinum absinthites mittimus, quod stomachum roborat, eoque irritato ciborum desiderium facit insusitata prorsus sunt pomaceum, pyraticum, cydoneum, puniceum, palmeum, ac caetera vini genera, quae ex mespilis, siliquis, sorbis, cornis, moris, pineis, ex ficubus, aliisque vel antiquitus parari consueverunt, vel nunc etiam a quibusdam Gentibus fiunt. Caeterum quam mira humana solertia non extitit in eiusmodi potionibus inveniendis? Cum ea sane invenisset, quemadmodum aqua quoque inebriaret, in poculentis vino similibus postea conficiendis tam ingeniosa evasit, ut eam summopere admiraretur PLINIUS sua iam aetate ad bibendum generibus centum nonaginta quinque, speciebus vero pene duplici numero excogitatis (*a*).

(*a*) De Cervis. vet. etc. Comm.
(*b*) Lib. XIV. cap. XXII.

CAPUT VIII.

De recto cibi, et potus usu in secunda, et adversa valetudine.

328. Expositis omnibus, aut saltem praecipuis, quae ad esculentorum, et poculentorum genera attinent, superest, ut modo tradam, quaenam tum sanis, tum aegris cibi, potusque ratio conveniat, qua illi incolumes diutissime sint, ac firmi ad ultimam usque senectutem perveniant, isti vero morbi impetum sustineant, eoque iam exhaustas vires restaurent, ac promptius, certiusque convalescant. Parum siquidem referret, ut pluries iam dixi, sive bene valentibus, sive morbo implicatis novisse cibi, et potus differentias, qualitates, et vires, nisi utriusque usus temperamento, aetati, vitae, generi, et consuetudini, tum aegritudinis naturae, caussis, atque effectibus recte accommodaretur, quo ad indolem, quantitatem, modum, ordinem et tempus. Cum igitur sedulo oporteat potiora praecepta attingere, quae ad optimum cibi potusque usum spectant, proferam primo loco, quae in secunda valetudine servanda sunt, deinde subiungam, quae tum acuta, tum chronica passione laborantes respiciunt.

329. Primum autem moneo quodvis generatim alimentum, quod nostra aetate, sive

apud magis cultas Europae gentes, sive maxime apud nos mensis apponitur, innocuum existere, cum per se noxa careat, ac nocendi potestatem, ut sapientiores diaetetici tradunt, non a propria natura, sed a singulari sumentis proprietate, et conditione, aut intemperantia ipsum accipiat. Hinc, ut quodvis alimentum ea ratione cuique accommodetur, qua plane innocuum, imo saluberrimum evadat, praeter generales eiusdem qualitates, ad eius singulares, quos in eo, cui dandum sit, effectus edere queat, perpetuo respicere oportet. Interim unum est in hac re tutissimum praeceptum, quod afficit omnes bene valentes, quod scilicet tuto monet, vel ab ipsa natura esse constitutum, non sine periculo quemque in uno, licet optimum eidem videatur, alimenti genere diu posse persistere; tum omnimodam, sive ab animalibus cibis, sive a vegetabilibus abstinentiam saluti non prodesse, ac plurium aerumnarum caussam afferre; (§. 146. 147.); tumque maximam instaurationis partem, seu ciborum vim ab ipsis vegetabilibus generatim esse desumendam.

330. Quisque igitur cibum praesertim sibi comparet ex iis nutrientibus vegetabilibus varia ratione, qua simplicissima eorum indoles non labefactetur, praeparatis, quae iam fuse proposui (§. 150. et seq.), ex cerealium scilicet stirpium seminibus, ex mollibus oleribus, ex tutioribus leguminibus, ex fructibus horaeis, aliisque herbis, frugibus-

que; atque iisdem scite, prudenterque carnes, et succos animalium esculentorum admisceat, quae tutiora, salubrioraque sunt, speciatim deligendo, atque ea ratione praeparando, eaque copia sumendo, quae sanitatis conservationi iucundius, et certius prospiciat. Omne nempe, cum utriusque generis alimentum desumitur, studium in eo esse debet, ut illud deligatur, ex quo facilis digestionis, optimi succi, et salubris nutritionis cibus exurgat. Quod quidem fit, ubi ea proportione vegetabilia, et animalia esculenta sumantur, quae singulorum salutares qualitates conservet, ac maiores efficiat, vitia, si quae adsint, emendet, ac vicissim oppositas eorum vires contemperet, eorumque actionem eo dirigat, ut tutam, iucundam, ac saluberrimam corporis nutritionem adducat.

331. Cum autem nulla alia ratione melius, certiusque eruatur num alimenti genus eiusque vis salutis tutelae, viriumque reparationi satis prospiciat, quam observatione eorum, quae ab assumpto cibo tum in stomacho, tum in universo corpore nascuntur, quovis in casu tutissimum erit ex iisdem discere, qui cibus conveniat, quaeque eius copia conducat. Ergo illa omnia, quae, ut alibi tradidi, (§. 143. 144.) cibos rite, et facile concoqui, ac probe concoctos optimum chylum suppeditasse, optimamque nutritionem praestitisse significant, quisque sedulo expendat, atque hoc modo tutius, quam ex medico, aut iatralipta per se discat quaenam

alimenta ipse debeat assumere, quae vitare, quando cibo egeat, aut abstinentia, qua maxime forma, aut praeparatione eidem expediat, atque alia, quae ipsius coctionis effectus luculenter declarant.

332. Generatim tamen utile videtur monuisse sanguineam, ac biliosam temperiem nactis, quae diluunt, temperant, laxant, et parcius nutriunt alimenta conducere; phlegmaticis, quae excitant, calefaciunt, atque urinas citant, magis prodesse; obesis pinguia, crassa, et valde nutrientia non convenire; quae contra macris, atque exsuccis apprime conferunt; itemque pueris, et senibus cibos levioris, ac facilioris coctionis atque humectandi proprietate donatos parce, at crebro assumptos utiles esse; adultis vero minus leves, non illico solubiles, siccos, et solidam formam habentes, et rarius, sed maiori copia ingestos. Victus pariter levior, et tenuior debilibus, sedentariis, mentis lucubrationibus deditis, ac mollem vitam ducentibus commodat, dum plenior, et valentioris generis perutilis est, ac necessarius iis omnibus, qui valde exercitatam vitam ducunt, qui gravibus laboribus incumbunt, firmamque vel a natura, vel a vivendi modo corporis constitutionem sunt consequuti. Consuetudo denique propriam observationem sibi adeo vindicat, ut cum mutare quisquam velit paullatim ex Celsi etiam consilio debeat assuescere, ne secus gravissime laedatur. Insolitum enim victum, seu bonus sit,

seu malus, naturae molestum esse medici omnes tum veteres, cum nuperiores quotidiana experientia suffulti docent.

333. Dum vero in cibo modus servatus non minori studio indiget ratio potum usurpandi, sive ex aqua, sive ex alio quocumque liquore sumatur, ac vel per se, vel cibis interpositus hauriatur. Etenim aquam, quod respicit, non una eius qualitas est, quae observationem in valetudine ob quamplures caussas (§. 295. 303.) requirat; sed eam quoque quantitas postulat. Etsi enim arduum sit, ac fere impossibile copiam aquae statuere, quae quavis die cuique conveniat, cum pro varia humorum indole, pro diverso temperamento vitaeque genere, proque dissimili assumptorum natura parcior, aut uberior potus expediat; attamen eum perpetuo oportet ita usurpare, ut nullum tum in defectu, cum in excessu peccatum committatur. Nam, ubi minus, quam deceat, potionis assumatur, ea bona, quae potus affert, corpus non sentit, atque humoribus nimis alcalescentibus, acribusque redditis, atque inspissatis, ipsaque ciborum concoctione multimode perturbata non parum laeditur. Nimius vero potus, cum succorum digestioni famulantium potentiam valde imminuat, stomachum relaxet, atque alimenta, antequam penitus conficiantur, ad intestina detrudat, atque e corpore nimis cito subducat, noxa, aut saltem periculo non caret.

334. Usum vero, quod respicit Cervisiae, et Vini, scire iuvat illam, cum vino plus nutriat, macilentis, macris, ac boni sanguinis inopia laborantibus vino melius conducere, cumque minus stimulet, et calefaciat eodem tutiorem, salubrioremque iudicari aestivis diebus assumptam, minusque iis alienam, qui aestu corporis, acrimonia, ac nimia fibrarum sensilitate, irritabilitateque donantur. Hisce quippe vinum nocentius est; quia magis stimulat, excitat, atque calefacit. Quamobrem iure praecipiunt diaetetici, ut infantes, et pueri a vino abstineant, ut eodem fidenter utantur, qui laxo corporis habitu praediti sunt, sero turgent, ac nimiam pinguedinem habent, ac parum sensiles existunt, tum ut senes ipsum bibant, sed parcius tamen, quam vulgus existimet. Vinum enim cum largiter epotum, maximeque meracius, solida rigida efficiat, praematurum corporis decrementum in iisdem non poterit non adducere.

335. Verum ad omnem ex vino noxam declinandam nisi quis velit abstinere, praestabit cuiusque naturae opportunum deligere ex iis generibus, quae iam indicavi (§. 309. etc.), quod magis mite sit mensis apponere, ubi consueto potui debeat inservire, vel generosum, et crassum si forte videatur, aqua satis diluere, ac perpetuo modice usurpare quasi ad vires potius digestionis excutiendas, atque ipsius opus adiuvandum, quam ad sitim sedandam, ad diluendos humores, atque

ad cibos solvendos hauriatur. Etenim merum et continue, copioseque assumptum sanissimis etiam, si pauci admodum excipiantur, lentum venenum evadit, eo quidem perniciosius, ut iam vir summus MACQUERIUS (*a*) monuerat, quo suavius est, atque ab eius abusu, quoties ceperit, difficillime, ac nunquam fere recedatur. Nonne enim ab eiusmodi caussa, praeter soporem, et apoplexiam, quae interdum temulentiam ab eo inductam excipiunt, plura mala quemque pedetentim corripiunt? Nonne ex ea virium languor, artuum tremores, imbecillitas, stupor, paralysis, atque iecinoris, et mesenterii obstructiones, quas immedicabilis plerumque hydropisis excipit? Nonne ex ipsa pariter caussa podagra, et reliqui arthritici affectus, ac renum, et vesicae morbi vel concitantur, vel saeviunt atrocius? Nonne denique praecox senium immatura pariter morte finiendum?

336. Cum tot quidem, tantaque mala non modo a largiore, ac crebriore vini usu immineant, imo eadem interdum quibusdam non parcant, qui vinum nec largiter, nec purum, imo cum aqua ex consuetudine quotidie bibunt, utilissimum arbitror monere, quibus notis, quas opportune MACQUERIUS adducit, quisque possit tuto coniicere nisi su-

(*a*) Dictionnair. de Chimie. Vol. IV. art. Vin.

bito, tarde saltem ei vinum nociturum. Quas quidem notas ideo magis refert novisse, quod plerumque damna, quae vinum affert non illico, sed paullatim, ac post diutinum tempus se exerant, cumque se produnt, omnem fere medicinam respuant. Scire igitur interest iis praesertim infensum vinum futurum, qui eo vel mediocriter epoto vinosum halitum spirant, lene acidum ructant, et capite leviter dolent, vel largiter ingesto stupidi quodammodo, nauseabundi, atque ebrii fiunt, ipsaque ebrietate non hilares, loquaces, et fervidi, sed melancholici, tristes, et taciturni, aut irrequieti, rixosi, et cholerici evadunt, ac quadam specie furoris tentantur.

357. Quam raro vero potus e fermentatis liquoribus distillatione eliciti, maxime apud nos, usurpari possint impune, etiam si edulcati, atque exigua admodum copia usurpentur, imo quomodo obsint plerisque ex iis, quae de eorum qualitatibus, atque effectibus iam attuli (§. 315, 316.) tam perspicue declaratur, ut arbitrer modo satis esse quemque monere, ut ab iisdem, si pauci casus excipiantur, generatim abstineat. Utinam vero ab iisdem abstinerent ii inter artifices, atque agricolas, qui ieiuno adhuc stomacho gulae irritandae caussa eiusmodi potus fere quotidie assumunt, vel si rarius hauriant nec satis edulcatos, nec parcissime bibunt! Utinam pariter, qui rebus omnibus affluentes laute vivunt, frigida potius aqua, quam fervidis hisce liquoribus prandium includerent, quibus

ad stomachi onus levandum, ad coctionem expediendam, maximeque ad protrahendas gustus voluptates quotidie abutuntur. Illi enim stomachum, aliarumque partium vires non laederent, isti digestionis opus nimis cito e stomacho ingesta subducendo non perverterent.

358. Reliqua vero, quod respicit pocu-lenta, atque illa speciatim, quae Theae, Coffeae, ac Cioccolatae potus sanis largiuntur, (§. 318.) sunt, qui credant generatim tuta, et salutaria, dum alii plerisque nocua esse arbitrantur. Porro theae infusum sunt, qui noxium fere omnibus censeant, quoniam ventriculi, intestinorumque laxitatem, nervorum debilitatem, vigilias, convulsiones, tremores, paralyses, aliaque mala, quae abusus affert, ab eo metuunt, dum alii, quatenus sitim restinguit, excitat, humorum recrementa eluit, ac per cutim, aut renum tubulos amandat, obesitatem arcet, ac calculorum generationi adversari dicitur, tutissimum potum perpetuo iudicant. In hac re consuetudo, temperies, coeli ratio, regionis natura, aliaque huius census, etsi non exiguum discrimen afferant, arbitror tamen toties alienam esse eiusmodi potionem, quoties nulla aut tuendae, aut restituendae valetudinis caussa praesto sit, quae eam utilem, vel necessariam declaret. Si enim demulcendum sit, ac corpus una reficiendum theae infusum cum lacte, et saccharo commode datur, quemadmodum purum exhibetur, quando excitare, et stimulare

oportet, addito interdum, ne plus aequo irritet, ac novam saporis gratiam suscipiat, succo limoniorum.

359. Maiora tamen bona sano corpori affert Coffeae potus (§. 319. 320.) ipsum persaepe a morborum quorundam caussis, vel iam evolutis seminibus muniendo, dummodo raro, nec unquam liberalius, quam deceat, usurpetur. Quotidie namque eiusmodi potus assumptus, vel sine ulla necessitate haustus non poterit profecto stimulando, et calefaciendo non stomachum laedere continua irritatione, ac muco resoluto, nerveas, et carneas fibras non lacessere, acres reddere humores, inopportune calorem evolvere, ac circuitum sanguinis intendere, evacuationibus excitis alimentum subtrahere, aliaque efficere, quae a potu calido, et maxime ab oleo aromatico, amaro, atque empyreumatico proveniunt. Ab imprudenti siquidem huius potionis usu non pauca incommoda praesto esse experientia satis superque evincit, etsi ea plerumque ob consuetudinis vim nonnisi tarde se prodant, aut tam parum manifesta initio sint, ut donec morbus non ingruat, animadverti non soleant.

360. Haec perspicua maxime fiunt in iis qui nervorum debilitate laborant, aut eorum nimis exquisito sensu donantur, qui irritabiliores carneas fibras nacti sunt, gracilioremve corporis temperiem, qui ad maciem inclinant, hysterico, aut hypochondriaco malo obnoxii sunt, haemorrhoidibus subinde tentantur, acres

habent humores; atque ad morbos nervorum maximeque ad eorum resolutionem inclinant, ad inflammationem dispositi sunt, atque aegre somnum capiunt, et vigiles noctes traducunt. Hisce quippe coffeae infusus anxietate, palpitatione, tremore, aestu, debilitateque inducta, vel illatis malis, ad quae eorum corpora tendunt, quantum noceat epotus, praesertim si meracior sit, crebro assumptus, aut copiose haustus, Clinicorum observationibus iamdiu innotuit. Ergo hi omnes ab eius usu caveant, nec sibi persuadeant stimulantes, calefacientes, et reliquas qualitates, ob quas coffeae potio potest nocere, lactis additamento ita corrigi, ut innoxie queat hauriri. Etsi enim lac additum eius stimulum retundere constet, constat pariter non omnes eius nocuos effectus avertere, ne dicam hac ratione vires coffeae ita mutari, ut ad excitandum, et roborandum non amplius valeat, sed potius ad nutriendum, ad emolliendum, atque ad relaxandum aptus potus evadat. Quod profecto in iis persaepe animadvertitur, qui vel ientaculi loco, vel post prandium, vel alio quovis tempore aut cum lacte, aut cum huius cremore, qui magis nutrit, laxat, et stomacho saepe gravis est, coffeae infusum assumunt. Ergo concludere licet hoc genus potionis purum vel nullo, vel modico conditum saccharo perraro, et parce esse usurpandum ad stomachum reficiendum, ad digestionem adiuvandam, atque ad vires excitandas,

ut sanitati tuendae, non gustus illecebris inserviat.

361. Quod quidem de ipso etiam censeo potu, quem cioccolata suppeditat (§. 321.) Etsi enim valde nutriendo, demulcendo, alvum laxando viresque tum stomachi, cum totius corporis erigendo sanis fere omnibus conducat, maximeque debilibus, languidis, atque assiduis mentis lucubrationibus deditis, aliisque, attamen plethoricis, obesis, ad apoplexiam dispositis, impura primarum viarum colluvie laborantibus aliena est, et nocua. Caeterum, ut salutares facultates cioccolata exerat nec aromatibus fere careat, nec nimis abundet. Quando enim ex butyro, et saccharo solummodo confecta est ob defectum stimuli, quem aromata suppeditant, excitando impar est, eaque affert incommoda, quae cioccolatae copiosius captae inter caeteros recte tribuit Ill. Murrayus (*a*), scilicet languorem, stuporis quamdam speciem, obesitatem, et anorexiam. Quam ob rem etsi apud nos praeter cinnamomum, ac vanillae medullam nulla alia aromata cioccolatae adiici soleant, non ambra, non moschus, non caryophylli, non balsama, aliaque excitantia, et calefacientia, curandum tamen est ne nimium cinnamomi adiiciatur, neve vel larga manu, vel in omni casu ipsa vanilla eidem

---

(*a*) Op. cit. V. III. pag. 276.

admisceatur. Quamvis enim eiusmodi siliquae medulla mollis, pinguis, fragrans, subdulcis, suavissimeque balsamica stimulando, calefaciendo, et roborando, et per se, et cum cioccolata assumpta sanitatis conservationi in quibusdam queat prospicere, atque in aliis morborum interdum curationi inservire, potest quoque utrosque non parum laedere. Et re quidem vera sanguineis, biliosis, ad inflammationem dispositis, aut febre, et convulsione vexatis cioccolata ingesta valde officit, tum caeteris nocet, qui etsi phlegmatici, et parum vel sensiles, vel irritabiles non sint, eam quotidie, nec parce sumunt. Quosdam proinde vidi vertigine, convulsione, vigilia, immodico ardore, atque haemorrhoidibus sive apertis, sive caecis crebro laborantes protinus convaluisse sola a vanilla abstinentia, cui quotidie cum cioccolata nimium indulgebant.

362. Verum dum apposito cibi, et potus delectu, ac recto utriusque usu quisque suae salutis, ac vitae diutinae conservationi consulit num, cum victus genus sibi idoneum invenerit, in eodem diu debeat persistere, an potius vel continue, vel subinde mutare diaetetici inter se disputant. Quidam siquidem, inter quos Lommius, aptis vicibus a lenibus cibis ad acres, ab acribus ad lenes, a vino ad aquam, atque ad cervisiam, ab his ad vinum transire utilissimum arbitrantur ex eo etiam ne quid per necessitatem cuique sit nimium insolens. Alii autem severe praeci-

piunt ab uno ad alterum oppositum victus genus, etiam si paullatim admittatur, transeundum non esse, ac sufficere speciem, non genus mutare. Ego autem censeo ciborum mutationi ab ipsa iam natura quemque, qui bene valeat, comparatum; sed ita esse comparatum, ut neque lenibus cibis acres substituat, neque idoneam ei aquam deserens ad vinum se convertat, vel hoc ipsum usurpet, ubi eius naturae vel alienum, vel non satis salutare cognoverit. Nullum quippe mutationis genus utile unquam esse poterit, quod sit naturae contrarium.

363. Quod si incidat casus, ut vel acres cibos cogatur assumere, vel naturae, aut consuetudini manifeste oppositos, studeat illos lenioribus contemperare, atque istos paullatim admittere, sicque vel impune, vel leviori damno novam victus rationem inire. Sive porro cibi speciem, sive genus mutet sedulo curet ne in eodem edendi actu alimenta inter se viribus valde opposita assumat, praesertim quando stomachus minus valet, nec reliquae digestionis potentiae multum vigent. Etsi enim incommoda, quae inde praesto sunt nec in quovis casu satis perspicua, sint, nec gravia videantur, ipsum tamen stomachum infirmant, ipsumque demum coctionis opus pervertunt. „Quippe non potest, „inquit LOMMIUS, concoctio non vitiari cum „facilia concoctu duris, pinguia macris, ac „laxantia adstringentibus postponuntur. Tum „quae nimium varia sunt fercula, contrari-

„ isque inter se pugnantia ventriculus neque „ arcte suis tunicis apprehendit, neque pari „ concoctionis proportione alterat. Alia enim „ aliis citius, alia tardius conficiuntur, quae „ promiscue omnia inter se coeuntia, mixta- „ que facile computrescunt, atque omnem „ concoctionis legem subvertunt (*a*).

364. Cave interim, ne istis nimium tribuas. Etenim ea est natura, et vis succorum, qui ciborum resolutionem, ac concoctionem praestant, ut promiscue omnia assumpta sine multo labore, ac sine ulla sumentis passione plerumque conficiat; tum interdum, quae alimenta inter se principiorum indole, ac proprietatibus dissimilia apparent, eodem refectionis tempore ingesta utilia potius, quam aliena evadunt, quia unum alimenti genus alterius naturam immutat, aut qualitates contemperat, et corrigit. Quare etsi concedam, nuperrimis quibusdam diaetetices scriptoribus ad omnem ex ciborum varietate futuram noxam declinandam quavis comedendi vice duas tantum, tresve ciborum species esse sumendas, atque hanc regulam generatim servare tutissimum credam; non is tamen sum, qui ab eadem interdum neglecta, pluribusque cibis ingestis nec copia immodicis, nec naturae contrariis aliquid mali bene valenti imminere

(*a*) De Sanit. tuend. p. 131.

iudicem, eumque nimiis proinde, severioribusque, quam deceat, velim legibus obligare, quod sane nec fieri generatim potest, nec si possit, satis utile est, atque ad firmam et inculpatam valetudinem consequendam accommodatum censetur.

365. Num vero cum varii sumuntur cibi aliquis in iisdem sumendis ordo sequendus sit, quique alteri rectius anteponatur, et disputatum olim est inter diaeteticos, et nunc etiam non satis constitutum videtur. In liberaliori siquidem quotidiana refectione, qua diversa mensis apponuntur fercula, ut in prandio usuvenit, sunt qui quaerunt num rectius initium sumatur a potione, an a cibo, num melius ab iusculis aliisque humidis eduliis, an a siccis rebus, ipsisque carnibus; numque fructus antecedere debeant cibos reliquos, an utilius prandium, vel coenam includant. In hac porro re ob singularem stomachi proprietatem, ipsamque consuetudinis vim, quae in unoquoque occurrit, nihil tradi potest, quod non aliquot exceptionibus obnoxium sit. Neque ex veterum auctoritate aliquid potest constitui, ut nonnulli putant, quod perpetuum sit, cum vel ipsi in hac re non eandem semper rationem sequuti fuerint. Etenim Romanos, ut Graecos nimis nobis opposita regione viventes praeteream, liberalioris refectionis, quam coenam nominabant, initium quadam aetate fecisse ab ovis, alia a mulso, alia item a lactuca; imo interdum ab echinis, crudisve ostreis ex veterum

lectione colligitur; etsi qui laute epularent varia edulia, vel obsonia, quae mittenda iubebant, certo magis, ac fere perpetuo ordine convivis admovenda curarent. Factis quippe variis mensarum mutationibus tum in prima, cum in secunda mensa, primum mittebantur assa, deinde iurulenta, ac postea pisces, tum in secunda mensa bellaria, seu eiusdem omnia genera, poma, persica, ficus, oleae, uvae, aliique fructus, postea dulciaria, ac postremo, saltem interdum, lactaria.

366. Quamquam autem de eiusmodi re nihil perpetuum possit constitui, nonnulli nihilominus in sanorum numero occurrunt, qui sine molestia imo utiliter quosdam cibos aliis praemittunt, quos non sine stomachi passione, aut ventris inflationibus illis postponerent; ut in raphani sativi varietatibus, aliisve vegetabilibus crebro evenit. Sunt in quibus modicum vinum meracius sumptum, vel aqua admodum frigida epota ante cibos horum desiderium illico excitet, dum alteruter liquor in aliis tum temporis ieiuno adhuc stomacho ingestus appetitum protinus adimit, ac futurae digestioni adversatur. Sunt quibus a solidis, et siccis cibis vix tepidis inchoatum prandium bene est, dum alii rectius eius initium sumunt ab iusculis calentibus, vel a sorbilibus ovis, aliisve fluidis, mollibusque obsoniis. Sunt qui hyeme prandii principium a calido iusculo perutiliter ducunt, saeviente vero syrio contrarium morem servare coacti sint, ut satis edere possint, ac

quae ingesserunt facile, prompteque concoquere, ut quidam eorum, qui stomachum minus firmum habent, vel graciliorem habitum, nervorumque mobilitatem praeseferunt. Sunt denique, qui vel acore primarum viarum facile obnoxii, vel singulari stomachi proprietate donati, etsi huius robore multis praestent, vix tamen vel bellaria, vel fructus secunda mensa perraro, ac parce admodum ferant, aut tantum sine incommodo sustineant, ubi cibis aliis includant; imo quidam occurrunt, qui certos quosdam caeterum suavissimos, tutissimosque fructus sine dolore, alioque gravi ventriculi incommodo nullo modo edere possunt, ut in fragis maxime videmus, qui fructus alios maiori etiam donatos acore edunt impune.

367. Quae cum ita sint, sufficiet hic monuisse generatim, satis tutum mihi videri eorum ordinem, quem in mittendis cibis, atque usurpandis ii apud nos sequuntur, qui sive pluribus ferculis convivari, sive paucioribus soleant, ab iusculo prandium incohant, dein frixa, elixa, et iurulenta ministrant, novoque missu, cum oleribus, et acetariis assa apponunt, tum secundam mensam dulciariis, fructibusque exornant. Quem autem ordinem in singulis missubus sequantur, ut minus suam valetudinem laedant, minusque intemperantia effoetum corpus tradant senectuti ipsi videant, qui vitae commodis, quibus affluunt, in sui detrimentum abutentes tot, tantisque obsoniis, dapibus, et cupediis suas mensas

opulentare student, ut quovis missu novum saliare epulum aggredi videantur.

368. Dicam potius quaerere diaeteticos num secunda mensa cum fructibus lactaria quoque tutum sit usurpare, cum quidam ab alterutro cibi genere abstinendum esse praecipiant, alii vero utrumque impune, et utiliter una vice assumi fidenter contendant. Verum si mittimus lac coctum, ipsumque caseum modice post bellaria, et fructus comestum generatim nemini officere, apud nos sane in paucissimis accidit, contra quam apud Edinenses se observasse affirmet Cullenius, ut vaccarum lac, aut huius cremor vel fructibus interponatur, vel cum istis comedatur, quin stomachus oneretur, praecordia inflentur, atque ipsum digestionis opus manifeste laedatur.

369. Quantitatem vero cibi quod respicit, docent utique generatim diaetetici eius plurimum esse sumendum, dummodo hunc stomachus concoquat, imo interdum plus iusto edendum esse, at minus recte docent. Etsi enim credam inutilem, ac plerisque non salutarem summam eam sobrietatem, quam vel Cornarius, vel alii probaverant, aut, cum non satis firmam haberent valetudinem, recte sequuti sunt, nec verum semper iudicem, quo ad cibi vim, levius a defectu, quam ab excessu quemque laborare, nec interdum alienum censeam convivari, ob multas tamen caussas, quae ab ipsa humani corporis fabrica, ac nutritionis fine deducuntur, ego arbi-

tror nec salutare plus iusto assumere, nec gravi expers discrimine cibo satiari. Maxime vero hodie praestat omnem in cibo satietatem vitare, quia apud cultas omnes gentes plane exolevit pessima illa ratio assumptos cibos vomitione reddendi, quam antiquitus helluones invenerant, ut impune omnes temperantiae modos excederent, ac vix absoluto convivio, recuperata edendi voracitate novas epulas aggrederentur.

370. Ea itaque copia sit cibus, qua vires reficiat, non opprimat, neque cum famem sedat, satietatem afferat, atque intra aureos mediocritatis limites consistat. Nihil enim cognosco frugalitate in cibo, et potu ad vitam incolumem servandam, diutinamque efficiendam conducibilius, ac nihil pariter ea ad mentis, et sensuum omnium aciem conservandam accommodatius, eademque nihil praestantius ad eos animi, corporisque affectus, et motus coercendos, quos ad omne felicitatis genus assequendum, vel saltem ad humanae vitae declinandas aerumnas, sedulo oportet medicinae, et sapientiae praeceptis componere. Quare non modo ex stomachi vi, et ciborum desiderio victus quantitas definiatur, itemque ex virium conditione, temperie, aetate, vitae genere, et similibus, verum etiam ex iis effectibus, qui, ut iam dixi (§. 143. 144.) ab eo assumpto in mentis operationibus, in corporis robore, ac naturalibus eiusdem egestionibus potissimum solent animadverti.

371. Quo vero minus facile fert quisque inediam eo saepius debet cibum assumere, quemadmodum CELSUS rectissime suadet. Nam praeterquamquod ubi opportuna alimenti appositione deperditae particulae non reparentur, vires corporis universae fatiscunt, si diu stomachus cibis vacuus remaneat, eius robur enervatur, succi digestioni famulantes nec diluti, nec involuti, nec ab alimento absorbti irritandi potentiam acquirunt, coctio evertitur, et caeteri humores non renovati mitem indolem exuunt, atque acredinem contrahunt. Hinc a rariori, quam deceat, ciborum assumptione debilitas, vertigo, capitis dolor, flatus, nervorum commotiones, aliaque eiusmodi saepe nascuntur. Sed interim dum eiusmodi errorem quisque declinat, caveat ne in oppositum incidat: quod toties praesto est, quoties uno cibo in ventriculo adhuc haerente novus superingeratur, vel eodem vix e ventriculo propulso alter assumitur, sicque ad novam iterum actionem ipsum viscus cum reliquis digestionis potentiis adigitur. Hac quippe ratione omnis concoctionis lex adeo perturbatur, ut nec facilis, nec perfecta assumptorum digestio consequatur, atque huius instrumenta graviter postea laedantur.

372. Hinc uno consensu deducunt diaetetici non semel in die edendum esse, etsi quoties edere oporteat non eadem sententia determinent. Quidam enim, cum sibi persuaserint humanum corpus ita esse constitu-

tam, ut quavis sexta hora cibi aliquid requirat, atque optime ferat, quatuor quotidiano cibo tempora constituunt, ientaculum, prandium, merendam, et coenam. Alii vero ientaculum, et merendam vix teneris pueris vel agricolis, aliisque duras illiberales artes exercentibus, quando longi sunt dies, permittentes duo tantum cibo tempora assignant, copiosum scilicet prandium, ac coenam non levem. Sed cum nonnulli animadvertant ex liberaliori coena paullo ante nocturnum somnum assumpta valetudinem in discrimen, quamfacile adduci, rectius se gerere existimant, si ientaculum, et plenius prandium retinentes coenam excludant. Verum hisce tutius agere mihi videntur, qui generatim iudicant satius esse ientare uno valde simplici cibo, sive fluidam, sive solidam formam habeat, deinde liberaliter prandere, ac contracte, et leviter coenare, vitatis maxime carnibus, pinguibus condimentis, aliisque cibis, qui aegre conficiuntur.

373. Quamquam autem hic edendi ordo reliquis tutior, ac salubrior videatur, nisi aetas, stomachi singularis proprietas, aliave caussa diversum requirat, ac potissimum consuetudo, cui maior ratio in hac re habenda est, non inde sequitur, quod quidam temere asserunt, humanae naturae contrarium, ac non parum insalubre bene valentibus generatim esse illud abstinentiae genus, quod ieiunium nominant. Porro demus die integro nil cibi admittere, etsi raro id fiat, sanorum

nemini conducere, eoque gravius officere sanitati, quo crebrius eiusmodi abstinentia interponitur, aut per aliquot dies eadem continuetur, quia una tantum vice cibum sumendo per inediam ita deficiunt vires, ut vel minus, quam oporteat sumatur, vel plus quam expediat ad vitandam satietatem, erit ne idem concedendum de eo ieiunii genere, quod religionis caussa certis anni temporibus instituitur? Minime sane. Etenim cum ipsum potionem non excludat, vix ab esu quarundam carnium abstinentiam praescribat, ac praeter liberale prandium coenae tempore levem cibum permittat omni noxa caret, imo etiam valetudini inservire recte censetur. Nam praeterquamquod interpositum subinde ieiunium corpus exhaurire, et purgare vel ipsi veteres sapientiae professores cognoverant, idque utilissimum rati non minus religionis, quam valetudinis caussa praestandum esse exemplo monuerunt, ego tam levem eiusmodi abstinentiam reputo, ut eam vellem utilem potius sobrietatem, quam ieiunium nominari. Ea quippe vix, ac ne vix quidem differt, maxime quando cibi cuiusque esum permittit, ab ea victus ratione, quam liberalis quisque communiter servat, cum abunde pransus contracte coenat, quamque omnes generatim servabant apud antiquos Graecos, et Romanos liberaliori educatione enutriti, quibus mos erat bis tantum die capere cibum, nempe contracte admodum prandere, ac dein coenare.

374. Num vero, qui bene valet, et suae spontis est, quique potest paullatim consuetudinem in cibo, quae iam ceperit, tuto mutare, nullisque legibus, quae singulare aliquod praecipiant, obligandus sit, suae valetudini certius prospiceret, sive bis, sive ter cibo utatur, ubi facta hodiernae mensae conversione, more veterum Graecorum, et Romanorum leviter pranderet, ac liberaliter coenaret, solet interdum ab iis, qui valetudinem suam diligentius curant, a medicis sciscitari. Etsi vero omnes, qui humanae salutis praesidem artem sapientius profitentur, generatim doceant consuetudinem in hac re non esse mutandam, inter eos tamen hodiernam cibum usurpandi rationem, quae largum prandium, et levem coenam admittit, meliorem veteri quidam censent, dum alii hanc magis probant, quae breve prandium iubebat, ut coena largior esset.

375. In hac concertatione dirimenda ego non immorabor, cum hodiernam consuetudinem retinendam esse multae sane caussae omnino postulent; sed interim animadvertam apud nos veterem illam non adeo esse relictam, ut eiusdem nulla exempla supersint. Quae enim tempora cibo antiquitus operarii legebant, ea fere agricolae hodie sequuntur, qui ante solem pane solent ientare, deinde ante meridiem prandere, a pomeridianis laboribus merenda refici, ac denique domum reduces, antequam hesperus appareat, pulte, seu ex zea polenta, alioque, si suppetat, cibo addito

ante primam facem coenam ipsam explere. Eum vero morem, quem in cibo sumendo veterum Romanorum liberaliter educati servabant, quibus breve admodum prandium, ac largior coena erat, ii aemulantur, qui, ut negotiis, vel civilibus officiis, vel studiis intensius, ac nullo cibi onere impediti alacrius se praebeant, et nocturnae seu coenae, seu comessationi parcunt, et post multum iam solem tanto levioris cibi mane sumpto, quantum inani interpellet ventre, largius prandium instituunt circa tertiam horam pomeridianam, quae ei respondet, qua Romani coenabant. Notum quippe est ipsos, etsi hiemalibus diebus breviores, aestivis longiores horas numerarent, ab octava ad nonam perpetuo coenasse, antequam tum aestate, cum hyeme advesperasceret. Nec antiquae comessationis deest exemplum, cum sane non desint, qui mollem vitam ducentes paullo ante meridiem ientaculum sumant, diu post ipsum laute prandeant, ac magnifico epularum, cupediarumque missu vix ante mediam noctem coenent, nisi eam longius adhuc protrahant.

376. Sed quacumque hora cibus sumatur, ut rite confici possit, ac salutarem evadere multa perpetuo servanda sunt. Inter haec praecipua existimo, ut quisque nonnisi post lenem et iucundam exercitationem, quae animum exhilaret, atque appetitum excitet ad edendum accedat, ut nunquam, si fieri potest, solus prandeat, sed in tempestivo convivio cum amicis sedeat, quorum numerus,

ut sapienter monuit Varro, Gratias saltem aequet, nec Musas superet, qui scilicet convivium laetum reddat, quin multitudine officiat; inter manducandum, quae colloquia familiariter instituit, ea ad sobriam delectationem, remissionemque animorum referantur; cum vero edit, quae assumit probe conficiat, neve unquam avide, et raptim deglutiat, cibis potum apte interponat, nec copia aut varietate, raritateque obsoniorum eo adducatur, ut quod nimium, aut minus tutum ei esse queat, assumat, neque sobrietatis unquam obliviscatur; tumque e mensa assurgens frigida, si maxime stomachi imbecillitate laboret, cibum includat, vel saltem os eluat, ac postmodum caveat, ne studio, labori, exercitationi se confestim tradat, quae vix incohatum digestionis opus perturbent, aliisve modis laedant.

377. Ast satis de sanorum hominum victu. In acutarum vero passionum curatione rectum ciborum usum magnam partem sibi vindicare, eoque neglecto frustra illam medicamentis aggredi, imo morbum deteriorem indolem aquirere is facile intelliget, qui noverit, et in sanis hominibus circa cibum modum servari perpetuo oportere, cum alimenta ipsis quoque plures, et insignes mutationes inferant; qui didicerit praecipua, et graviora humani corporis mala ab alimentis, vel copia, vel qualitate, vel utraque de caussa nocentibus oriri; quique animadverterit in iis, qui morbo, ac speciatim acuto detinentur ex

perturbatis, et laesis actionum, et functionum officiis, ex fracto virium robore, ex stomachi imbecillitate, ex gastrici succi, et bilis imminuta potentia, aut vitio quocumque, atque ex aliis denique caussis, quot ciborum coctioni impedimenta obveniant.

378. Qui haec probe perspiciat is sane fateatur necesse est in quacumque aegritudine, ac maxime acuta cibum summa observatione indigere: praesertim cum ab antiquissimis iam temporibus innotuerit, multis corporis malis victus rationem, ac speciatim, quae alimenta respicit, maxime subvenire. Nam ipse vetustissimus auctor HIPPOCRATES, licet in morborum curationibus manu, et medicamentis uteretur, et nosceret quaedam corpora acuta aegritudine detenta sine his interdum ad sanitatem pervenire non posse; diaetam tamen in acutis passionibus caeteris auxiliis longe praetulit. Neque etiam inter veteres medicos defuerunt, qui vel morbos iis tantum rebus, quibus sanus utitur, discuti posse contenderent, mutata unice administrandi ratione, vel saltem medicamentorum usu magna ex parte sublato ad ipsius victus rationem omnem curam transferrent: quemadmodum de ASCLEPIADE CELSUS testatur.

379. Ex his porro veterum sententiis, ac medendi rationibus plura de recto alimentorum usu in acutis praesertim morbis, tamque utilia praecepta fluxerunt, ut satis mirari non possim quosdam inter nuperiores occurrere, qui fidenter asserant nos in hac re ab

illis artis proceribus, et pauca, et parum proficua accepisse. Quamquam vero recentiores expunserint quosdam errores qui in victus ratione priscis probata sequentibus aetatibus irrepserant, maioremque eorum doctrinis fidem, et lucem conciliaverint, novisque etiam rationibus diaetam auxerint, pleraque tamen huc spectantia antiquis debentur, ac maxime iis, qui in morbis victu potius, quam medicamentis pugnabant.

380. Tanti porro in quovis morbo diaetam aegrorum veteres habuerunt, ut eam in plures species distinxerint, quarum modo una, modo altera pro vario morbi genere, gradu, et tempore, proque varia aegri natura generatim uterentur. Solebant siquidem uti tenuissima, in qua aeger nihil sumebat, ne potum quidem, in morbis acutissimis; tenuiori, quae aquam, aut melicratum concedebat, in peracutis; et tenui, quae ptisanam, eiusve succum, aliaque eiusmodi levissima alimenta admittebat in acutis. Neque carebant aliis diaetae speciebus, quibus, et acutis aegritudinibus ad exitum proximis, et lentis, chronicisque passionibus subvenirent. Tunc enim usuveniebat, vel mediocris diaeta, quae paucis, et parum nutrientibus alimentis constabat; vel plena, quam ptisana hordei adhuc integra, vel quodpiam simile cibi genus suppeditabat; vel plenior, quam pulli carnes, ovaque sorbilia praestabant, vel denique plenissima, quae ipsas iuniorum quadrupedum carnes permittebat.

381. Verum hae diaetae distinctiones hodie parvi fiunt, cum neque ab acutie morbi eadem solummodo metiatur, neque omnimoda a cibo, potuque abstinentia unquam soleat praescribi. Nam et nulla aegritudo occurrit, in qua triduo, aut quatriduo, praesertim a potu abstinendum sit; et illud tantum abstinentiae genus utile habetur, in quo aeger, nonnisi quod oportet, assumit. Novis praeterea repertis medicamentosis alimentis, ac maxime commodis potionis generibus excogitatis, aliae tum in acutis, cum in lentis passionibus praesto sunt cibi, et potus species, iis interdum longe utiliores, quas ad varia dietae genera veteres recipiebant. Ea denique esse debet in quovis aegritudine ratio ciborum, quae non solum propriae cuiusque naturae conveniat; sed qualitate sua diaetae ante morbi invasionem servatae, ac caussis proinde morbis, atque effectibus adversetur; copia vero sufficiat ad reparandas, et sustinendas aegri vires, quae, ut alibi iam dixi (§. 23.), laesas functiones ad rectum ordinem, atque ad pristinam integritatem adducunt.

382. Quam ob rem male agunt, suisque aegris nocent, qui in morborum initiis, quamquam non iudicent potum interdicendum esse, imo dandum iubeant, cum tempus aptum potioni est, secus ac imprudenter solebat Asclepiades, qui auctore Celso convellendas vires aegri putavit luce, vigilia, siti ingenti, sic ut ne os quidem primis diebus

elui sineret; attamen arbitrantur biduo saltem generatim praestare omninodam a cibo abstinentiam sequi. Nam praeterquamquod languens, et iners plerumque natura insignis mutationis periculum tunc non affert, vires vitae inde adeo fatiscunt, ut interdum a Clinicis animadversum sit, ex hac caussa in summum vitae discrimen aegros incidisse. Excipi tamen debet casus, in quo a nimia cibi, potusque ingurgitatione magnus, et perbrevis morbus nascatur, qui, ut notum est, sola interdum cibi abstinentia finitur.

383. Suis pariter aegris non melius consulunt, qui contra solent inter initia pleniorem cibum offerre, quoniam ex eo neque noxuas mutationes metuunt, neque cibi corruptionem pertimescunt, neque vires ad eius concoctionem deficere credunt; imo hac ratione existimant mature prospici viribus ut morbo validius postea resistant. Hoc enim modo novam materiem morbo addunt, cumque cibus recte nequeat concoqui, calorem, febrim, vimque stimuli augent, et corporis vires opprimunt potius, quam erigant. Quod si Hippocrates consueverit inter acutarum passionum initia non admodum tenuem victus rationem instituere; id sane in iis tantum, quae paullatim incrementa sumunt, sensimque procedunt ad statum perfecit, non quidem pleniorem diaetam concedendo, sed eam solummodo, quae qualitate apta esset, et copia modum non excederet.

384. Porro tum illa phoenomena, quae in quovis acuto morbo detento apparent, cum ea, quae ab alimentis licet innocuis, et consuetis nascuntur perspicue demonstrant in morbis acutis, maximeque in eorum incremento, et vigore minimum cibi convenire. Tunc enim ut plurimum os amarum est, et foetet, lingua albido, flavo, aut nigro sordescit muco, vel arescit, et finditur, ac pituitosa, mucida, vel quapiam alia noxia materie ventriculus obducitur; omnis plerumque appetitus deest, et nausea, ac non raro perpetua a quocumque cibo aversatio aegrum tenet; tument hypochondria, turget abdomen, intestina sordibus scatent, et alvus aut nihil, aut parum deiicit: quae quidem omnia ostendunt, quam alienum sit hoc in casu alimentum. Ostendunt siquidem fractum stomachi robur, gastrici succi aut inopiam, aut alienam indolem, bilis, reliquorumque succorum digestioni famulantium pravam naturam, et perturbatam, ac laesam intestinorum functionem, ac deficere conditiones, quae cibum rite concoquunt, quae chyli absorptionem, eiusque ingressum in sanguinem adiuvant, quaeque superflua, et nocua a digestione residua alimentorum recrementa e corpore eliminant.

385. Quae vero hisce in casibus a cibo, etsi non insolito, quem aeger imprudenter assumpserit, praesto sunt mala, neque pauca, neque levia sunt. Tunc enim stomachus insolito quodam pondere oppressus languet,

praecordiorum anxietas oritur, nausea augetur, vomitus proritatur, et capitis dolor intenditur. Febris etiam increscit, et statum exacerbationis tempus antevertit, calor acrior fit, sitis, irrequies, et vigilia magis urgent, et spasticae affectiones vel insurgunt, vel atrocius saeviunt. Ventris denique inflationes maiorem molestiam pariunt, atque alvus, vel pertinacius cohibetur, vel immodice, aut intempestive summo virium detrimento resolvitur. Quae quidem luculenter declarant assumpti alimenti nullam, aut exiguam digestionem, vel saltem difficilem, et pravam contigisse, atque inde vires tum stomachi, tum corporis magis attritas, stimulo novam vim additam, novamque morbo materiam, ac putrida demum in intestinis, et sanguine haerentia recrementa insigniter aucta fuisse.

386. Ne itaque aeger ob cibum tot aerumnis multetur, neve ipsi salutares naturae motus perturbentur, quae in morbificae materiae correctione, et expulsione versatur, parum semper alimenti detur; quantum nempe sufficere videatur ad vires sustinendas, ne excedant, aut deficiant. Quare rectissime monet Celsus (*a*): » Unum illud est, quod » semper, quod ubique servandum est, ut » aegri vires subinde assidens medicus inspi» ciat, et quamdiu supererunt abstinentia pu-

(*a*) Lib. 3. c. IV. p. 109.

» gnet; si imbecillitatem vereri coeperit cibo » subveniat. Id enim eius officium est, ut » aegrum neque supervacua materie oneret, » neque imbecillitatem fame prodat.

387. Oportet deinde ciborum vim a morbi acutie, vehementia, tempore, et diuturnitate, a corporis impuritate, atque ab ipsius cubantis aetate, temperie, et consuetudine, atque a regione, anni tempore, similibusque definire. Quo igitur acutior, brevior, et ad statum proprior est morbus, quo vires magis valent, quo symptomata magis urgent, quo impurius est corpus, quo ab assumpto alimento maiores effectus nascuntur, eo tenuior, et parcior sit cibus. Item scire iuvat aegros, qui iuvenes sunt, vel aetate admodum provecti, qui vigente hyeme in adversam valetudinem incidunt, qui frigido sub coelo vivunt, quique in secunda valetudine cibo indulgent, quique biliosi sunt, et exsucci tenuissimam illam victus rationem ferre non posse, quam, cum omnia paria erunt, adulti, calidarum regionum incolae, aestivis diebus morbo correpti, ieiunium, et famen in sanitate tolerantes, obesi, atque inerti ac pituitoso habitu praediti sine noxa, imo plerumque utiliter sustinent.

388. Num vero in constituenda qualitate, et vi cibi, quo acuta passione laborans alatur, eius etiam, si qui fuerit, appetitui respicere oporteat, hic quaeri posset. Non enim una est de hac re medicorum sententia. Nonnulli siquidem putant, quoties aeger inso-

lita quadam vi aliquid appetat, utut vel copia, vel qualitate morbo alienum videatur, toties esse eius voluptati obsequendum. Saepe enim, inquiunt, animadversum est, quosdam aegros, quorum caeterum in angusto spes erat, vel pleniori alimento, vel eo, quod anxie appetebant, assumpto, licet alterutrum morbo contrarium iudicaretur, insigniter levatos fuisse; quosdam etiam sanitati restitutos, quam ſuperstites naturae vires nec per se, nec medicamentis adiutae antea attulerant. Alii vero severiores appetitui, qui morbo repugnet, indulgere renuunt eo nondum discusso, quia arbitrantur eiusmodi desideria non a natura, sed ab aegri luxurie, aut falsa opinione, aut pravo quopiam habitu proficisci; quia plerumque mens concupiscit, quod stomachus respuit; quia saepius aeger exoptatum ori cum admovet cibum, protinus eum fastidit; quia memoratae curationes partim nullam merentur fidem, partim a natura iam victrice, non ab expleto aegri desiderio promanarunt.

389. Verum in hac concertatione, si quidquam iudico, quemadmodum in prioribus medicis nimiam indulgentiam, sic in secundis nimiam severitatem iure reprehendes. Licet enim concedam spuria plerumque esse eiusmodi desideria, contendo tamen legitima interdum se prodere, quae omnino debeant expleri. Ex eo siquidem fonte videntur oriri, e quo aeger solet oris siccitate laborans, vel insolito aestu percitus, vel in putridam hu-

morum dissolutionem pronus sive aquam, sive refrigerantia, sive acida ultro exoptare, et avidissime assumere morbo inde levato. Occurrere vero casus, in quibus aegri desiderio, etsi morbo videatur contrarium, parcendum sit, tum HIPPOCRATES noverat, tum nuperiores artis magistri affirmant. Quapropter concludendum est, quando eiusmodi appetitus diu perduret, aegrum male afficiat, nec, ubi forte expletus perperam fuerit, ullum vitae metum incutiat; prudentis medici esse eius voluptati indulgere, ita quidem, ut quod alimenti genus propinat, parva copia initio exhibeat, visurus utrum recte cedat, an noceat.

390. Licet autem arduum sit certo statuere copiam alimenti, quae in acutis passionibus generatim conveniat, cum quilibet aeger propriam observationem sibi vindicet, sunt tamen quaedam, quae in hac re fere communia habentur. Plerique enim Clinicorum in eo conveniunt, quod primis sex diebus paucissimus cibus esse debeat, imo primo biduo satis esse, eum una vice propinare, aut etiam abstinere, solo exhibito potu, quoties eius fastidium, aut ventriculi irritatio, aut putrida cacochylia praesto est; quod sequentibus diebus, quamquam tenuis adhuc cibus indicetur, modo semel, modo bis quotidie dandus sit; quod deinde minus tenuis expediat, donec sub morbi fine et plenioris naturae usurpetur, et quavis quarta, aut sexta hora pro re nata exhibeatur. Tum enim, cum universae

corporis vires langueant, corpus mirum in modum emaciatum fere contabescat, atque humores ad putrescendum maxime inclinent, uberior cibus apprime indicatur, qui, ut aperite notat Ill. et Cel. Gregory (*a*), optimi remedii instar vires cito erigit, corpus nutrit, et implet, ac putridam humorum constitutionem emendat.

391. Quod vero morbo ad exitum proximo, aut paullo ante soluto partitis vicibus plenior cibus detur non una quidem caussa postulat. Hac quippe ratione praecavetur, ne cibus imbecillum adhuc stomachum onoret, ne diutius, quam par est, in ventriculo maneat, neve ipsius nimium, quam aegri conditio ferat, sumatur. „Neque enim convenit, „inquit Celsus, iuxta inediam protinus sa„tietatem esse. Quod si sanis quoque corpo„ribus inutile est, ubi aliqua necessitas famem „fecit; quanto inutilius est in corpore etiam „aegro (*b*)?

392. Quo vero tempore cibus dandus sit difficile non est generatim constituere veterum, recentiorumque medicorum auctoritate. Hi namque docent neque instante accessione vel exacerbatione, neque eadem saeviente, neque circa morbi vigorem, neque inter dolores, neque critica praesente evacuatione

(*a*) Op. cit. n. 986.
(*a*) Lib. 2. cap. XVI. p. 83.

eum commode dari. Ex eo enim vires vel ita deficiunt, vel intempestiva nutritione adeo invalescunt, ut nequeant morbidam materiem subigere, ac rite concoquere. Quamobrem finito paroxysmo, presente remissione, eoque tempore, quod ab iam assumpto alimento, atque a futura accessione, vel exacerbatione magis distat, cibus recte exhibetur. Tunc siquidem alimentum minori difficultate in chylum convertitur, intestinorum villos melius subit, atque in sanguinem celerius facessit, viresque opportune sustinet, ut postmodum necessarios in aegri salutem motus absolvant.

393. Quemadmodum vero in morbis, qui revera intermittunt, dum integritas est, atque n iis, qui remittunt, cum remissio incipit, cibus recte assumitur, sic in acutis, et continentibus malis, quae statos certosque sive exacerbationis, sive declinationis ordines non servant eo tempore dandus est, quo morbus minus urget, et minor functionum laesio animadvertitur: quod plerumque mane evenire Clinici observarunt. Interest enim vero plurimum ad tutam, et promptam morbi cuiusque, ac maxime periculosi, et acuti curationem has regulas in aegris alendis perpetuo servare: nisi interim de subita virium reparatione quaestio sit; nam tunc cibus quovis tempore recte datur.

394. Cibi porro eiusmodi sint, qui facillime possint concoqui, qui masticatione non indigeant, ac fluidam proinde formam

habeant, quique sine irritatione in chylum et sanguinem conversi vires sustineant, acria temperent, tenacia diluant, stricta laxent, resolvant, et morbidam materiam corrigant, eamque, si corrigi nequeat, viis omnibus expeditis e corpore eliminent. Inter haec alimenta principem sibi vindicant locum, utpote illis proprietatibus donatae, sorbitiones, quae ex stirpium cerealium seminibus (§. 151. 155.) fiunt, nempe decocta, ptisanae modo simplices, modo integrae, iura, et cremores, quae quidem ob variam densitatem, ac maiorem, minoremve nutriendi vim omnibus fere casibus accommodant, in quibus modo tenuissimus, modo tenuis, modo magis nutriens cibus conveniat. Ad eas vero sorbitiones parandas quidam veterum more hordeum magis probant, atque usurpant, alii avenam, modico addito sale, aut saccharo praeferunt (§. 156.), dum nos crebrius utimur decoctu ex seminibus oryzae (§. 157.) vel levi sorbitione, quam triticeus panis modo tenuissime sectus, modo tritus cum aqua, aut interdum cum diluto iure coctus praebet.

395. Proponi etiam solent a quibusdam in acutorum victu tenera illa olera, quae in aqua, vel iure cocta mollia fiunt, neque stomacho gravia censentur. Verum etsi in iisdem plures inesse vires concedam (§. 176.), nullam tamen singularem utilitatem ab eorum usu mihi polliceor, qua eadem credam vel anteponenda, vel aequiparanda mox indicatis cibis in nutritione eorum, quos acuta aegri-

tudo tenet. Praeterea nonnulla leve, ut par est, alimentum non praebent, quaedam aegre digeruntur, alia in ventriculo, atque intestinis diu morantur, alia demum facile solent corrumpi: unde haec generatim in diaeta acutorum vel omittenda mihi videntur, vel solum usurpanda, ubi e cerealibus seminibus indicatae species ciborum parari nequeant, vel ubi fructus horaei non suppetant.

396. Prae oleribus enim longe utilius, et praestantius alimentum acuto morbo detentis praestant ii fructus acido-dulces, quos alibi recensui (§. 185., et seq.). Quamquam enim hi fructus ex praeiudicata Galeni opinione parum salubres, atque aegris alieni olim iudicarentur, utpote qui tenue alimentum praebeant, aquoso principio solidas partes laxent, atque e stomacho facile subducantur, plurimum aeris in primis viis evolvant, et dum corrumpuntur in acidam naturam transeant; hodierni medici e contrario ob easdem qualitates eorum usum in acutis passionibus perutilem arbitrantur, ac passim instituunt summo aegrorum commodo. Saepe enim hic victus, et nutritionem, et salutem acute laborantibus attulit. Nam sacchari principio, et gummi, quae duo habent fructus horaei (§. 186. 187.) nutriunt quidem, sed modice, quantum scilicet in acutis expedit malis; miti et grato, quo donantur acore, refrigerant, temperant, atque humorum nimium motum, et febrim moderantur, sitim leniunt, et corruptioni resistunt, quam etiam

validius arcent, et natam corrigunt eo aere, quo divites sunt, facile, et copiose resoluto; aqueo principio humores, ac potissimum bilem acrem, et spissam diluunt, ac demulcent, quod maxime praestant solventi, et saponacea, qua gaudent indole, qua optime resolvunt, atque abstergunt, urinae, et alvi vias laxant, atque alios salutares effectus praestant, quibus eximii etiam medicamenti vices gerant.

397. Licet autem eiusmodi fructus optimum cibum aegris saepe largiantur, qui singulari prope instinctu eos, vel acido-dulces, vel acidulos avide appetunt, interdum tamen ab eorum victu alieni observantur. Modo enim ab eorum esu alvus, vel nimium, vel intempestive ob inductam, auctamve laxitatem resoluta, modo eius fluxus iam praesens a caussa putrida non concitatus, modo singularis aegri conditio, modo stomachi, intestinorumque aegritudo, molestae ventris inflationes, aliaque iubent a fructibus esse abstinendum, aut parce usurpandos, aut solum eligendos, qui aegri, et morbi naturae speciatim conveniant.

398. Ex istis itaque esculentis utilior, et tutior desumitur cibus, qui celeri passione laborantes reficiat. Num vero ille, quem carnium iura, ipsaeque carnes praebent istis aegris utilis quoque sit, acriter a medicis disputatum est, imo a quibusdam adhuc disceptatur. Quidam enim observant haec alimenta, ob eorum indolem acute cubantibu

esse quam aliena, atque iisdem exhibita febrim, sitim, calorem, et inflammationem augere, nauseam, stomachi pondus, aliasve molestias concitare, languorem virium, animi deliquia, et convulsiones afferre, ipsamque putredinem promovere, proindeque eadem penitus exulare iubent. Alii contra, etsi concedant in acutarum passionum incremento, et statu carnes interdicendas esse, contendunt nihilominus iura e carnibus vituli, aut pulli, vel ranarum confecta inter morbi initia imbecilliora, dein eo ad finem tendente meraciora in quocumque febris genere, eiusque tempore noxa carere, ipsarumque carnium esum innocuum, ac proficuum toties arbitrantur, quoties morbus ad finem vergat, criticae evacuationes quo ad partem acciderint, stomachus non admodum langueat, et masticatio, et deglutitio fieri commode possint.

399. Iura quod respicit ea profecto ubi vigeat inflammatio, aut febris, ipsaque adsit putredo, nocua sunt, nec in reliquis casibus dari utiliter possunt, quin corpus calefaciant, sitim intendant, et stimulum augeant, nisi ex iunioribus animalibus elicita omni pingui supernatante privata sint, vel pane, aut cerealibus seminibus, aut mollibus oleribus, fructibusve subacidis incoctis, vel saccharo addito, vel succo limoniorum, aut acidulo vino, ubi speciatim indicetur, affuso medicata evaserint. Horum quippe additamento praecavetur, ne gelatinosa e carnibus educta ma-

teria computrescat, imo eadem iura paria fere evadunt corruptioni prohibendae. Sed etiam, quando tenuiora sint, atque ab aegri consuetudine, stomachi proprietate, debilitateque a caussa non putrida, atque a contabescente corporis habitu indicentur, ne quaeso copiose unquam exhibeantur; cum secus ea inferant mala, quae vel contraindicata, vel meraciora adducunt.

400. Meraciora vero, aut concentrata, tum in gelatinam concreta (§. 280.), etsi non defuerint proxime elapso saeculo, qui acute laborantibus permiserint, ac tamquam utilia suaserint, ut debilitati subvenirent, nemo hodie est inter sapientiores Clinicos, qui eadem non vituperet. Quid enim cum humores ad putrescendum pronissimi sunt, stimulus nerveas, et carneas vellicat fibras, calor acer, et sitis vexant, digestionis instrumenta laesa sunt, viresque corporis admodum languent, alienius erit, atque nocentius consummatis iuribus, ac gelatinis? Haec enim nonne putredinem adducunt, irritant, sitim, aestum, febrim, et inflammationem intendunt, carnibus ipsis difficilius digeruntur, stomachum, et intestina onerant, atque infirmant, viresque corporis opprimunt?

401. Solidae autem carnes in victu acute aegrotantium, utut elixae, ac simplicissime praeparatae sint, locum generatim non habent. Etenim nulla, etiam ubi adsint putredinis signa, aut stimulo potior dempta sit vis, stomachus, atque intestina plerumque ob

imbecillitatem imparia sunt eisdem dissolvendis, ac concoquendis. Non interim diffitemur quandoque casus incidere, in quibus morbo ad exitum proximo eas liceat esurientibus aegris concedere, imo eas dare sapientis artificis sit. Interdum siquidem ex carne exigua copia exhibita ventriculi actio ita erigitur, ut eadem facilius liquidioribus cibis conficiatur, quando scilicet, ut Ill. GREGORY (*a*) apposite observat, in stomacho ille deficit stimulus, quem solidus cibus suscitat. Tum vero dentur elixae, et nulla arte praeparatae, vel solum modico sale, et succo grato miti, et acidulo conditae, caeteris condituris reiectis. Omnia quippe cibis addita, si pro re nata saccharum, et vinum excipimus, oleosa, pinguia, aromatica, calida, et spirituosa in acutarum passionum diaeta nequeunt admitti.

402. Ad potum vero quod attinet, in acutis morbis quantam ipse partem sibi vindicet in eorum curatione, quisque ex omnium medicorum auctoritate, maximeque HIPPOCRATIS intelliget, atque ex tot illis effectibus, quos rite institutus in eisdem passionibus edere potest. Quoties enim potio eiusmodi sit, ut aegritudinis naturae adversetur, et functionum effectus neque cohibeat, neque intempestive sollicitet, multiplicia humorum

(*a*) Op. cit. n. 1000.

vitia emendet, corruptioni resistat, vel natam corrigat, sitim sedet, et stimuli actionem nervis, et musculis iniuriosam retundat, nimium aestum temperet, nimis auctum humorum motum imminuat, organa excretoria laxet, atque aperiat, unde morbida materies secedat, quoties, inquam, potio eiusmodi sit, nonne toties eius subsidio magna pars curationis absolvitur? Nonne eius ope aliorum remediorum effectus adeo adiuvantur, ut citius, certiusque redeat sanitas? Haec sane omnia bona rite in acutis morbis administrata potione aegris obveniunt, eaque afferunt illa poculenta, iam indicata (§. 324. 325.) si ex iisdem conveniens cuique aegro genus deligatur, aut id perpetuo usurpetur, quod anxietatem, nauseam, ac fastidium nunquam moveat, nec ingratum sit, ac subinde recte mutetur, ne secus infirmus quotidianum potum non sine nausea, aut invite assumens molestiam inde percipiat, neve minus, quam oporteat, potionis hauriat.

403. Huius porro vim ita determinare, ut pro siti, desiderio aegrotantis, ac morbi phaenomenis nec nimia sit, nec parcior, arduum summopere censetur. Ea quippe ob plura discrimina a morbi natura, et caussis, ab aegri temperie, et consuetudine, atque ab anni tempore, similibusque deducta magnis exceptionibus obnoxia est. Sitis interea, atque effectus, qui ab assumpto potu sequuntur huius quantitatem generatim determinant, vel ubi sitis deficiat, aut aeger sibi

mente non constet, cutis conditio, et calor faucium, et linguae ariditas, pulsus, ac speciatim morbi tempus, et indoles eam definiunt. Quo enim vehementior, atque exacerbationi proprior est morbus, quo minus alimenti praebetur, et sic porro, eo copiosiorem potum convenire Clinici statuunt; quorum erit has speciatim regulas tradere.

404. Moneo interim potum nunquam affatim, sed moderatis, etsi crebrioribus, haustis esse sumendum, ut facilius, ocyusque sanguini admisceatur, neque citius, quam par est, urinae vias petat, neve ob sui copiam nimis distento, et pondere fere oppresso stomacho tum huic, tum universo corpori noceat: unde anxietas, nausea, vomitus, dolres, alvi fluxus, aliaeque perturbationes consequantur. Eo vero minus potionis hauriatur, quo ob instantem, aut iam ceptam febris exacerbationem, stomachus, et totius corporis vires languent, ne natura fatiscat. Quae denique esse debeat ipsius potus temperies, quando scilicet vel frigidus, vel egelidus, calidusve conveniat, ut rectius laxitati, et languori medeatur, atque aestum, ardoremve temperet, aut emolliat, laxet, et resolvat Clinici dispiciant.

405. Iam vero provisis omnibus, quae ad cibi rationem in acutis morbis pertinent; nunc ordo postulat, ut quae in lentis, et chronicis conveniat, pariter dicam. Quamquam enim in utroque passionum genere plura, quo ad victum occurrant communia;

quaedam tamen, nec pauca in utroque animadvertuntur, quae non exiguum discrimen afferunt. Commune siquidem est utrique, ut cibi praeter nutriendi virtutem eam habeant naturam, qua stomachum non onerent, aut quovis alio modo male afficiant, facile subigantur, brevi transeant, morbum non exasperent, imo eum leniant, eius caussis adversentur, et salutari facta rerum conversione felicem eius exitum vel adiuvent, vel afferant. Contra vero in chronicis, secus ac plerumque accidat in acutis, appetitus laborantis aut parum, aut nihil imminutus, interdum auctus, stomachi robur vel integrum, vel paullo fractum, succi gastrici, aliorumque succorum potentia superstes, febris aut nulla, aut exigua, atque a morbo profecta, vires generatim corporis parum laesae, non omnis sublata exercitationis utilitas, haud impedita masticatio, aliaque similia non levem in ciborum copia, delectu, usu, atque adhibendi modo, et tempore differentiam sistunt.

406. Haec porro luculenter declarant chronico morbo obnoxiis pleniorem victus rationem generatim prodesse, quam lenta etiam mali natura, eius diuturnitas, minus quam in acutis periculum subitae, aut magnae mutationis ex assumpto alimento ulterius demonstrant. Caeterum haec regula suis exceptionibus non caret. Nam interdum adest quidem in aegro ciborum desiderium a stimulo, aliave caussa profectum, ipse vero gastricus humor impar est cibo prompte,

perfecteque solvendo; interdum haec duo inverso modo se habent; interdum etiam dissolutus, ac probe in stomacho subactus cibus a bile, reliquisque humoribus inopia, inertia, aliisve modis peccantibus nec ulterius concoquitur, nec in optimum chylum facessit; interdum laesa ventriculi, intestinorumque actio vel morbum constituens, vel cum eodem coniuncta ciborum propulsionem parum adiuvat; interdum denique virium conditio, ac morbidae caussae natura, origo, atque effectus tot in victus ratione, quae chronice laborantibus expediat, discrimina afferunt, ut cibus modo levissimus, aut paucissimus indicetur, modo ipsa abstinentia ad aliquod tempus ipsis conducat.

407. Neque ista ea solummodo sunt, quae difficile reddunt constituere copiam alimenti, quae in quovis lentae aegritudinis genere, ac quavis specie conveniat. Ab ipso siquidem aegro novae exceptiones emergunt Huius quippe temperies, peculiaris proprietas, consuetudo, vitae genus, desideria, singularis digestionis modus speciatim ostendunt nunc plenius, nunc parcius alimentum in chronicis malis expedire. Quae quidem, cum nobis non facile sinant quantitatem alimenti tuto constituere, nec appetitus, ipsumque morbi genus certo sinant, ut quidam nimis fidenter existimarunt, satius erit ciborum vim aegro necessariam ab effectibus eruere, quos ipsi inter initia parca manu, et quasi tentando exhibiti praestant. Tum vero non ea

solum, quae in ſtomacho atque inteſtinis contingunt, sedulo inspici debent, sicuti ii solent, qui etiam infirmis tutum esse credunt tantum sumere cibi, quantum possunt conficere; sed reliquae pariter considerandae sunt mutationes, quae post cibum assumptum, et confectum in morbo, eius symptomatis, ac vitae viribus accidunt. Non raro siquidem evenit alimentum a ventriculo optime ferri, rite concoqui, in chylum bonae indolis mutari, atque in sanguinem facile traduci, non exiguo interim ipsius aegri detrimento, quod uberior nutritio, aut intempestiva, aut morbo contraria protinus infert.

408. Non sufficit ergo ad tutam, et iucundam cuiusque chronici morbi curationem, quam sine apposita victus ratione medicamenta non absolvunt, ut aeger sibi temperet ab alimentis, quae non facilis coctionis vix sanis, et validioribus conveniunt, iisque utatur, quae morbo adversantur; sed in eorum quoque copia debet modum perpetuo servare. Ex nimio quippe alimento assumpto non pauca mala necessario sequuntur, quae infirmum sano magis afficiunt. Perperam vero quidam medicorum censent omne satietatis periculum perpetuo declinari, ubi cibus partitis vicibus aegris propinetur, atque hoc modo, etiam si nimius intra diem deglutiatur, innocuum evadere. Dum enim tentant mala praecavere, quae a stomacho diu vacuo imminent, maxime pueris, adolescentibus, et senibus, ea accersunt, quae et corpori novo

cibo continue repleto, ac fere oppresso, et stomacho ob retardatum, atque imperfectum alimenti descensum male affecto contingunt. Ob fractum siquidem ista edendi ratione stomachi robur ea consueta cibi ad intestina propulsio praepeditur, qua, ubi opportune, et plene eveniat, nihil sane, Cel. GREGORYO docente ad vires tuendas, et recuperandas aptius est (*a*).

409. Neque tuto satis se gerunt diaetetici, qui infirmis cibos varios apponunt, ut consueverat ASCLEPIADES contendens facilius concoqui, vel eos multa arte mutatos ipsis offerunt. Nam saepe cibi varietate, ac condimentorum illecebris aeger ad edendum ita sollicitatur, ut plus, quam oporteat, assumat. Interea ubi alimenti fastidium adsit, nec vires valeant, quo in casu vel ipse praecipit CELSUS ponendos esse cibos varios, ut aeger paulum ex singulis degustando famem vitet, necesse erit novum cibi genus ei admovere, aut consuetum diversimode praeparatum concedere, utrumque etiam deligendo, quod aegri voluptati obsequatur. Invisum enim si forte sit, vel appetitui non respondeat, vel eum prorsus respuunt aegri, vel non sine nausea, et anxietate assumunt, ingestumque nec facile, nec rite conficiunt. Quod si consuetis obsoniis aliud cibi genus substituen-

X 2

(*a*) Op. cit. n. 1012.

dum sit aegri consuetudini, atque indoli insolitum paullatim, atque illis admixtum usurpet, donec discusso fastidio, sine ulla molestia eodem solummodo reficiatur.

410. Cibus praeterea, ut in chronicis etiam passionibus morbum vel leniat, vel tollat, non ex uno genere, sed iuxta varium morbi genium ex alio, atque alio peti debet. In morbis ortis a laxitate, et lymphae excessu alimenta optima sunt, quae exsiccant, et roborant, ut cibi solidi, aqueo elemento inopes, et frixi; in iis malis, quae humorum corruptio, aut putredo fovet, quae eidem maxime adversantur, ut fructus horaei, in aliis ab humorum spissitudine, fibrarumque rigiditate, et strictura, aquosa, mollia, et tenuantia, ut olera magis succulenta minusque sapida; in morbis rursus a nimia irritatione, nimiove aestu, ac motu, quae demulcent, temperant, ac refrigerant, ut cibi varii ex cerealibus seminibus; item in morbidis passionibus ab humorum tenuitate, atque acrimonia, corporisque marcore, et debilitate profectis lactaria; ac denique in aliis affectibus, quos acidum vel in primis viis, vel alibi haerens concitarit, aut comitetur carnes assae, ova, aliique cibi ex iis potissimum animalibus, quorum partes magis alcalescunt; ne reliqua alimentorum genera persequar, quae singulis generibus, et speciebus opitulantur, de quibus sane dicere ad clinicos pertinet.

411. Nobis idcirco satis erit ex hisce concludere in chronicarum passionum curatione praecipuam diaetam iisdem proficuam e vegetabilibus, et lacte desumi. Ob quam sane caussam evenit, ut si sano cuique conveniat, maxime apud nos, aestivis praesertim diebus, parce admodum carnibus uti, magis adhuc expediat infirmo hanc victus rationem sequi, ac proinde parcius etiam carnes edere. Quod quidem cum iamdiu tutissimum esse experientia evicerit, mihi necessarium videtur hic loci nonnulla illis addere, quae iam posui de ipso lacte, et ovis (§. 202. 208.): quae duae alimenti species tam crebro in chronice aegrotantium victu recipi solent. Porro lac cum inter caeteras eius proprietates eam habeat, qua nutrit, demulcet, et laxat in atrophia, macie, haemophthisi, et phthisi ab ulcere, a labe haereditaria, a nervorum vitio, atque ab inanitione concitatis; subvenit item mirifice scorbuticis, arthriticis, rheumaticis, atque iis generatim omnibus, qui internis quibusque ulceribus laborant, qui ex acribus, urentibusque pharmacis ingestis, aut acri quocumque veneno rosionis sensum percipiunt, aut alio modo cruciantur, quique acrimonia, quae non acida sit, multimode laborant, quia acre demulcet, deperditas partes reparat, ac corpus implet; tumque ex eo quod etiam relaxet, atque emolliat tusses pertinaciores, convulsivos affectus, spasmos, dolores, ac chronicas plerasque aegritudines moderatur, atque interdum tollit.

412. Licet vero pluribus aegris lac prodesse soleat, multis tamen non confert. Contrarium est siquidem valde febrientibus, vel febre correptis, quae lenta, et longa non sit, capitis dolore, vertigine, aut plerumque comitiali morbo detentis, viscerum abdominalium obstructionibus obnoxiis, ac speciatim spleneticis, atque hepaticis, nimia siti cruciatis, atque inflammatione detentis. Adversatur item iis, qui biliosum sus deque reiciunt, immodico alvi fluxu laborant, plethorici sunt, aut hypochondriaci, aut obeso, vel mucoso corporis habitu praediti, crudum ructant, ac praecordiorum inflationes, stomachi pondus, doloremve, aliaque huius census incommoda experiuntur.

413. Neque his solum contrarium est lac, sed interdum, quamvis recte detur, incommodum existit. Vel quod enim in stomacho acescat, vel abeat in nidorem, vel ipsum oneret, vel citius, quam par est, descendat, atque e corpore egrediatur plures suscitat molestias, ructus nempe, vomitionem, tormina, alvi profluvium, aliaque mala, quae vel omnem eius usum prohibent, vel saltem monent aliquid ei addendum, quod omne incommodum avertat. Quare in eius usu caute agendum est, explorando an aegri stomachus, aut natura ipsum commode ferat, aut aliquid praestandum sit, ut bene conficiatur, atque in chylum, et sanguinem utiliter transeat.

414. Si itaque lac stomacho, praesertim imbecillo, gravius sit, abs re non erit aqua ipsum diluere, tum maxime ubi crassius, et pinguius datur, aut levissime coquere, aut candenti calybe, vel coffeae infusu, similibusque alterare, quae etiam prosunt, ubi lac prae nimia intestinorum laxitate cito subducitur, nec adhuc confugiendum videatur ad ea adstringentia alibi indicanda, quae eidem adiecta ventrem modice adstringunt. Si vero lac ex eo officiat, quod vel ocyus, vel firmius, quam par est, ut iterum resolvatur, in stomacho coaguletur, ea, quae tam promptam seri, et cremoris a caseosa parte secessionem morantur, eidem debent admisceri; si nimis facile, nimiumve acescat, quae hoc ipsum impediunt; tum si coactum nequeat resolvi, quae vel id praestant, vel potius ipsum educunt: quae quidem singula genera remediorum aliis locis commodius exponentur.

415. Iuvat praeterea non raro in lacte ovi vitellum solvere, aut oryzae, hordei, aut avenae semina, aut panem incoquere, ubi plenius alendum sit corpus, ac stomachus magnam lactis copiam non sustinet. Iuvat etiam interdum aquis medicatis, aliisque remediis opportune admiscere, ut alia occasione dicam, indicatis tum morbis, in quibus eiusmodi unio summopere prodest, tum quibus speciatim aegris debilibus, emaciatis, exhaustis, phthisicis, ac pneumonicis lac ipsum medicatius factum conveniat, atque egre-

gium una alimentum, et medicamentum exiſtat.

416. Lactis vero usus, ac lactea praeſertim diaeta, qua aegri vel solo lacte, vel magna ex parte aluntur, ut prospere cedat, oportet primo stomachum, atque intestina ab omni, si quae adsit, impuritate liberare; dein lac bibere ex uberibus vix eductum, adhuc tepidum, ne ullo modo tenuioribus particulis privetur; tum eidem sensim assuescere exigua prius copia assumpta; atque hanc ipsam ita pedetentim augere, ut quatuor, octo, unciae decem, aut duodecim quavis vice, quae die bis, ter, quaterve, aut pluries etiam iteratur, assumantur. Sic continuare tamdiu oportet, quamdiu pro aegri aetate, natura, et morbo expediat, ac tantum plerumque lactis quavis die praebere, quantum requiritur, ut duas tertias consueti alimenti constituat; imo ubi nihil prohibeat; solo iuvat lacte vivere; quod praesertim podagricis, tabidisque proficuum censetur. Id ubi fiat hanc diaetam *lacteam*, ubi vero modicum panis, et pulli carnes cum lacte infirmus admittit, *albam* dicunt.

417. Quo autem tempore lac assumitur iuvat summopere puro in aere degere, rusticari, corpus modice exercere, omnia vitare, quae animi contentionem pariunt, a vino abstinere, atque omnium rerum esum vitare, quae lac acidum reddere, vel ad corruptionem adducere possunt, vel eius integritatem resolvere, ac naturam invertere. Verum etsi ego nolim, ubi nulla singularis indicatio

praesto sit, eiusque virium caussa praescribitur, cum acido limoniorum succo, aut cum acidis fossilium, aut cum alcohole, similibusque coniunctum lac exhiberi, non denego horum additamento subacidum factum, vel sua sponte acescens quibusdam in casibus convenire Nam hoc modo cum nutrit valde refrigerat, sitim sedat, atque alvum laxat, estque potissimum quorundam stomacho, atque aestivis maxime diebus commodum alimentum: quod plerique ab oxylacte veterum non differre existimant. Verum horum oxygala sero, et cremore magna ex parte privatum caseosa imprimis materie constabat, ac crassum, atque aegre concoquendum cibi genus habebatur. Ipsum denique lac quandoque ebutyratum, seu, ut dicunt defloratum, dempto magna ex parte cremore, integro melius conducit, quando ex morbi, vel aegri indole oporteat minus nutrire, magis vero temperare, et diluendo acredinem non acidam demulcere, tumque e re non videatur ipsum, ut iam dixi, varia proportione addita aqua diluere.

418. Hactenus de lacte. De ovis vero gallinaceis quod eram dicturus ad eorum attinet usum in chronicis, lentisque morbis, quem nonnulli in ipsis indiscriminatim instituunt quasi in singulis tutus, ac salutaris existeret. Vellem enim eos monere, ne hoc caeterum optimo, ubi conveniat, cibo (§. 208) in aegrorum detrimentum abutantur. Quoties enim febris non levis est, calor vexat, hu-

mores ad alcalicam indolem valde inclinant, vel aliqua iam putredine tentantur, ac prava colluvie stomachus, et intestina obsidentur, toties aliena sunt, ac manifeste nocent. Nam stomachum onerant, nidorosam cruditatem pariunt, alvum adstringunt, calorem augent, ac tetra corruptione putrescunt. Istis itaque in casibus ova tam fere aliena evadunt, ac in acutis febribus esse soleant. Porro crediderint vel nuper quidam clari nominis medici ova recentissima, et sorbilia in gastricis putridisque febribus prudenter adhibita nunquam aliquid mali attulisse, atque igni obiecta exhalare aliquid, quo putrida eorum dissolutio promovetur, unde concluderent in illis morbis non esse proscribenda, ego in acutis generatim febribus, ac speciatim in putridis cum artis proceribus aliena, et nocua habebo. Quod si in maliguis febribus Heurnius, Mercatus, Piso, aliique ova probaverint, verisimile est tum solum laudasse, quando nulla putredo, aut nullus eius metus aderat, ac febre valde inclinata vires morbo attritae nutriens, et sorbile alimentum iam postulabant, quod una in debili stomacho non acesceret, ac demulceret. Secus ubi fecerint non est, cur eos imitemur in ea re, cui ratio, atque omnium fere Clinicorum experientia, atque auctoritas adversantur.

419. De potu demum in morbis non acutis non est cur hic repetam, quod iam monui (§. 323.), eum generatim convenire,

qui sanis expedit, eumque necessariis mutationibus adiuvandis, quas remedia debent afferre, plerumque parem esse, vel ubi eisdem praestandis impar sit, aut morbus ad acutarum aegritudinum naturam, et vim accedat, indicari qui istis conducit. Num vero in chronicis interdum morbis a potu iuvat abstinere, ac siti, atque oris siccitate aegri vires convellere? Profecto nullum morbum agnosco, in quo omnimoda a potu abstinentia necessaria sit, aut prosit. Nam in hydrope, quo in morbo quidam adhuc putant cum CELSO, etiam si sitis urgeat, ut effusus humor absorbeatur, atque exitum sibi paret omnem potum aegro esse interdicendum, nunquam tanta abstinentia necessario requiritur. Plerumque enim morbus temperantem, resolventem, nec copia exiguam potionem desiderat, ut certo discutiatur, quemadmodum, ut ea praeteream, quae ipse in hydropisi curanda saepe vidi hac methodo feliciter usus, Ill. Virorum BACHERII, et MILMANNI praesertim observationibus declaratum est, ac nuper de ascite speciatim tradidit vir summae auctoritatis Ill., et Cel. QUARINIUS, dum inquit: „ malo consilio asciticis omnibus olim inculcatum fuisse, ut potu abstinerent (*a*) „. In reliquis vero casibus malum non abstinentiam; sed aliquam in eo postulat sobrieta-

(*a*) Animad. pract. cap. VIII. p. 149.

tem. Ut enim tunc expedit aegris praecipere, ne tantum potus hauriant, quantum vehemens, qua ardent, sitis flagitaret; sic nimis crudele esset, ut sapienter monet Ill. ac Cel. Caesar. Archiatr. Comes STORCKIUS, moderatum acidulae potionis usum iisdem denegare (*a*). Quo quidem in casu idem praestantissimus Auctor apposite hydropicis suadet, ut aliquid acidi in ore detineant, imo ipsum aqua aceto remixta interdum eluant, qua sitim, quam nequeunt restinguere, aliquomodo fallant, aut minus aegre sustineant: quod sane in aliis etiam morbis praestare artis est.

(*b*) Instr. Med. pract. P. II. de hydrope.

CAPUT IX.

De Motu, et Quiete.

420. Necessitatem motionis, et quietis, quae se invicem exciperent, musculis voluntariis modo agentibus, modo feriantibus, natura nobis constituit, voluitque in recto utriusque usu tum secundae, cum adversae valetudinis praesidium contineri. Id docent luculenter fabrica humani corporis, singularis partium structura, et officia, ac potissimum musculorum vires, leges, et munia, potiora effecta, et bona motionis, et quietis, tum denique mala, quae alterutra affert, ubi excedat, aut deficiat. Porro vi musculorum, qui non ultra modum alterne se contrahant, ac relaxentur, velociori ac magis intenso facto circumeuntis sanguinis motu, aucta exhalantium, et resorbentium vasculorum actione, subactis, admixtis, tenuatisque humoribus, cerebri nervorumque viribus erectis, omniumque partium robore magis confirmato, actiones, functionesque omnes ita sustinentur, atque utiliter incitantur, ut singulae, ac maxime, quae ad digestionem, et nutritionem referuntur, opportune conserventur, atque ea ratione promoveantur, ob quam facile, constanter, atque iucunde queant absolvi. Ex nimis contra sive crebra, sive vehementi, quem cuique

conveniat, musculorum actione quot, quantisque aerumnis humanum corpus obnoxium evadat, quae a debilitate, a perturbato respirationis, circuitus, ac secretionum, atque evacuationum ordine, a nervorum infirmitate, ab aquae defectu in sanguine, a novo stimulo evoluto, ab acrimonia humorum, atque a multiplici solidorum labe originem ducunt, Pathologi satis superque explicant, cum nimium motum inter morborum caussas enumerant.

421. Quies pariter suis utilitatibus, et noxis non vacat. Non enim natura posuit solummodo necessitatem quiescendi, ut attritas, atque imminutas exercitatione vires eius auxilio repararet, ac sustineret; verum etiam, ut impetus humorum moderaretur, amissas partes nova nutritia materie commode reficeret, mitem humorum indolem conservaret, nimiam fibrarum firmitatem, aut rigiditatem prohiberet, atque omnia demum bona dum afferret, quae ab ea recte servata promanant, mala una averteret, quae ab eadem nimis protracta nascuntur. Etenim ubi quies nimia sit, appetitum deleri, digestionem, ac secretiones, excretionesque multimode laedi, mentis operationes, corporisque motus omnes segnescere, spissos, lentosque humores fieri, obstructiones oriri, vires corporis enervari, atque innumera propè agmina morborum se prodere cuique compertum est.

422. Ex hisce proinde sive motionis, sive quietis effectibus apertissime declaratur,

quod initio proponebam, neminem sine moderata corporis exercitatione valetudinem suam tueri posse, diu vivere, ac tardam, vigentemque senectutem sibi comparare; ipsam rursus exercitationem non sanis solum conducere, sed aegris bene multis prodesse; ad morbos non paucos sive levandos, sive vincendos plurimum valere; animo alacritatem, vigorem, et iucunditatem afferre; tum contra in acutis morbis nunquam fere esse admittendam. Hi quippe ob stimuli vim, ob humorum impetum, atque ob virium imbecillitatem, aut insignem iacturam omne exercitii genus excludunt, vel si quod declinationis, aut remissionis tempore rarissime permittunt, breve admodum, et lenissimum concedunt, quin imo eius loco, ubi nervorum sensus languet, irritabilitas torpet, viresque deficiunt, humorum circuitus lente procedit, atque ex eo nascentes effectus aegre contingunt, a frictionibus, aliisque auxiliis alibi exponendis infirmi melius habent.

423. In acutis igitur morbis, ut quietis bona aegris afferamus, ubi maxime spasmus, aestus, velocior pulsus, aut nimia sive sensilitas, sive irritabilitas, aut virium prostratio adsint, prudentis artificis erit quacumque exercitatione, sive consueta, sive mitissima sit, iam relicta sedulo curare, ut aeger in lecto decumbat, non sedeat, musculos, quo rarius, et lenius potest, exerceat, hac illac non dimoveatur, placideque conquiescat. Atque haec servanda etiam erunt in aliis quo-

que febribus, ac morbis non acutis eo diligentius, quo irritatio, et debilitas aegrum magis afficiunt, aut a motu maius periculum imminet; ut in aneurismaticis praecordiorum vitiis, cruentis profluviis, gravioribusque vulneribus, aliisque affectibus, quos Clinici speciatim recensent.

424. In morbis autem, in quibus exercitatio prodest, itemque in secunda valetudine omnis utilitas ab apposito, et prudenti eius usu promanat. Non enim idem est unum, aut alterum potius sive gestationis, sive exercitationis genus usurpare, plus aut minus motum protrahere, ex uno ad alterum transire, et in hoc potius, quam in illo se exercere. Haec quippe singula, aliaque plura iis tutissimis Gymnastices praeceptis componenda sunt, (sive sanis praesidio, sive aegris auxilio sit quodvis exercitii genus), quae ex veterum potissimum medicorum sententiis, qui hanc medicinae partem magnopere illustrarunt, deduci solent. Quam ob rem antequam cuiusque motionis usus, et commoda perquiram, interesse plurimum arbitror ea tum ab antiquioribus medicis, maximeque ab Hippocrate, Celso, et Galeno, tum a nuperioribus petita, quae exercitationem genaratim respiciunt, paucis proponere.

425. Itaque scire generatim iuvat exercitationem recte institui matutinis horis, quo tempore purior, et salubrior aer est, cum iam eum humidis gravioribusque vaporibus discussis oriens sol lustraverit, ac corpus prae-

gresso somno refectum motum, laboremve, quin nimis defatigetur, diutius sustinet; per amena loca atque a minoribus lacubus, paludibus, densisque nemoribus longe dissita, nullisque tetris aut nocuis exhalationibus infesta; tum melius sub divo, quam in porticu, melius ruri, quam in urbe, melius in temperato, quam in calido, aut frigido aëre, et aperto potius, quam concluso, nisi aquilo, vel auster, vel quodvis aliud venti genus valide spirans, contrarium iubeat; item non post cibum, sed ante ipsum, vacuo nempe stomacho opportune suscipi, ne cruditas praesto sit, atque alimentum nimis propere descendat, atque e corpore subducatur, nec fames tamen urgeat, nec macie adductis uberior nutritio etiam ipsa motione sit procuranda. Hisce siquidem in casibus expedit ex veterum, recentiorumque consilio cibum ei praemittere.

226. Oportet deinde quemque ad motum accedere capite, vultu, et manibus prius frigida lotis, ne ex incitato sanguinis cursu caput nimis incalescat, neve immunda cutis facilem exhalationem prohibeat; alvum, et vesicam ab omni onere prius levare, „ ne „ quid, ut inquit LOMMIUS (*a*), ex his mo„ tionis, calorisque vi tenuatum in venas, „ atque corporis molem feratur, neve, ut

(*a*) Op. cit. p. 69.

addit magis apposite municeps meus Arrigonius (quem illustris memoriae virum immatura morte litteris, et mihi ereptum adhuc doleo) sub ipsa exercitatione utriusque excretio maiori facilitate, et promptitudine utilissime queat renovari (*a*); rursus nec nimiis, nec aequo levioribus vestibus corpus esse obvelandum, ne sudore diffluat, aut saltem nimis incalescat, neve, ubi alterum acciderit, cutis emanatio non satis promoveatur; ac denique tepido balneo, aut miti frictione, lenibusque musculorum, et totius corporis motibus a quiete ad exercitationem, eamque continue maiorem, paullatim esse transeundum. Nisi enim ei quisque pedetentim assuescat, a subita mutatione perturbatur, et laeditur.

427. Alia etiam bene multa, cum exercitatione utimur, ut salutaris evadat, et tuta, diligenter observari debent pro multiplici discrimine, quod fit ab anni tempore, ab aetate, a sexu, a temperamento, a vitae genere, a consuetudine, a corporis robore, et peculiari cuiusque proprietate, quae singula propriam observationem exigunt. Expedit siquidem vere corpus exercere validius, et diutius autumno, remissius vero, et rarius hyeme, quam autumno conveniat, tum denique omnibus lenius, et brevius aestate, non ob-

---

(*a*) Iasi meccanica.

ſcura ſane ratione. Aetas pariter non exiguam animadverſionem deſiderat. Nam infantes nonniſi eas lenes dimotiones admittunt, quas nutrices praeſtant, ut loquitur GALENUS, in cunis ſcilicet, in lectulis pendentibus, atque in ipſis ſuarum ulnis; pueris fere ſufficiunt ii luſus, quos variis modis, variiſque inſtrumentis ſuſcipiunt, eaque ratione inſtituunt, ut crebrius potius, quam gravius ſe exerceant, quemadmodum ipſis conducit; adoleſcentes, aut iuvenes crebram, validam, diutinamque exercitationem uſque ad ſudorem, et laſſitudinem utiliſſimam experiuntur; adulti a minus frequenti, et moderata melius iuvantur, ac ſenes leniori adhuc motione indigent, neque unquam ad ſudorem protracta, at donec appetitus ſe exerat, corporis onus levari videatur, ac novus tum huic, tum animo vigor accedat. Feminis item remiſſior, et rarior quam viris exercitatio confert, quatenus graciliores nequeunt par motionis, aut laboris genus ſuſtinere, ac viris magis laetae, et hilares, magis mobiles, ac ſenſiles, excitantibuſque animi motibus crebrius affectae, mentis contentionibus, ac ſtudiis, profundiſque meditationibus non deditae, menſtruis fluxibus obnoxiae, ac minus alimenti ſumentes habent profecto aliquid, Ill. et Cel. TISSOTO iudice, quo humorum circuitum ſine multa muſculorum exercitatione expediant.

428. Conſuetudinis porro in hac re tanta eſt vis, ut adoleſcentes ad validos caete-

rum motus obeundos ob virium robur aptissimos insolitus quicumque labor frangat, quem debiles, et senes illi assueti sine ullo incommodo, aut periculo ferunt: unde Celsus recte inquit: „ omnem etiam laborem „ facilius vel puer, vel senex, quam insuetus „ homo sustinet (*a*) „. Pro varia etiam temperie, et corporis dissimili habitu modus in exercitatione servandus est. Nam validiores motiones, gravioresque labores, qui prosunt phlegmaticis, ac muci copiam habentibus, minus conducunt sanguineis, et melancholicis, ac nocent biliosis, et siccis, quorum naturis communes vitae actiones pro motione sufficiunt, vel sane lenissima tantum exercitia conveniunt. Qui vero litteris sunt dediti, sedentarii, tenui victu enutriti, otiosam, et desidem vitam ducentes, et graciliores, lenem, placidam, et brevem exercitationem desiderant, et optime ferunt, ac contra validam, et crebram ii, quorum corpora duro vitae genere, crudo cibo, et gravibus laboribus, operibusque firma, atque athletica evaserunt.

429. In omni porro casu exercitatio par sit viribus tum corporis universi, tum ipsius speciatim partium, ne istae haud satis validae cum motionis laborem sustinere non possint magis enerventur, ac detrimentum ca-

(*a*) Lib. 1. cap. III. p. 21.

piant. Quod vero utilius cuique enercitii genus cognoscitur, atque ad gymnasticas leges suscipitur, etsi tamdiu protrahendum sit aptis vicibus renovatum, quamdiu expedit, ut corpus eius utilitatem percipiat, oportet nihilominus subinde ad alia etiam exercitia paullatim transire, ut privata etiam cuiusque motionis bona experiatur. Illud proinde exercitationis genus tutius, et salubrius generatim est, quo maiores musculorum potentiae agunt, et plures partes moventur. Hoc enim modo, dum universum corpus motionis beneficia sentit, praecavetur, ne una solum, aut altera corporis particula reliquarum quiescentium dispendio reficiatur, et confirmetur.

430. Ista autem omnia cognoscere, ac recte constituere difficile non erit; sed difficilius cuique videri debet absolute mensuram cuiusque exercitationis constituere. Quodcumque enim praeceptum non levibus exceptionibus obnoxium est. Satis proinde iudicant Gymnasticae professores generatim suadere, ut quaelibet exercitatio citra fatigationem sit, quae omnem utilitatem motioni adimit, nec corpus reficit, et roborat, sed infirmat, ac laedit. Quare exercitationi finem imponant modo sudor a protracto motu, non ex singulari habitu, ut qui illico erumpit, opportune elicitus, ac lenis, neque extenuans, lassitudo, quae finito exercitio brevi, et sponte cesset, moderatus calor aequabiliter diffusus, vividus, et floridus cutis leviter intumescentis color; ac crebrior respiratio.

431. Finita exercitatione non illico praestat ex quorundam consilio ad quietem transire, quemadmodum plerique solent, praesertim ubi validum, aut diu protractum motionis genus antecesserit. Oportet siquidem ad lentos, et raros eos motus, quibus modo musculi aguntur leniter, modo paulum feriantur, redire, unde cum ad quietem corpus fuerit adductum, nullum a subita mutatione damnum percipiant. In hunc quoque finem saepe proficuum est tepidum balneum ingredi, vel frictionibus uti, imo utrumque experiri. Opus deinde est paulum conquiescere, in lecto etiam quandoque decumbere, sollicitas animi curas, studium, omnemque contentionem vitare, ac potum, aut cibum confestim non assumere, ne stomachus gravetur, cruditas, obstructio; aliaque eiusmodi mala superveniant.

432. Traditis hisce praeceptis, quae generatim exercitationem respiciunt, modo sunt indicanda praecipua eius genera, utiliora scilicet atque ad maiores mutationes inducendas aptiora, quae sanitatem custodiant, atque ad morbos discutiendos, aut saltem levandos valeant. Singula enim persequi, quorum alia raro conducunt, alia a medicorum usibus aliena censentur, non vacat. Sit porro variis lusus generibus, quae pro aetate vel pueris vel adolescentibus privata sunt, quaeque diversimode, unam, vel alteram magis partem exercent sua utilitas; sit multiplici nucum lusui, sit ludis lamellarum, aut globorum, quibus varia sit materies, et ma-

gnitudo; sit turbini scutica in gyrum circumactae; sitque trocho, seu circulo nunc ligneo, antiquitus ferreo, atque ob circum infixos anulos tinnitum, et sonitum reddenti sive manu, sive ferrea ansa impellatur, haec, aliaque lusus genera inter gymnasticae medicinae praesidia negligi solent. Suum etiam commodum non denegetur lapidum in fluvium iaculationi, vel lapillorum, quam funda praestet, aut disci in sublime ultra, vel propius metam proiectioni, aut sagittarum, telorumque ad designatum locum missioni; ista nihilominus iuvenum exercitamenta non pluris medici faciunt. Pugnis vero contendere, verae instar pugnae districtis ensibus digladiari, ac similiter hastis dimicare ad gladiatorum potius certamina, quam ad utilia exercitia, iamdiu diaetetici iure revocarunt. Neque ab iis tantum, quae ad agonem pertinent, motionibus cavendum esse monuerunt, sed etiam pedibus instar militum diutissime insistere, nemini afferre praesidium docuere. Quare solummodo dicam de ambulatione, cursu, choraeis, pilae lusu, lucta cum umbra, venatione, equitatione, vectione, navigatione, oscillatione, et de frictionibus, quae hodie exercitationis, et gestationis praecipuae species censentur.

433. Ambulatio cuique generatim conducit, qui mediocrem exercitationem admittit, ac caeteras graviores, validioresque motiones optime antecedit, atque excipit. Plana, utpote commodior gracilioribus, debilibus, et valetudinariis utilis est, tum macris

ipsis, atque emaciatis post cibum instituta; quae per acclivia fit ictericis, viscerum obstructione detentis, cohibito menstrui sanguinis fluxu laborantibus, quartana diutina, et pertinaci vexatis, ac cutis morbis obnoxiis auxiliatur; quae in asperis, atque arenosis locis absolvitur, illis, qui ex ischiade, podagra ac paralysi, similibusque affectibus praegressis debilitatem inferiorum artuum contraxerunt, superstite tamen motionis potentia, prodesse censetur; quae denique per declivia perficitur; cum expeditissima sit ad humores e superioribus partibus ad inferiores derivandos, in morbis probatur oculorum, capitis, gutturis, et pectoris. „ Melior autem est, „ inquit Celsus, sub divo quam in porticu, „ melior (si caput patitur) in sole, quam in „ umbra, melior in umbra, quam parietes aut „ viridaria efficiunt, quam quae tecto subest, „ melior recta, quam flexuosa (*a*).

434. Non semper interim aegris ambulatio prodest. Nam ubi febris adsit vel non exigua, vel cum acri calore coniuncta, organa urinarum aliquomodo laborent, ac metus sit ne sanguis aliqua ex parte erumpat, neque lenis indicatur; tum validior in morbis plerisque, uti respirationis praesertim labor praesto sit, noxia est; neque vehemens conducit generatim bene valentibus, cum corporis vires,

(*a*) Lib. 1. cap. 2. p. 20.

quas incitare, atque augere debuisset, opprimat, et frangat. Hinc Gymnasticae professores cursum ipsum, qui nihil aliud est quam celerior ambulatio, non ad praesidia sanitatis, sed ad militum exercitationem pertinere arbitrantur. Verum ad cursum, quod attinet, arbitror equidem robustioribus, gravibusque motionibus assuetis raro usurpatum noxa carere, ac quibusdam proficuum, obstructis praesertim, interdum fuisse, quando a leniori exercitatione, aut gestatione recte suscepta, diuque protracta nullum emolumentum perceperant.

435. Potiori autem iure tum istis, tum aliis, in quibus oporteat singulas partes exercere, intimioraque viscera concutere, maius emolumentum a saltatione medici pollicentur. Profecto qui animadvertat, quot in eo, qui choreas ducit, agitque tripudia, musculorum motus absolvantur, et quam aptis vicibus renoventur, quod interanea succussionis genus experiantur, quae fiat a superioribus partibus ad inferiores humorum avocatio, ac quanta sane laetitia perfundatur animus musicae etiam concentibus delinitus, qui, inquam, ista animadvertat, is mecum de hac exercitatione optime sentiat necesse est, atque una fateatur non sine ratione quosdam philosophos, et medicos tradidisse eam plerisque expedire, et feminis ea commoda praestare, quae viris equitatio affert. Et re quidem vera a choreis opportune susceptis, quae saltu non egeant, vel saltem brevem, ac rarum postulent,

quaeque nulla insanientis animi libidine institutae non ultra modum protrahantur, menstrui sanguinis fluxum retentum, aut cohibitum utiliter motum, haemorrhoidalium vasorum fluxum revocatum, obstructiones, chlorosim, et cachexiam, aliaque mala a retentis excretionibus, fibrarumque laxitate orta feliciter sublata Clinici passim commemorant. Quare ubi expediat recreare animum, robur corpori afferre, maximeque visceribus, quae digestioni inserviunt, dyspepsiam arcere, vel praesentem sanare, atque ubi generatim oporteat a capite humores avocare, cutis emanationem promovere, aliaque efficere, quae ex notis saltationis viribus possumus expectare, iure nos monent Diaetetici eam esse admittendam, quando maxime opportunae revulsioni, vel reliquis mutationibus praestandis instituta ambulatio impar exstiterit, nec suscipi equitatio possit.

436. Quemadmodum vero feminis maxime conveniens saltatio habetur, sic viris fere propria censetur lucta cum umbra. Hoc nomine veteres illam exercitationem designarunt, qua quis brachia iactando protenderet, ictibusque auras verberaret, aut pondera manibus hac illac gestando valida, ac frequenti artuum commotione universum corpus concuteret. Id porro exercitii genus sua utilitate non caret, atque iure secundae valetudinis praesidiis accensetur, ubi nimium corpus non concutiat, aut diu exagitet. Secus enim aut nullam utilitatem afferret, aut parum abesset

ab iis incommodis, quibus obnoxius facile evadit, qui gravioribus operibus incumbit, duriores militum labores sustinet, arma tractat; aut ludicra, palaestrica, rixosaque pugna adversus quemque contendit.

437. Sit itaque nec iusto validior, nec diu protracta cum umbra luctatio, in locum aliarum exercitationum suscipiatur, atque equitationis, quae nequeat institui, vices potissimum gerat; finem ei imponant concitatior pulsus, celerior respiratio, et calor corporis auctus; ante cibum, nunquam post eum suscipiatur; atque ab iis frequentetur, qui litteris operam navant, sedentariam, otiosamque vitam ducunt, hypochondriaca, aut melancholica passione, et dyspepsia laborant, viscera obstructa gerunt, ac pravum, et laxum corporis habitum praeseferunt. Istis siquidem hoc exercitamentum, quod quisque potest suscipere, ac quovis loco instituere, cum nullo apparatu indigeat, nec queat ab aeris, aut tempestatis vicissitudinibus prohiberi, speciatim prodesse, atque omnibus generatim ad conservandam valetudinem mirifice conferre tum veteres, tum recentiores medici perhibent.

438. In huius tamen valde salutaris exercitationis locum illud nunc suscipitur iam vulgatissimum ludi genus, in quo quis cum altero colludens, duobus eburneis globulis collocatis supra tabulam quadrato-oblongam panno obductam, quae in quovis angulo, atque in medio utroque longiori latere scro-

biculum habeat, nititur pilam dextra clavo armata, seu longo conico ligneo baculo ita trudere, ut in adversarii pilam impingens haec in scrobiculum descendat. Quo quidem in ludu, cum oporteat ambulatione uti, brachia exercere, et corpus diversimode flectere, musculi omnes subinde agunt, ac proinde universo corpori ea commoda afferunt, quae utiliores exercitationes concedunt. Illud contra grave est, et nimio labore plerisque alienum, ac nemini forte salutare ludi genus, quod clavam lusoriam dicunt. Lignei siquidem globi, nisi minorem habeant, quam fieri soleat, magnitudinem, aut minus saltem ponderis, elevari, trudi, atque ad metam impelli non possunt, nisi plus vel robusti virium adhibeant, quam Gymnastica medicina permittat, ut quaelibet exercitatio salutis conservationi prospiciat.

439. Verum hisce exercitationibus, aliisque fere omnibus pilae lusum praestare Gymnastices professores communiter tradunt, quatenus facile, sine periculo, atque optima motionis proportione singula corporis membra inter ludendum exercentur. „ Licet enim, „ ex Galeno inquit Lommius, in hoc gene-„ re lusus pro cuiusque arbitrio labores alias „ remittere, alias in summam vehementiam „ intendere, modo membra simul omnia, „ modo alia prae aliis studiosius movere. Ad „ quas omnes sphaerulae dotes, seu praero-„ gativas accedit, quod nulla sit alia exerci-„ tatio, quae animum aeque vegetum, aeque

„alacrem, maioreque delinitum voluptate efficiat. Hic insuper pilae lusus unus instar „omnium est omni aetati, omni fortunae, ac „negotio iuxta commodus (*a*) „.

440. Non unam vero pilae speciem veterum sphaeristica admittebat, sed etiam aliam, atque aliam, quo diversa mole, et materia, qua ipsa constabat. Communiter tamen sive Graecis, sive Latinis quadruplex erat pilae lusus. Primum genus parva pila, cuius iam memini, afferebat, cuique idoneum, ac speciatim debilibus, pueris, et senibus; alterum ea exercitatio constituebat ope pilae instituta, quam corycum nominabant. Eam praestabat pila medio conclavi filo ita suspensa, ut ludentis umbilicum attingeret, quae modo parva erat et farina repleta, modo maior arenam continebat. Pilam eiusmodi, qui ludebat, manibus initio agitabat, deinde nunc dextra, nunc sinistra fortiter percussam impellebat, quo longius fili longitudo patiebatur, tumque lusor recedebat velociter fugiendo, ac subinde insiliendo, ut manu resilientem pilam reciperet, eamque impingentem iterum repelleret. Haec pilaris lusus species erat, quam ante balneum instituebant, qui validiores maiori indigebant exercitatione, quam parva sphaera concederet. Tertiam pilaris lusus speciem suppeditabat maior, graviorque pila, quae

(*a*) Op. cit. p. 72.

robustis, atque athleticis solummodo esset idonea, nec caeteris posset inservire. Ultimam denique afferebat follis pugillatorius, sat magnus, atque aëre valde repletus, qui manu in pugnum contracta impellebatur, vel caestu armata, cui hodie ligneum brachiale substituitur: quae quidem exercitatio laboris plena, non carens periculo, ac cursu, et saltu indigens inter gymnastica remedia annumerari non solet.

441. Satis igitur erit, si pila conservandae, aut restituendae salutis caussa suscipienda videatur, parva sphaera, vel corico ludere. Uterque enim lusus stomachum atque universas partes roborando, revellendo, discutiendo, excretionesque incitando, non solum par esse solet multis morbis arcendis, sed ipsis quoque curandis. Sunt huius generis praeter stomachi languorem, appetitum sublatum, ventris inflationes, et murmura, dyspepsia, passio hypochondriaca, et melancholia, plerique cutis morbi, obstructiones viscerum, diuturni rheumatici affectus, praesertim, qui artuum debilitatem intulerint, ac caetera mala in quibus, si lippitudinem, ac vertiginem excipimus, quae pilae lusum non admittunt, exercitatio ambulatione validior indicatur.

442. Ob id vero, quod sphaerae lusus, sive folle vento tumente, sive trigone, sive paganica pila, sive harpasto suscipiatur, ambulationis commoda afferrat, quis est, qui non videat ab eius fine non parum distare eum hodie crebro usurpatum, in quo exigua ad-

modum pila ob inclusum suber levissima, ac pennis coronata a duobus obverse stantibus reticulo excutitur, leniterque pari semper motu impellitur? Hic profecto lusus veteribus forte incognitus, etsi reticulo pilam remitterent, nisi alia, ac communiter fit, ratione instituatur, qua ludens debeat modo huc, modo illuc ambulando se vertere, impar erit iis commodis afferrendis, quae ab indicatis lusoriae pilae speciebus licet expectare. Nisi sane hoc modo suscipiatur, iis solummodo idoneus erit, in quibus expedit ob singularem aliquam caussam brachia, et manus tantum exercere: quod interdum usuvenit.

443. Ad utiles quoque, ac quibusdam valde salutares exercitationes pertinet venatio, quae venabulo, maximeque ignea ballista perficitur. Ut enim modo ambulatione, modo equitatione instituitur, ac subinde vel saltu indiget, vel iubet paulum esse quiescendum, in aprico suscipitur aere, eiusque renovationem continue praestat, animumque exhilarat rerum varietate, voluptateque, quam venator volucres feriendo, aut animalia caetera transverberando experitur, tot commoda habet coniuncta, quae ab aliis exercitationibus expectantur, ut gymnastices praesidiis iure soleat accenseri. Ergo nobis quoque licebit tuto affirmare venationem neque in palustribus locis, neque inclemente coelo existente institutam, raro susceptam, ac citra omnem corporis defatigationem peractam pluribus in casibus utilissimam esse.

444. Sed cuique exercitationi antecellit sane equitatio, cum corpus valde succutiendo et roborando plura commoda afferat, ac tot privatas utilitates habeat, ut salutis tutelae mirifice prospiciat, atque ad varias non leves aegritudines vincendas apta sit. Quandoquidem oblectamenti, et voluptatis caussa esse solet, prae aliis aeque validis exercitationibus minorem lassitudinem parit, digestionem promovet, chyli secessionem a reliquis alimentorum particulis, eiusque ingressum in sanguinem, et facilem, appositatemque assimilationem adiuvat; sanguinis circuitum liberum, expeditumque efficit; nutritionem, ac multiplicem humorum secretionem facilem, promptam, plenamque reddit; universales vires erigit, ac potissimum stomachi, intestinorum, et viscerum, quae pectore, et abdomine concluduntur; nervorum sensum excitat, atque ad consueta officia incitat, et reliquis denique partibus maximeque musculis insitas vires erigit. Hinc facile assequimur, quomodo equitatio auxilio sit sanorum plerisque, ac bene multis infirmis prudenter adhibita. Etenim ubi male usurpetur, ac praesertim illico post cibum stomacho officit, anxietatem infert, assumptorum coctionem difficilem reddit, eiusque ordinem perturbat, viresque opprimit, quemadmodum nocet, ipsumque corpus infirmat quoties istud nimio motu fatigatur, nimiumque concutitur.

445. Ne igitur utrumque accidat, oportet non modo nudo non insidere equo, sed eo

ephipphio cum stapia instructo uti, eumque morsu, et freno ita continere, ac regere, ut equitis nutu unam potius, quam alteram viam legat, atque habenis vel laxatis, vel adductis nunc motum acceleret, nunc retardet. Perinde siquidem non est ad utilitatem ab equitatione obtinendam quoquo motu equus feratur, sive gradu incedat, qui in lentum, et citatum distinguitur, sive succutiendo ambulet, sive gradatim, et velociter currat. Hinc equitationis vel ipsi veteres triplex genus constituerunt, quorum primum solitus equi gradus, secundum succussoria eius ambulatio, ac tertium gradarius cursus praefiniret. Primum expedit iis, qui aut debiles, aut inassueti validis exercitationibus suscipiendis idonei non sunt, alterum, qui sani, et firmi sanitatem tueri nequeunt, quin valida motione se se exerceant, ac postremum raro, et breviter tentatum assuetis, et validissimis solum conducit.

446. Ex ipsis vero effectibus equitationis pronum est intelligere, quomodo ea sanitatem custodiat, ac firmet, et morbis non paucis leniendis, et curandis idonea sit. Prodest profecto in omnibus capitis affectibus, in quibus humores derivandi sint, ac vasorum vires excutiendae; valet in convulsivis, et spasticis cerebri, nervorumque affectibus, in quibus expediat insitam iisdem vim incitare, aut firmiorem reddere; auxilio saepe est, multiplici pectoris chronica passione laborantibus, in asthmate humido, et pituitoso,

atque in phthisi ab ulcere, a tuberculis, atque ab humoris mucidi congestione, in quo maxime morbi genere omnium fere clinicorum consensu reliquis remediis antecellit; insigniter iuvat in stomachi cruditate, anorexia, dyspepsia, ventris inflationibus, intestinorum levitate, viscerum abdomine contentorum obstructionibus, in chronicis fluxibus alvi a laxitate illatis, in retento menstrui sanguinis fluxu, in chlorosi, cachexia, atrophia, et tabe; ac denique, nisi medeatur, plurimum saltem confert ad febres intermittentes diutinas curandas, maximeque quartanam, quae aliis remediis reluctaverit, atque ad eas generatim lentas, chronicasque passiones vincendas, in quibus oportet, solidis praesertim partibus confirmatis, humorum secretiones, excretionesque promovere.

447. Quod si equitare quisquam nequeat ob varias caussas, aut eius naturae minus convenire videatur, vel ipse morbus non ferat, utile saepe est vectionem experiri. Etsi enim haec neque omnes, neque adeo salutares edere queat effectus, quos equitatio parit; attamen pro diversa vehiculi specie, varioque motionis gradu lenius, et rarius, vel crebrius ac validius, qui vehitur, succutiatur, ipsius equitationis vices aliquatenus gerit. Hinc expedit uti modo curru, aut biga, modo rheda, aut carpento, modo cisio, quo quis plus, minusve motionis, ac succussionis beneficium sentiat. Nec alienum, quin interdum utile, et necessarium est illam solum

admittere vectionem, quam praestat lenissima in sella, basterna, aut lectica gestatio, quae, sibi proprias utilitates cum habeat, quibusdam in casibus optimo consilio suscipitur.

448. Inter gestationes vero sanis, et aegris saepe salutares locum sibi vindicat navigatio. Quamquam enim nequeat aliarum instar exercitationum corpus concutere, ac musculorum voluntatis nutui parentium motus, et vires manifeste incitare, undulatorio tamen motu, quem praestat, fibras afficit, earumque conditionem immutat, aliaque non exigua commoda affert, quae a renovato continue aere, ab huius puritate, ab oblectamento, quod inter navigandum quisque experitur, atque a mutata, et insolita obiectorum varietate nascuntur. Quae quidem omnia cum navigatio in mari suscepta ea, quae in flumine sumitur, longe melius adducat, facile assequimur cur illam huic medici anteponant. Maxime vero cum in mari instituta privatas mutationes afferat, praesertim inassuetis tum horrido eius nidore, colluctantium undarum strepitu, validoque, et puro ventorum afflatu, tum inde nascentibus admodum variis oppositisque inter se animi motibus, laetitiae scilicet, ac moestitiae, spei, et metus, tum propria denique stomachi commotione, et vomitu, repetito, valido, ac citra noxam diu interdum durante, cui plerique obnoxii fiunt cum primo mare tentant, aut certis motibus in navi gestantur.

449. Tot porro una conspirantium caussarum vi, quibus ad animum, et corpus una exercendum insignis potentia iure tribuitur, tum etiam a superflui, at nocui humoris in visceribus, aliisque locis haerentis sarcina per vomitum corpore liberato, nemo mirabitur, si sanis plerumque conferat mare subinde tentare, ne ex defectu appetitus, ex lenta, aut prava ciborum coctione, ex mucida, viscosa, serosaque materie onustis pulmonibus, infarctisque abdominis visceribus, ne ex retardata humorum ventriculi, intestinorumque, ac bilis secretione, neve demum ex molestis animi curis detrimentum sentiant, atque ex hisce caussis sanitatem amittant. Nec pariter quisquam mirabitur ob easdem caussas, atque ipsos navigationis effectus eam auxilio esse, veterum, ac nuperiorum consensu, chronicis oculorum morbis, anorexia, malo hysterico, aut hypochondriaco, dyspepsia, ac melancholia laborantibus, tussi antiqua, catarrho, et diutino capitis dolore vexatis, ictero et hydrope detentis, maximeque atrophia, tabe, ac phthisi occupatis. Quanti enim in phthisi navigatio fieri debeat diu continuata, atque ad sat dissitas, et toto coelo diversas regiones suscepta, cuique compertum est, in iis praesertim aegri, ipsiusque morbi conditionibus, in quibus hoc gestationis genus tutum, et utile Clinici declarant.

450. Quae quidem omnia cum ostendant quantae utilitatis esse queat navigatio, ostendunt quoque ad medicorum officium pertine-

re, ut apud nos etiam iis sive bene valentibus, sive aegris, quibus convenire videatur, eius usum suadeant. Etsi enim maris opportunitate careat Insubria, caeterum rerum omnium ubertate, quae ad vitae usus, commoda, ac voluptates referuntur, beatissima, magnis sane fluminibus non caret, nec maioribus caret lacubus Verbano, et Lario, in quibus liceat cuique tuto, et facile oblectationis, refrigerii, utilissimaeque gestationis caussa, navigare. Salubrium ventorum regularis fere afflatus, puritas coeli, ingens copia aquarum, permissa naviganti itineris longitudo cum omni securitate coniuncta, amoenitas litorum, quam oppidorum frequentia, villarumque sumptuosarum elegantia mirifice auget, pulcherrimus montium adspectus, qui ad radices culti arboribus laete coronantur, quique structura, positu, figura, et magnitudine dissimiles iucundissimam exhibent varietatem, quemque sane, qui maxime Verbano, aut Lario proprior est, aut se illuc potest conferre, allicere deberent, ut valetudinis ratione in iisdem subinde navigaret. Praesertim quod ad istud fidenter usurpandum sive praesidii, sive auxilii genus invitent, potissimum in Lario, navicularum copia, ac cymbarum, lemborumque ad commodissimam gestationem aptitudo, ipsaque singularis nautarum peritia, qui modo velis, dum ventus operam dat, modo remis cursum norunt tam secure dirigere, ut perpetuo queant procellam, quam sciunt praenunciare, tuto effugere, atque ad litus mature appellere.

451. Porro si ab eiusmodi navigatione tot illa commoda nequeant obtineri, quae a maritima sanis, atque aegris pollicemur, quaedam tamen nec exigua possunt expectari, quemadmodum revera ex ea promanare experientia evicit. Neque inutilis est ea gestationis species, quam oscillationem veteres dixerunt, ac quidam in oscillum, et tollenonem distinguunt. Illud, in quo cum altrinsecus de tigno religato in aere quis subvectus oscillat ob eiusdem aeris agitationem refrigerium sentit, ad moderandum calorem, nimiosve sudores arcendos aestivis diebus antiquiores admittebant. Alterum vero, in quo notissimo ludo trabi, aut tabulae in aequilibrio positae extremis qui insident machinae instar, quae tolleno dicitur, nunc sustolluntur, nunc deorsum aguntur, laudabant veteres, quoties exercere musculorum vires, ac pectore, atque abdomine contenta viscera aequabili motione expediret.

452. Quamquam autem tam varia suppetant exercitationis, et gestationis genera alia aliis leniora, aut validiora, accidit nihilominus, ut nullum ex ipsis genus interdum conveniat. Id ubi occurrat opportuna esse solet frictio, quae etiam tuto admittitur ubi exercitatio, atque interdum gestatio suscipienda sit, atque finienda, quemadmodum veteres consueverant. Frictio siquidem, sive in quibusdam tantum corporis partibus, sive in omnibus instituatur, viribus incitatis, erectis, auctisque, quae fibris muscularibus, nerveis, ac

cellulosis propriae sunt, extimas partes roborat, atque intimis quoque firmitatem affert, maxime ex eo, quod sanguinis circuitum expedit, calorem evolvit, haerentes, impactosque humores discutit, secretiones sollicitat, vasorum lymphaticorum effectus maiores efficit, ad cutim avocat, eiusque emanationem auget, atque alias cuique compertas salutares mutationes exerit. Quae enim fiunt ab incremento virium, atque ab humorum exaninatione, derivatione, et revulsione utiles conversiones ab ea quidem rite instituta sequuntur. Non una siquidem frictionum ratio esse vel antiquitus consuevit, vel hodie solet; namque vel nudis manibus, aut aliquo spiritu, oleove imbutis, vel ope strigilis fiunt, vel cum pannis ex lino, aut lana calentibus, subinde aromatico halitu imbutis, vel cum spongia vino, aut medicato liquore madefacta absolvuntur. A gradu praeterea, a directione, atque a modo, quo suscipiuntur, in lenes, mediocres, et fortes, in rectas, transversas, et circulares, atque in siccas, et humidas discriminari ab antiquioribus consueverunt.

453. Ab enarratis frictionis effectibus facile quisque assequitur, quam optimo iure de ea adeo multa ASCLEPIADES posuerit, ut cum aquae, gestationis, et frictionis auxilia exponeret, tamen, auctore CELSO (*a*), maximam

(*a*) Lib. 2, Cap. XIV. p. 79.

partem in hac consumpserit, ac latius, et dilucidius de ea id praeceperit, quod paucis verbis HIPPOCRATES erat comprehensus, „qui „dixit frictione, si vehemens sit, durari cor„pus; si lenis, molliri; si multa, minui; si „modica, impleri „. Declaratur quoque, cur iam veteres docuerint in acutis, et recentibus morbis si pertractandum sit corpus, tantum lenissime, et in remissione, atque ante cibum id fieri posse, longam frictionem in acutis atque increscentibus non convenire, sed in longa, et iam inclinata valetudine ipsam prodesse, tumque ex morbo, viribusque infirmi esse colligendum, num rarius, aut saepius dimovendae sint manus, ac num brevi, et leni, an potius multa, valentique frictione opus sit.

454. Hinc etiam deducitur, cur in non paucis morbis capitis, et abdominis, aliarumque partium, quos debilitas, laxitas, nimius humoris affluxus, congestio, vel obstructio concitarit, aut foveat, cur in plerisque febribus, quae intermittunt, cur in nonnullis, quae tantum remittunt, cur etiam in singularibus quibusdam affectibus, quos Clinici perquirunt, frictio utilissima sit. Ex eo denique, quod frictione modo in totis corporibus, modo in partibus instituta, tam apte, et facile vel infirma levetur valetudo, vel integra confirmetur, ipsamque quisque possit, pro re nata adeo intendere, ut sat vehemens evadat, dolendum non est, si ad excutiendas validius musculorum vires in quibusdam morbis

lentis, pertinacioribusque nunquam necessarium hodierni medici existiment dorsum, volas manuum, plantas pedum, aliasque partes manibus, virgis, aliisque modis cedere; quemadmodum hac aetate vir medendi peritia, et fama valde clarus VISONIUS ex veterum medicorum fide, atque ex propriis observationibus proposuerat.

455. Quae quidem omnia de exercitatione, et gestatione hactenus prolata cum ostendant, quantum non ad morbos solummodo vincendos, sed ad eos arcendos referat rectus utriusque usus; ostendunt quoque, quam optime sit in quavis bene constituta urbe consultum, ut porticus, equorum palaestrae, sphaeristeria, gymnasia, ac lusoria non desiderentur, quae ambulationem intempesto etiam coelo permittant, equitandi commodum praestent, ac facultatem praebeant quodvis ludicrum suscipiendi, quod ad corporis exercitationem, atque una ad animi recreationem, cum sine ulla spe lucri, aut periculo damni suscipiatur, conducat. Hisce enim gymnasticae medicinae praesidiis cum victus frugalitate coniunctis nihil est praesentius ad tuendam valetudinem, ac tardam reddendam senectutem, quae nec corpori vires, nec sensibus aciem, nec animo alacritatem adimat. Haec siquidem certis, ac prope innumeris exemplis comperta habemus, quemadmodum scimus recto harum exercitationum usu paratissimos effici iuvenes ob maius consequutum virium robur ad quoscumque pro patria su-

scipiendos labores, ad studiis severioribus operam impune navandam, atque ad civilia officia, et munia sine salutis discrimine obeunda, ut mittam quantum eiusmodi exercitia conferant, ne quis otio, et vitiis effoetum corpus immaturae tradat senectuti.

CAPUT X.

De Vigilia, et Somno.

456. Sicuti exercitationem, laboremque recte excipit quies, sic vigiliae somnus apte succedit. Hic enim refraenato cordis, arteriarumque motu, temperato calore, quovis irritationis genere cohibito, sensu imminuto, coctionis, et nutritionis opere perfecto, secretionibus ordinatis, atque anxiis animi curis silere iussis, inter vigilandum debilitatas solidas partes confirmat, fluidarum reparationi prospicit, ac menti vigorem, tranquillitatemque restituit. Quae quidem ex somno commoda tunc solum praesto esse, cum ipse neque deficiat, neque excedat, luculenter ostendunt ea mala, quae ab excessu, aut defectu tum in vigilia, tum in somno fieri docent Pathologi, qui utriusque damna iis solent comparare, quae sive a nimio motu, sive a nimia pariter quiete sano cuique eveniunt.

457. Haec porro cum evincant sine recto vigiliae, ac somni usu sanitatem consistere diu non posse, evincunt quoque naturam cuiusque corporis, vitae genus, aetatem, et consuetudinem, anni tempus, et coelum sedulo considerare oportere, ac maxime effectus, qui ex certa vigiliae, et somni mensura in unoquoque accidunt, ut utriusque ratio

rite constituatur. In hac quippe re ob singulares cuiusque affectiones arduum summopere censetur regulas tradere, quae pluribus exceptionibus obnoxiae non sint. Interea cum istae fiant ab iis, quas attulimus, caussis, abs re non erit indicare, quid quaelibet sibi generatim vindicet.

458. Primum discrimen aetas affert. Infantes enim, in quibus actiones vitales concitatissimo motu exercentur, ac singulae corporis partes quotidianum incrementum sumunt, quam diutissimo somno indigent; quemadmodum ob easdem caussas, ac continuam fere exercitationem pueri quoque longum admodum somnum exigunt, qui irritationes sedet, nimios motus moderetur, aestum humorum temperet, viribusque ad stomachum praesertim avocatis coctio ciborum facile, et perfecte absolvatur, amissarumque partium reparatio uberior, atque aequabilior contingat. Pari iure ob parum firmas totius corporis, ac stomachi vires senes quo ad somni mensuram pueris solent comparari, dum contra adulti istis longe minorem somni quantitatem requirunt.

459. Temperies item corporis non levem differentiam exhibet; nam quo maius ex ea fit partium dispendium, ut in sanguineis, et biliosis accidit, eo longior somnus requiritur. Ob eandem caussam, ob copiam nempe amissorum humorum, inductamque solidis debilitatem, laxitatemque, cum caetera paria sint, aestate, ac calido coelo magis somno indul-

gendum, quam hyeme, aut in temperata, et frigida regione expediat. Vitae pariter genus respicere oportet; nam qui sua corpora inter vigilandum motione exercent, ac duros sustinent labores, non una de caussa maiori opus habent somno, quam otio, et desidiae dediti; denique qui plus edunt, et bibunt longiores exigunt somnos iis, qui non vivunt, ut edant, sed edunt, ut vivant.

460. Potior tamen observatio consuetudini danda est, ut cuique utilis, aut necessaria vigiliae, et somni quantitas constituatur. Saepe enim animadversum est, singula paullo ante proposita etsi certam utriusque rationem valde opportunam, atque omnino sequendam esse monstrarent, aliam regulam, alium ordinem in capessendo, ac protrahendo somno inductam consuetudinem voluisse. Accedit praeterea huic consuetudini nova plerumque vis ab abdita prope quorundam corporum proprietate, quae longiorem, aut breviorem, quam secus conveniret, somnum exigens, sive captae consuetudinis caussa existat, sive ei iam admissae se adiungat, praecipuam, aut omnem in somni, ac vigiliae mensura determinanda rationem sibi vindicat.

461. Hinc non pauci occurrunt, in quibus, etsi paullo ante proposita (§. 458. 459.), nullam fere dissimilitudinem afferant, insigne discrimen existit, cum horum alii ad septem, octo, vel ultra horas somnum protrahere coacti sint, ut vigilia debilitatis solidis, fluidorumque inopiae satis subveniant, atque amissam ala-

critatem recuperent, dum alii quinque tantum horis quavis die somno datis a lassitudine, et labore abunde recreati, non minus alacres, et validi ad consueta munia, durioraque etiam opera suscipienda expergefiunt. Quare recte docent Diaeteticorum plerique, non alia ratione vim somni, ac vigiliae tuto metiri, quam ex ipsa observatione, tum consuetudinis, tum effectuum, qui ab ipso somno, ac vigilia sequuntur.

462. Iuvabit idcirco ea sedulo considerare, quae, cum in unoquoque se exerant, luculenter significant, num satis datum sit somno. Quemadmodum enim silentii, ac quietis desiderio, totius corporis, ac maxime artuum lassitudine, frequenti oscitatione, qua corpus hac illac se extendens totum cum ore pandum fiat, imminuta sensuum acie, atque attentionis, imaginationis, ac memoriae vi, et promptitudine perturbata, somni necessitatem, et tempus indicat natura, sic aliis signis, quae ab expergefacto homine desumuntur, ostendit neque defectum, neque excessum in praegresso somno fuisse. Satis porro somno dedit, qui experrectus non haebes, non obliviosus, non labore fessus existit, nec capite dolet, nec crudum, aut acidum ructat, nec quidquam insoliti experitur, sed hilaritatem animi ostendit, promptamque mentis vim ad quascumque ipsius operationes peragendas, viribus ad labores, et consuetos motus obeundos aptissimis praeditus sibi videtur, corporis membrorumque pon-

dus non sentit, ac nullibi molestiam patitur. Quibus sane omnibus cum gaudeat sanitatis conditionibus iam appetitus se explicantis sensum aliquem citra aviditatem percipit, organa ad sensuum ministeria paratissima habet, ac consuetam vultus speciem, decoremque praesefert.

463. Ut vero a somno haec consequantur, expedit quaedam in eius usu servare, quae idoneum cuique, atque utilem reddunt. Expedit imprimis eum fatigato ex labore, atque exercitatione corpore capere, sedulo cavendo ne nimia lassitudo, aut virium exsolutio praecesserit, quae somnum prohiberet, vel irrequietum, atque inutilem adduceret; somnum nisi vacuo stomacho, saltem non nimis cibo potuque repleto, assumere, ne secus alimentis oppressus somnum ipsum abrumpat, aut non levibus commotionibus, tetris immaginibus, insomniisve perturbatum adducat, imo incubum, aliaque mala suscitet. Quare parca coena generatim sit, eaque vegetabilibus contineatur, vel si animalem materiam admittit pro consuetudinis vi, stomachi proprietate, aliisque caussis, solidas saltem carnes excludat. Ubi vero liberalius coenandum sit, quam in universum deceat, curare diligenter oportet, ne quisquam, ut tranquillum, optimum, et salutarem somnum experiatur, huic se tradat, nisi post coenam tamdiu evigilaverit, quamdiu sufficit ad magnam digestionis partem peragendam.

464. Iuvat quoque ad somnum utiliter capessendum non multo post solis occasum eidem se tradere; quod speciatim tempus providam constituisse naturam humano etiam generi ad vires vigilia infirmatas reparandas, composito motuum omnium ordine, atque opportuna partium, quae solidas, fluidasque absumptas repararent, appositione animalia bruta luculenter ostendunt. Tot enim sunt caussae, quae nos moneant primas noctis horas somno esse concedendas, ut etiam si postea ei satis detur, tutum esse non soleat, ac nunquàm salubre nocte admodum protracta, aut oriente iam sole a vigilia cessare. Quare videant, quam improvide agant ii, qui licet appellari cùm M. CATONE antipodes non possint, quemadmodum ipse eos vocabat (*a*); qui ob insanam dormiendi, et convivandi rationem neque orientem unquam solem videbant, neque occidentem, attamen vigiliae tempus ita spectaculis, alea, epulis, et colloquiis diducunt, ut nocte absumpta, paullo ante lucem lectum petant, atque orientem nunquam, vix meridianum solem salutent.

465. Iuvat etiam, ut facilis somnus obrepat, qui rite protrahi queat, quin abrumpatur, ac saluti sit, neque in humili eum capere, arcto, humidoque conclavi, aut iusto paucio-

(*a*) SENECA Epist. 22.

ribus fenestris, et ianuis praedito, sed in elato, sicco, perflato, ac sat amplo cubiculo eum perpetuo sumere ob eas maxime caussas, quas alibi posui (§. 69. 84.). Iuvat quoque, ut idem somnus prospere cuique cedat, eum in puro, mundo, sicco, ac lato cubili suscipere, quod nec molle nimis, nec nimis durum sit, ne alterutro modo dormituro officiat. Molle enim gracilibus, atque implendis corporibus utile, ac durum extenuandis, atque adstringendis idoneum ex veterum consilio potius videtur, quam opportunum caeteris, qui neutrum exigunt.

466. Necesse praeterea est, ut omnes somni utilitates quisque sibi comparet, ac profundum atque aequabilem experiatur, corpus nec nimiis stragulis, nec aequo paucioribus, gravioribusque obtegere; subuculam, aut indusium purum, raro etiam tunicam carni superinduere; in alterutrum latus decumbere, imo, si plus datum fuerit coenae, supra dextrum perpetuo iacere, supinum positum, nisi eum consuetudo, aliave caussa postulet, generatim vitare, caput non iuxta orizontem detinere, sed pulvinaribus aliquantisper elatum, ne humile sit, ac vix reliquis partibus superstet, in latus reclinare; crura paullisper reducere; ac denique pedes prae caeteris partibus obtegere, ne unquam frigeant.

467. Verum ad placidum, ac saluberrimum somnum consequendum non sufficit omnes eas regulas servare, quas hactenus proposui, nisi iisdem se adiungant aurea in victu so-

brietas, morum integritas, animique tranquillitas. Haec enim, dum mentis perturbationes, anxietatem, metum, tristitiam, aliaque somno inimica pathemata avertunt, ac quemque sua sorte contentum reddunt, ad aequabilem, profundum, ac salutarem somnum capessendum aptissimum pariter efficiunt.

468. Est etiam, quo ad somnum non una observatio in infantibus necessaria. Ut enim longior, ac salubrior iisdem concilietur neque arctis fasciis, et pannis involvendi, neve uno perpetuo lateri adfixi detinendi sunt. Praestat siquidem eos in cunis collocare indusio mundo, et sicco obvelatos, ac dein laxis pannis operire, atque ab uno latere in alterum inter dormiendum subinde convertere, qua ratione mucidus humor, qui primis maxime ortus diebus abundat, e patulo ore facilius effluat. Hic quippe retentus tracheam, et fauces cum oppleat, anxium spiritum reddit, atque ob ipsam anxietatem somnum abrumpit.

469. Num vero ad longiores, arctioresque somnos iisdem conciliandos conducat, atque aliis etiam de caussis utile sit eos in cunis gestare, solet a medicis magna contentione disputari. Sunt enim, qui eiusmodi gestationis speciem saluberrimam recens natis quibusque existiment, dum alii omnis utilitatis expertem, ac periculi plenam arbitrantur. Utrumque vero nimium est. Nequit enim denegari lenem cunarum motum, qui corpus non succutiat, raro admissum, atque eo mo-

do usurpatum, qui ad caput utpote elatum, ac pulvinari innixum sanguinis maiorem affluxum prohibeat, membraque non exagitet, noxa carere, atque aliquas utilitates infantibus interdum afferre, ac speciatim somnum, tranquillitatemque iisdem interdum conciliare. Hoc proinde gestationis genus prudenter institutum ea commoda afferre non temere veteres omnes nos monuerunt, indicatis etiam casibus, in quibus utile est, ut infantibus, atque istis quam proximis auxiliemur, cunam, aut lectum uni pedi subiecto fulmento huc, et illuc manu impellere. Contra vero neque singulis eiusmodi gestationem idoneam, plerisque superfluam, ac quibusdam, capite pectore, aliisve partibus affectis nocuam esse nemini dubium erit, qui huiusmodi motionis effectus consideret, eaque animadvertat, quae ad refraenandam pravam nutricum consuetudinem, quae infantum irrequiem, vagitum, gemitumque hac una ratione tentant compescere, nuperiores medici plenissima doctrina protulerunt.

470. Sed hic quoque quaeri potest, quid censendum sit de altero ad somnum conciliandum auxilio, adultis opportuno, antiquioribusque probato, quod motus praestat pensilis lecti, ubi funibus suspensus ab uno in aliud latus lenissime ducatur. Hac profecto gestatione cum furorem in phraenitide subinde moderari, somnum interdum adduci, ac nimios sudores saepe refraenari veteres observassent, ea quoque in secunda etiam valetu-

dine utebantur, aestivis maxime diebus, eamque admittebant, ut lethargum discuterent, ventris inflationes ex aere solverent, viresque confirmarent, ubi praesertim aliis gestationibus locus non esset. Verum, etsi verosimile sit motu, et refrigerio ad somnum hanc gestationem conferre, cum nunc plane exoleverit, de eius ad discutiendam vigiliam utilitate certo iudicare non licet, imo valde dubium videtur, quod de eius facultate ad impetum humorum a capite revellendum, ad vires excutiendas, atque ad earum abnormes quosdam motus compescendos olim prolatum est.

471. Praeter haec, quae hactenus protuli, de somni tempore, de dormitorio cubiculo, de cubili, ac de pensilis lecti motu tamquam subsidiis somno accersendo, atque adiuvando idoneis, alia quoque solent a diaeteticis commemorari, ut silanus iuxta cadens, balneum, atque alia, quae, ad somnum etsi non raro conferant, sanis tamen supervacanea sunt, nisi quaedam corporum proprietates ea postulent. Ob istas siquidem affectiones evenit etiam, ut silentium, et tenebrae, quae duo fere omnibus ad conciliandum somnum potissimum conferunt, eum in aliis non adducant, qui luce indigent, vel amicorum colloquiis, vel lectionibus, certisque sonis, ut facile dormiant. Ob illas caussas accidit etiam, ut quibusdam non expediat, quod plerisque saluberrimum est, mane expergisci, atque illico e lecto consurgere, sed utile sit, sive dormiant, sive evigilent, in lecto diutius,

atque ad multum iam solem morari, quemadmodum ex insolito, aut gravi labore praegresso orta fatigatio, cibi potusque repletio, tarda concoctio, et gracilis habitus diu in lecto permanendi necessitatem afferunt.

472. Utrum autem ad tuendam valetudinem expediat meridiari, quibus id agere conveniat, qua diei parte, quo anni tempore, quoquo modo, adhuc disputant diaetetici. Quidam enim cum sufficere credant totis noctibus conquiescere, ac tunc tantum somni assumere, quantum fatigatum exigit corpus, existimant alienum, et nocuum esse bene valentes meridiari. Alii vero animadvertentes circa meridiem, longis praesertim diebus, ac reliquo etiam anni tempore post prandium, plerisque sua sponte leve somnum abrepere, contendunt meridiani somni utilitatem ab ipsa evidenter natura commonstrari.

473. Porro sunt quibus meridiari, ut suam sanitatem tueantur, quae secus ob propriam corporis constitutionem consistere nequiret, prorsus est necessarium. In hoc censu veniunt infantes, litteris dediti, graciles, admodum sensiles, macri, ad tabem dispositi, phlegmatici, pituitosi, valetudinarii, ac senes ne ex tarda ciborum coctione, ex non mediocri, quo ad eorum vires, lassitudine, corporisque imbecillitate laborent. Sunt praeterea qui meridianum somnum exigant aut quod ei assueverint, aut quod bonam noctis anteactae partem insomnem transegerint. Apprime vero utile est aestivis mensibus, maximeque aestuoso coelo,

quoniam prohibet ne corpora plus aequo diffluant, inarescant, atque infirmentur. Occurrunt nihilominus, quibus aut inutilis, aut nocuus meridianus somnus censetur; cuiusmodi habentur inassueti, totas noctes dormire soliti, somnum die potius, quam noctu sumentes, otiosi, parum exercitati, biliosi, sanguinei, ac qui denique corporis viribus adeo praestant, ut in iisdem ab excessu, non a defectu periculum sit.

474. Sed iis praeterea, quibus caeterum conducit, meridianus nocet somnus, ubi diutius, quam virium postulet ratio, protrahatur. Sunt enim qui non satis tutum, aut non salutarem saltem iudicent in lecto captum, aut in sede ad id apta suceptum capite non satis elato, nec corpore paullisper retro flexo, praesertim si post cibum sumatur; manifestius tamen, ac verius nocet plerumque eiusmodi somnus ob ligacula, fibulas, arctioresque vestes, quibus vinciuntur ut plurimum membra eorum, qui amicti meridiantur, quemadmodum nuperiores recte animadvertunt, dum istis circumeunti sanguini oppositis impedimentis (§. 75. 76.) praecipuas referunt caussas aegritudinum, quas meridiani somni consuetudinem attulisse nonnulli tradiderunt. Caeterum disputari rursus solet inter eos etiam, qui meridianum somnum utilem plerumque mecum iudicant, num ante cibum, an post ipsum tutior sit. In hac re plurimum valet consuetudo, etsi longis diebus meridiari potius ante cibum cum Celso utilius existi-

mem. Interea tunc quoque plerumque prodest prius tantum cibi sumere, quantum, absorbto gastrico humore, ventriculi irritationem sedet, atque huius integritati, ac robori prospiciat.

475. Quid itaque somnus, quid vigilia ad tuendam valetudinem sibi vindicet, quidque in utriusque usu servandum sit, ut alterutra res morbi caussa non evadat, ex iis, scire, quae paullo ante proponebam, expeditissimum est. Neque ex iisdem arduum erit ita generatim constituere rectum utriusque usum in lentis, et chronicis morbis, ut auxilio esse queat, tum maxime in acutis, in quibus id speciatim agere artis est. Etenim, cum ea mala, quae a vigiliis, dum viget sanitas, nimium protractis nascuntur, in acutis passionibus, quae somnum plerumque arcent, frequentissime occurrant, atrocius saeviant, atque acerbis capitis doloribus, molestis cogitationibus, convulsioni, et inflammationi occasionem praebeant, curandum est, ut somno pro morbi indole, atque impetu accersito moderentur. Ad id conducunt commodus corporis situs, lecti et cubantis mundities, balnea pedum, semicupia, temperantia, anodyna, somnifera, aliaque genera remediorum suis locis proponenda, quae irritationem generatim leniant, temperent, ac speciatim cerebrum, et nervos ita afficiant, ut stimuli vim minus sentiant, aut eum superent.

476. Etsi vero in acutis morbis excessus in somno rarissime observetur, cum eorum

phaenomena hoc laboris solatium, ac morbi levamen saepe prohibeant, vel exiguum, irrequietum, aut insomniis, spectris, larvis, tetrisque immaginibus perturbatum afferant; nihilominus ubi modum, ac consuetudinem nimium excedat, morbi vim non consopiat, vires non reficiat, et sopori accedat, protinus debet congruis auxiliis averti. Ex nimio enim somno in acutis morbis insignem virium iacturam, secretiones retardatas, atque imminutas, excretionum defectum, humorum vitia aucta, ac sensilitatis irritabilitatisque decrementum, indeque orta mala, sensuum internorum, externorumque hebetudinem, mentis aberrationes, nervorumque resolutionem Clinici non raro observarunt. Quae cum ita sint praestabit in morbis omnibus, maximeque in acutis ex sedula phaenomenorum consideratione eruere quaenam vigiliae, et somni ratio conveniat, ipsamque speciatim deducere a morbi natura, caussis, gradu et tempore, ac similibus, quae ad Clinicos propius attinent.

CAPUT XI.

De Excretis, et Retentis.

477. Reputanti cuique humani corporis fabricationem, naturam, proprietates, atque officia perspectum erit ita ipsum esse constitutum, ut suas actiones, et functiones nequeat cito, iucunde, ac perpetuo exercere, nisi superfluae, vitiatae, ac nocuae particulae foras eliminentur, illae vero retineantur, quae utiles, ac necessariae sunt ad vires, solidarum, fluidarumque partium instauratione, reficiendas. Nam a retento, quod debuisset excerni nimiis, alienis, acribus, stimulantibusque particulis corpus onustum, irritatum, ac multimodis affectum aut a morbo prope est, aut eodem corripitur; ab excreto vero, quod retinendum erat, inopia, et multiplici humorum vitio, solidorumque debilitate emaciatum, infirmatum, ac diversimode laesum aegritudinem contrahit: quemadmodum docent Pathologi, cum plura mala ab excretis, et retentis profecta enumerant.

478. Artis igitur est sedulo prospicere, ne ab utraque caussa secunda valetudo in discrimen adducatur, neve adversa in deterius ruat, ac mutationes, quae in excretionibus sani, aut aegri pro utriusque aetate, temperie, vitae genere, sexu, consuetudine,

coelo, ac tempestate fiunt, diligenter scrutari, ut mature nocui earum effectus arceantur. Quibus autem signis tuto cognosci, diiudicarique possit in excretis, aut retentis vitium praesto esse, quibusque modis ei sit occurrendum, cum ex cuiusque vacuationis adhuc integrae effectibus tuto eruatur solent hic loci Diaetetici humani corporis exinanitiones contemplari, quos proinde sequar, attingens eas, a quibus facilius, ac frequentius valetudo in discrimen adducitur, aut gravius laeditur.

479. Exordiar autem a saliva monendo, cavendum esse, ne ea excreando absumatur. Cum enim ad appetitum excitandum, ad cibos molliendos, et digestionem adiuvandam non exiguam vim habeat, praeter modum screata ea affert mala, quae ipsa non secreta, aut parcissime in os effusa infert, atque imprimis coctionem laedit, viscera obstruit, ac maciem adducit. Quam ob rem praecipiunt diaetetici, ut ab eiusmodi expuitione prae caeteris caveant exsucci, macri, lympha inopes, graciles, stomacho languidi, nervis mobiliores, hypochondriaci, et melancholici.

480. Parum proinde valetudini consulunt qui folia notissimae stirpis, quae *Nicotiana tabacum* dicitur, odore gravi ac proprio donata, nauseosa, acria, et narcotica, vi ab oleo potissimum accepto, in funem contorta dentibus conficiunt, aut in fumum resoluta fistula hauriunt, atque utroque modo salivam

nimis eliciunt, eamque secretam continue exspuunt. Nisi enim mucidus, et laxus sit corporis habitus, pituita tracheam, et bronchia infarciat, ac salivae ductus ita oppleat, ut facile egeri humor nequeat, aut serosus ad salivalia organa affluxus praesto sit, aut debeat serum a capite avocari, eiusmodi fumus alienus est, imo quotidie haustus tum suis viribus a stirpe acceptis, tum inopportuna, et nimia salivae effusione non levi detrimento esse solet. Etenim Ill. et Cel. TISSOTO auctore appetitum delet, praematuram senectutem adducit, vitamque breviorem efficit, ac varias capitis, et pectoris aegritudines suscitat, praesertim cum acres humores reddat, ac cerebrum, et nervos laedat, ut alibi ipse etiam demonstravi (*a*). Nec etiam cedit impune nimius usus vel pastillorum, qui ob saporis gratiam a quibusdam ore saepe versantur, aut aromaticis foliis, quae Indi in ore detinent, ac crebro mandunt. Horum siquidem vi expressam salivam, qui tam saepe, ac copiose exspuunt, fluidioribus, atque utilibus particulis corpus exhauriunt, atque omnem coctionem subvertunt.

481. Sed cum de *Nicotiana tabaco* sermo incidit, abs re non erit hic quoque indicasse ex eius foliis in pulverem contusis, ac totis

---

(*a*) De Animalium ex mephit. et nox. halit. interitu Lib. 3. Cap. II.

naribus attractis aliam excretionem sine ulla plerumque utilitate, ac saepius non sine aliquo salutis incommodo incitari, nempe muci, qui in naribus secernitur. Licet enim demus instar auxilii raro usurpatum hoc pulveris genus, de quo alibi dicam, interdum utile esse, atque ob consuetudinis vim parum, aut saltem non manifeste officere, quatenus copiam muci inopportune educit inter caussas annumerari debet, quae utilis humoris iactura valetudini obsunt; ne dicam ipsum obesse, quia olfactus nervos irritat, atque infirmat, et eo quidem magis, quo tabacum, quod trahitur, acrius est.

482. Sanguinis item, quae pro sexu fiunt, ac pro corporis proprietate, excretiones vel retentae, vel praeter modum effusae sanitati non parum officiunt. Sunt huius census haemorrhagia narium in pueris, haemorrhoidum fluxus in adultis, ac menstruorum sanguis in feminis: quae quidem periodicae exinanitiones, quae sive stato tempore non erumpant, sive parcius, quam soleat, aut deceat, se prodant, sive subsistant, varia non levia mala inferunt. Summa proinde cura prospiciendum erit, ne istae exinanitiones defectu, excessu, aut ordine a natura, aut consuetudine desciscant. Id prohibetur sollicita caussae, quae in excretis, et retentis perturbationem minitatur, amotione, quam speciatim praestet prudens in usu nonnaturalium rerum inducta mutatio. Haec enim rite, et mature instituta eiusmodi sanguinis fluxibus

vel deficientibus incitandis, vel nimiis moderandis plerumque sufficit.

483. Quae vero exinanitiones per cutim, urinas, atque alvum fiunt, quemadmodum magis naturales sunt, uberiores caeteris existunt, ac propius universo corpori prospiciunt, sic defectu, aut excessu validius, et gravius reliquis sanitatem laedunt. Porro cutis exhalatio, quae aliis copiosior censetur, cum a consueto ordine aberrans plurimis morbis caussam praebeat, singularem exigit curam ne copia deficiat, aut excessu laboret. Utrumque avertitur vitatis communioribus utriusque mutationis caussis, ac speciatim subitas, quae in aere fiunt, quo ad temperiem, humoremque, conversiones declinando, idoneis vestibus corpus muniendo, quae vel frigus, vel calorem arceant, atque iis omnibus praeceptis servatis, quae iam de recto usu aeris, cibi, et potus, motus et quietis, ac vigiliae, et somni suis locis fuse proposita sunt. Harum quippe omnium rerum prudens administratio insignem vim habet ad naturalem cutis exhalationem tuendam, cum prohibeat ne corpori accidat, quod ei vel insolens, vel nimium sit.

484. Quod si praeter modum insensilem, ut dicunt, cutis emanationem intendi, vel sudorem, cui quis assueverit, consuetos limites excedere debilitas, languor, aliarum exinanitionum, atque urinae praesertim inopia significaverint, protinus ipsam excretionem oportet moderari. Hoc fit modo quiete,

aut minori exercitatione, modo frigidioris aeris, leviorumque vestium usu, modo sobrietate in cibo, et potu, modo temperantium, ac refrigerantium esculentorum et poculentorum delectu, tum speciatim eorum, quae ad urinas humorum impetum determinant, modo aliis pro diversa nimis auctae cutis exhalationis caussa admodum variis auxiliis prudenter usurpatis. Deficientem vero, aut imminutam perspirationem, vel consuetum retentum sudorem, cui non satis aucta urinae, aut alvi egestio prospiciat, vel etiam, si id accidat, nimiam, diuque impeditam cutis exhalationem restituunt corporis frictiones, exercitationes, modicus aeris calor, graviorum vestium usus, calidae aquae potus, calidum cubile, mora in eo ad meridiem saltem protracta, cibi et potus idonei usus, utriusque copia interdum aucta, calida balnea, aliaque huius census, quae persequi non vacat. Quod si haec sive ad moderandam, sive ad incitandam cutis emanationem sufficere non videantur, ad ea est transeundum auxilia, quae ars salutis praeses ex aliis fontibus promit.

485. Verum cum tanti intersit istam emanationem secundum naturam perpetuo servare, cur huius legibus componere nunc homines negligunt maiori cutis munditie, balneo, atque unctione, quibus veteres propriam valetudinem diligentissime curabant? Profecto ego caussas non video, ob quas possim cum plerisque admittere, sive frequentis lotionis,

sive balnei, frigidi, aut calidi, sive unctionum inutilitatem. Quae enim adduci solent de mutata victus, maximeque vestium, ac rei lintearíae ratione, de intermissis quibusdam exercitationibus, deque novis aliis vitae usibus, ea sane non arguunt ita corporum proprietates viventibus nobis esse mutatas, ut vel sanis superflua, vel aegris raro proficua sint ista, quae veteribus erant quotidiana, tuta, utilissimaque praesidia ad conservandam, restituendamve sanitatem. Est porro adhuc, semperque erit sua utilitas lotioni, quae corpus abstergit, aperit, a sordibus eluit, ac magis idonea efficit oscula vasculorum ad humorem exhalandum, vel absorbendum. Erit quoque sua efficacia balneo, quod cutim humectat, calorem aut moderatur, aut excitat, ac fluidas partes sanguini tribuit, quodque novos effectus affert, quos alibi fuse perquiram, prout calidum est, aut frigidum, ac proinde emollit, et laxat, diducitque, vel roborat, excitat, et reprimit. Erit denique virtus unctioni, quae humectandi, emolliendi, laxandi, et obstruendi fine a veteribus crebro instituta, fatigatis, e calido balneo exeuntibus, gracilibus, exsuccis, atque aliis non paucis prodesse solebat.

486. Ista porro omnia bona lotionem, balneum, atque unctionem afferre satis docent, ne de veteribus dicam, eae Gentes, quae iisdem praesidiis adhuc utuntur, ac docent effectus, quos in morbis tentata edunt, etsi etiam in istis rarius, quam expediret, admini-

strentur. Ad plura sane genera morborum lavationes, unctionesque aptae videntur, quam hodie soleat communiter a medicis iudicari, qui externam medicinam ab antiquioribus magni factam, ac valde proficuam futuram male contemnunt. Ego sane relictis hisce praesidiis tribuendam esse coniicio quorundam morborum frequentiam, ac difficilem curationem. Porro nonne frigido balneo infantes, tenerique pueri a rachitide, aliisque malis convalescunt, imo praeservantur? Nonne ipsi a morbis aliis calido lavacro, quod aqua, lac, vel oleum praestet, curantur? Nonne unctiones utiliter vulgus usurpat? Quid quod ipsa in mari, in lacu, in fluvio, aut in piscina veterum more suscepta natatio suas utilitates pollicetur, atque ipsi pollicentur lusus, quos sub aqua pueri, atque adolescentes antiquitus suscipiebant?

487. Quod si nolit, qui salutarem artem profitetur hisce rationibus cutis emanationem regere, aliaque commoda afferre, studeat saltem suadere ut omnia illa vitentur, quae cutis emanationi officiunt, atque aliis etiam de caussis nocent, ac speciatim ne quis fuco, aut pigmento faciem obliniat, ut ei candorem, ac ruborem inducat, etiamsi innocuam materiem ad id usurpet, ne capillos pulvere spargat, ne caput humido, frigidoque aeri nudum obiiciat, aut non apte obvelatum, aut contra nimium obtegat. Neque dedignetur inspicere cui coma nimia sit, cui caput ad cutim radere sit idoneum, cui ipsum calida

frigidaque eluere: quae quidem singula a cuiusque proprietatibus declarantur.

488. Urina autem sicuti qualitate, et copia, aut utroque modo nocere potest, sic considerationem in sanitate requirit, ut iuxta naturam servata hanc ipsam custodiat. Ergo praestabit ei rationem habere, cavendo tamen ne cum quibusdam admittatur tamquam tutissimum de eius natura iudicium a solo colore petitum, ac generatim cum CELSO constituatur integrum corpus esse, cum quotidie mane urina alba, (seu ex albo rufescens, ut solet interpretari) dein rufa est. Nam etiam si demus in priori casu urinam incohatam coctionem significare, in altero iam absolutam ostendere; a cibo tamen, a potu, ab aetate, a temperamento, vitae genere, regione, tempestate, et similibus tot discrimina in urinae colore nascuntur, ut ex eodem nequeat de naturali, et optima eius conditione iudicari.

489. Quod si excedere, aut adeo deficere copia urinarum videatur, quae pro varia cuiusque proprietate varia est, neque a fortuita caussa, atque imprimis aucta vel retenta cutis emanatione mutatio pendeat, ne sanitas in discrimen adducatur, protinus praestabit ad naturae ordinem eam revocare: quod inter initia, cum nondum morbum attulerit, diaeteticis tutius auxiliis, quam medicamentis consequitur. Nimiam porro urinam moderantur corporis quies, diutina in cubili permansio, quod molle sit, et calidum, ali-

menta, quae roborant, et leniter adstringunt, parcissimus potionis calefacientis, atque adstringentis usus, frictiones, atque alia, quae ad cutim speciatim ducunt, aliasve exinanitiones promovent. Ea vero, quae refrigerant, temperant, perspirationem, ac reliquas excretiones imminuunt, aquei humoris in sanguine proportionem augent, vel eidem aquam tribuunt, ad incitandam, promovendamque urinam plurimum valent. Caeterum cum multa praesto sint mala, et gravissima quidem, ab urina diu retenta, sicuti nonnulli imprudenter faciunt, caveat quisque, ne pro officio, munere, casu aliquo, aut prava consuetudine rarius, quam deceat, exigatque natura, vesicam exoneret.

490. Summam praeterea curam exigit, quae per alvum fit consueta recrementorum egestio, cum ipsa aequo rarior, aut solito crebrior plurium morborum caussa existat. Quis enim est, qui ignoret, quot quantaque mala praesto sint, quoties nimia partium, ipsarumque recrementorum siccitate, aut copia pariter nimia, vel ex debilitate intestinorum alvus subsistat? Quis nescit ab eadem nimis laxa, nimisve crebra, et copiosissima quot, quamque gravia cuique accedant incommoda? Profecto haec vel neminem latent, vel a Pathologis, et Clinicis peti possunt, qui eorum caussas, effectus, ac curationes exponunt.

491. Protinus igitur ac alvum praeter naturam cohibitam, aut effusam ex aliquot

adversae valetudinis signis cognoscimus, aut ex vitii diuturnitate damnum veremur, alvus incitanda est, aut cohibenda. Id vero ut tutissime constituatur, ac perficiatur neque a raritate, aut frequentia deiectionum, neque ab eiectae materiae inopia, aut quantitate, nimia excretio, aut retentio metiatur, sed ab effectibus, qui a mutato huius exinanitionis ordine in quocumque se exerunt. Sunt enim, qui ob singulares proprietates optima valetudine fruantur etsi bis saltem die, nec parum quidem, ex alvo deiiciant, dum alii pariter existunt, qui sine ulla passione nonnisi bis, aut semel in hebdomada alvum exonerant.

492. Ubi tamen alvo sive obstructae, sive fluenti sit prospiciendum, id diaeteticis potius auxiliis fiat, quam medicamentis. Ab his siquidem tunc solum iuvat alvi deiectionem, vel adstrictionem petere, quando malum praesens iam est, aut imminet, vel mutata victus ratio nullam opem attulit. Porro fluenti alvo contraria sunt quies, calidum cubile, sobrietas in cibo, ab eoque subinde abstinentia, vina acidula atque austera, oryzae, ac similium cremores, ac generatim cibi, et potus omne genus, quod ad cutim pellit, atque intestina confirmat, leniterque adstringit, tum illa, quae cuique fluxus caussae speciatim obsistunt, modo temperantia, modo quae corruptionem impediunt, modo quae aliis pro re nata viribus donantur.

493. Contractam vero alvum tuto relaxant cibi ac potus quidam idonei, imprimis

qui diluunt, et laxant, pinguia nempe iura, mollia, et succulenta olera, lac, eiusque serum, ptisanae cremor, decocta vel furfuris, vel brassicae, aliarumque stirpium, quibus oleum, vel butyrum, mel, aut saccharum adiiciuntur, vina dulcia, et crassa, omniaque fere tepida, pinguia, salsa, et diluta, aliaque similia liberaliter assumpta, quibus veteres sanorum alvum facile, et tuto citabant. Quod si haec ad alvum in sanis molliendam non valeant etiam si fuerint leviorum vestium usu, matutina ambulatione, ac similibus adiuta, sitque ad medicamenta confugiendum; praestabit nondum labefacta valetudine, nec materie admodum turgente, aut pravam naturam adepta alvum infusis potius clystere lotionibus, quam ore assumptis pharmacis molliri. Nam illae plerumque sufficiunt, stomachum, ac tenuia intestina non infirmant, nec purgationis perniciosam consuetudinem relinquunt, nec ventrem subsequis diebus, ut saepe accidit, magis adstringunt. „ Purgationes enim, inquit „ Celsus (*a*), ut interdum necessariae sunt, „ sic ubi frequentes sunt periculum afferunt. „ Assuescit enim non ali corpus, et ob hoc „ infirmum erit, cum omnibus morbis obno- „ xia maxime infirmitas sit.

494. Caeterum cum ipsis etiam utimur clysteriis curandum est ne iisdem corpus as-

---

(*a*) Lib. I. cap. III. p. 27.

suescat, neve iniiciantur, quae stimulandi vi praedita, multisque donata sint facultatibus, ac proinde ex istis quoque incommoda consuetudo inducatur, ac robur intestinorum enervetur, aliaeque parum tutae, ac nocuae mutationes oriantur. Itaque et raro iniiciantur lotiones, atque ex iis confectae sint, quae dura mollire, contracta solvere, atque intestina relaxare, horum tunicas oblinire, ac lubricare tuto, et facile possunt. Haec, alibi proponenda, cuique comperta sunt, iisque antecellit oleum, quo fere solo infuso antiquiores cum adversa nondum praesto esset valetudo, alvum citabant.

495. Ne autem ex alvo sive cohibita, sive effusa sanitas in discrimen adducatur ea prae ceteris servanda erunt, quae ex utraque caussa futuras noxas mature avertunt. Melius est enim vitium arcere, quam ei semel admisso, eiusque effectibus occurrere. Quare moneo ad ordinatam alvum conservandam plurimum conferre prudentem in cibo, et potu sobrietatem, moderatam corporis exercitationem, auream in rebus omnibus mediocritatem, ipsamque consuetudinem ab ineunte aetate susceptam matutinis horis, etiam si nulla urgeat necessitas, desidendi. Id enim agere, et tutum esse, dummodo nimia vis, aut diutinus nisus non adhibeatur, et valde commodum ad quotidie certo ordine, certaque copia alvum exonerandam nuperiores Diaetetici recte tradiderunt.

496. Sed ne superflua, aut nocua in intestinis congeratur materies nonne rectius prospiciet, qui veterum exemplo quoties eam in stomacho haerere cognoscat, toties vomitu reiiciat? Profecto etsi Asclepiades de sanitate tuenda disserens, ut tradit Celsus (*a*), vomitum eiecerit offensus eorum consuetudine, qui quotidie eiiciendo vorandi facultatem moliebantur, ipse quoque, si quid iam corruptum esset, expelli debere confessus est. Hoc sane praesidii genus, dum et modo, et nonnisi cum opus est, usurpetur tam utile habeo, ac pro corporum, temporumque ratione interdum cum Celso tam necessarium reputo, ut ab eius perpetua fere abstinentia quae nostris diebus obtinet, plura digestionis vitia, et frequentiam morborum, quos corrupta in stomacho, et intestinis materia suscitat, aut fovet, soleam magna ex parte derivare. Quare tepida aqua, mulso, apto stirpium infusu, similibusque, quibus salis, aut olei, aut mellis paulum veteres adiiciebant, vomitum, quem movent quin stomachum infestent, tentare quandoque iuvabit, atque in eius usu, quae sapienter tradit Celsus maxime sequi.

495. „ Vomitus, inquit (*b*), utilior est „ hyeme, quam aestate. Nam tum et pitui„ tae plus, et capitis gravitas maior subest.

(*a*) (*b*) Loc. cit. pag. 26.

„ Inutilis est gracilibus, et imbecillum stoma-
„ chum habentibus. Utilis est vero plenis, et
„ biliosis omnibus, si vel nimium se reple-
„ runt, vel parum concoxerunt. Nam, sive
„ plus est, quam quod concoqui possit, pe-
„ riclitari ne corrumpatur, non oportet: Si
„ vero corruptum est, nihil commodius est,
„ quam id, qua via primum expelli potest,
„ eiicere. Itaque ubi amari ructus cum dolo-
„ re, et gravitate praecordiorum sunt, ad
„ hunc protinus confugiendum est. Item pro-
„ dest ei, cui pectus aestuat, et frequens sa-
„ liva, vel nausea est; aut cui sonant aures,
„ aut madent oculi, aut os amarum est. Si-
„ militerque ei, qui vel coelum, vel locum
„ mutat, etc. Itaque istud luxuriae caussa
„ fieri non oportere confiteor. Interdum vale-
„ tudinis caussa recte fieri experimentis cre-
„ do. Commoneo tamen ne quis, qui valere,
„ et senescere volet, hoc quotidianum ha-
„ beat.

498. Denique cum semen, quod maribus ad perennandam sobolem natura concessit, sanitatem non parum laedat praeter modum vel effusum, vel retentum, curandum est ne alterutro modo noceat. Primum enim ubi fiat debilitas, capitis dolor, sensuum haebetudo, febris hectica, et tabes, alterum ubi accidat, quod tamen rarissime patet, varices, et dolores funiculi spermatici, testium tumores, et deliria accedunt. Nec observatio aliena est feminis, ne in ipsis fiat illius humoris, quem concubitus tempore effundunt, immodi-

cum dispendium, aut praeter naturam retineatur. Languor enim, debilitas, et macies nimiam eiusdem liquoris effusionem excipiunt, quemadmodum retentioni nymphomania, furor, et convulsiones succedunt. Quare ne utrumque vitium maribus, et feminis accidat studiose prospiciendum erit sobrietate in victu, prudenti omnium rerum usu, morum integritate, recti conscientia, ac vigili sensuum cura. Haec enim cum impediant veneris abusum, quae rara corpus excitat, frequens solvit, quaeque frequens non numero est, sed ratione aetatis, corporis, et virium, impediunt quoque ne inutilis, et nocua fiat seminis, ac feminei liquoris effusio, quin prohibeant ne ubi uterque retentus copia noceret inter dormiendum ultro effundatur.

499. Quae quidem omnia, quod initio posui, luculenter demonstrant plurimum in excretis, et retentis defectum, atque excessum nocere; ac proinde sanitatem consistere non posse nisi intra mediocritatis limites quaelibet excretio contineatur: quod quidem apposito rerum non naturalium usu pharmacis longe tutius, et cutius consequimur. Praesertim vero cum oporteat paullatim in incitandis, aut moderandis excretionibus, si quando aliena invaluerit consuetudo, mutare, quod defectu, aut excessu nociturum cognoscitur, ac perpetuo, ut docet Celsus » cavendum sit ne in „ secunda valetudine adversae praesidia consu„ mantur.

CAPUT XII.

De Animi Pathematibus.

500. Labor, cibus, potus, somnus, venus, omnia sunto mediocria, inquit HIPPOCRATES, recteque deducit GALENUS ea sententia animi quoque pathemata comprehendi, seu eos motus, qui cum non sine manifesta, et vehementi fiant corporis commotione, rectius a M. TULLIO (*a*) perturbationes vocari summus Philosophus REIDIUS arbitratur (*b*). Ob arctissimum vero nexum, mutuamque contensus legem corpus inter, et mentem, qua unum in aliam, ac vicissim, agere scimus, licet modus, quo id accidat, adhuc ignoretur, evenit ut eiusmodi animi motibus magna sit vis in humanum corpus, magnaque ab iisdem fiat nervorum, musculorumque ministerio modo in deterius, modo in melius mutatio. Porro cum ab animi perturbationibus pro diverso mentis consilio, aut pro dissimili eius cogitatione, et determinatione ac pro varia corporis affectione cerebri, nervorum, ac cordis, musculorumque voluntati famulantium potentiae, atque actiones, sensilitas, irritabili-

(*a*) Tuscul. Quaest. 4.
(*b*) Essays on the Active Powers of man Ebinb, 1788. Ess. III. C. VI.

tas, sanguinisque circuitus magnopere excutiantur, atque incitentur, vel contra valde imminuantur, et segnescant, perturbationes ipsae possunt sane momento fere temporis, ac summa vi universum corpus immutare.

501. Quemadmodum vero orta inde mutatio, vel magnitudine sua, aut vehementia, vel inopportuna, ac prorsus insolita actione laedere potest, ipsaque plerumque solet corporis valetudinem labefactare, quanto magis, ubi accidat debili chronica passione detento, ac maxime ex acuto morbo cubanti, detrimento erit? Adeo sane in acutis praesertim malis animi pathemata infensa existunt, ut naturae et artis salutares operationes pervertant, ac vitam interdum in discrimen adducant, interdum etiam certis sub conditionibus adimant. Licet enim visum sit quosdam infirmos ob vehementem aliquem affectum, eam in corpore passos mutationem fuisse, quae illico morbum etiam gravissimum vicerit, saepius animadversum est ob easdem caussas plerosque spiritum repente amisisse. Ergo cum tanta, ac plerumque in deterius fiat ab eiusmodi animi pathematibus in sano, atque aegro actionum, ac functionum conversio, ac proinde eadem inter morborum caussas a Pathologis enumerentur, atque interdum ab iisdem animi motibus opportune prudenterque excitatis tueri sanitas possit, atque adversa valetudo plurimum levari, pronum est cuique intelligere, cur inter sanitatis praesidia, ac morborum

auxilia pathematum moderamen magnam partem sibi vindicet.

502. Quamquam autem eiusmodi perturbationes, quae virium aut incremento, aut decremento noxam minitentur, et inferant, ab humano animo prorsus evelli non possint; possunt tamen aut praecaveri iis corporis affectionibus remotis, aut prohibitis, quorum vi perculsa, turbataque mens ad subitos, atque inopportunos, nimiosve motus corpus adducit, aut prohiberi etiam vitatis causſis, quae, ut metuimus, aut ex perspecta cuiusque animi indole, atque habitu iam didicimus, ipsam mentem proxime tot, aut tam validis igniculis, commotionibusque percellunt, ut ipsius perturbationes necessario, subita veluti orta tempestate in corpore se prodant, ipsumque multimodis exagitent, atque in magnum discrimen coniiciant. Possunt rursus, cum suis iam signis harum commotionum effectus se produnt, etiam moderari iisdem occurrendo iis omnibus praesidiis, quae Religio, ac Philosophia, ipsaque Medicinae studia nobis afferunt. Quod si tantus sit tempestatis fervor, ut eius fluctus illico nequeant compesci, aut saltem subito sedari non sine novo discrimine possint, nonne possunt vel ab ipso, qui hac tempestate colluctatur, cum iam eius vis deferbuit, vel ab eo, qui pacatus, et sapiens tantum alterius discrimen videt prudenter excitatis affectibus quae praesentibus adversentur, opposito veluti tuto, et salutari vento, removere, tran

quillitatemque ita restituere, ut nulla a periculo aut minora saltem damna supersint?

503. Ista sane praestare saepe possumus praesertim cum mutationes, quae in corpore fiunt, sive hoc ipsum excitent, sive atterant, suis se prodant signis, pro diverso affectu admodum variis in quacumque fere parte, maximeque in vultu conspicuis. Sunt eiusmodi pallor subitus faciei, aut rubor, oculorum remissus, aut vividior, torvus, aut laetus, ac teter, aut misericors obtutus; supercilia, et tempora intenta, aut collapsa; lacrymae sponte deciduae; suspiria, atque anxius, et brevis aut lentus spiritus; cordis palpitatio, in eius scrobiculo molesta contractio, et praecordiorum oppressio; risus, cachinnum, mentis alienationes, tremores, convulsiones, furor, brachiorum inconditi motus, pedum supplosio; vires vel subito resolutae, unde deliquia, aliaque mala, vel subito, ac novo robore mirum in modum auctae; iisque ferendis laboribus, agendisque rebus pares factae, quae secus corpus aggredi, ac sustinere non potuisset; frigus, et calor se mutuo excipiens; sudores frigidi; aliaque plura, quae cuique compertissima sunt.

504. Cuique autem affectui ut propria est phoenomenorum ratio, et propria actio, sic eidem singularis esse debet medicina. Porro gaudium, quo animus movetur cum ratione iucunde, nisi nimia voluptate vires enervet, quod ubi fiat hominem extemplo posset perimere, nec nimis crebro accedendo

cordis motum perturbet, noxa caret, et plane salutaris laetitiae effectus habetur. Laetitia vero, cum et inaniter, et effuse, ut cum TULLIO loquar, animus exultat, tum illa laetitia gestiens, vel nimia dici potest sine ratione animi elatio, quatenus vires incitat, et motum humorum intendit, saluti prospicere solummodo poterit, quando raro, et leniter accedat; nam secus crebra, et vehemens summopere nocet. Ab utriusque porro pathematis excessu tuebimur desideria quaeque moderando, cupiditates reprimendo, atque animum ita temperando, ut quoties laeti aliquid nobis accidit, id nimis insolens, nimisve grande nunquam existat.

505. Cavendum pariter est, ne ab opposito animi pathemate, quod tristitiam, aut moerorem appellamus, atterantur corporis vires, functiones omnes segnescant, ac corpus ipsum macie fere conficiatur, ac proinde ubi eiusmodi aegritudo incidat, protinus expedit vario oblectamenti genere, ac spe, seu opinione futuri boni eam discutere. Neque minor observatio necessaria est in iis, qui litteris, aut negotiis dediti diutinis, et profundis lucubrationibus incumbunt, ac continuis curis distinentur, ne scilicet nimia cogitatione, nimiave sollicitudine sanitatem amittant, multiplices, et graves passiones contrahant, ac praematuro senio confecti vitae terminum accelerent.

506. Sua praeterea sorte homo contentus, in quo potissimum humanae sapientiae studium

consistit, declinabit utique damna, quae invidia, avaritia, ambitio, aut validum quodvis desiderium non expletum infert, ac maxime amoris illa species, qua furiosa quadam animi commotione, summoque impetu quis interdum rapitur vehementer in veneris praesertim interdictae voluptates cum summo sanitatis, et vitae discrimine. Hoc siquidem, ut notum est, animi pathema, vehemens, atque effraene ubi sit, tum primum virium, et motuum incremento, tum postea contraria ratione operando ad teterrima quaeque mala inducenda accommodatissimum evadit. Mature idcirco huius desiderii effectibus occurrendum: quod fit diligenti sensuum cura, fuga ab obiecto amoris, revocatis cogitationibus ad res alias oppositas, ad negotia, ad studia, ad labores, sobrietate in rebus omnibus, victu interdum variato, coeli mutatione, amicorumque consiliis quae omnia tunc maxime necessaria sunt, ac maturius, et studiosius amplectenda, quando aut non decet, aut non licet amorem ipsum explere.

507. Ira vero, seu illa animi excandescentia, qua, inquit TULLIUS, libidine puniendi eius, qui videatur laesisse iniuria, nihil recte fieri, nihil considerate potest, qui percitus est, tanto impetu contendit, ut motibus omnibus in summam vehementiam concitatis, tenuioribusque difflatis partibus, quam facile sanguinis fluxu, vomitu, aut bilis ex alvo profluvio, convulsione, epilepsia, delirio, aut febre, atque inflammatione corripiatur.

Nec iſta tantum effecit abnormis hicce animi motus, ubi debiles, graciles, ac mobiles, et morbis nervorum obnoxios prehendat. Eos enim interdum exanimasse quaedam docent exempla, contra GALENI ſententiam, qui ex hoc pathemate neminem vitam amittere tradidit.

508. Itaque cum tot mala afferat ira, et arduum ſummopere ſit ob ſummam praeſertim temperamenti vim in quibusdam impedire quominus ſe exerat, aut eam, cum invadit, moderari; curandum ſaltem eſt ne aliquis eiusdem irae, poſtquam ſe exeruerit, effectus placato iam impetu ſuperſit, ſimultas, aut indignatio, aut vindictae deſiderium, aut angor, odiumve, quae pathemata multimodis nocent, naturae actiones evertunt, ſqualore, et macie corpus obterunt, atque ipſum animum conficiunt. Id obtinemus aut veniam orando, aut liberali, magnoque animo aliorum culpae ita ignoſcendo, ut quies, pax, et ſecuritas irae ſuccedant, quae, et ſanitatem cuſtodiunt, et longaevitatem, felicitatemque adducunt. Quae quidem eo diligentius, ocyusque praeſtanda ſunt, quo protractae ſeu inveteraſcentis irae commotionibus ubi odium ſuccedat, morbidi illi affectus, quos parit ira, lente ingruant, atque adeo invaleſcant, ut difficillimum poſtea ſit iisdem mederi.

509. Neque minori ſedulitate ac promptitudine occurrendum terrori, quo ex praeſente periculo horret animus, tum pavori, quo ex horrore futuri vehementer tunditur,

tum metui, quo opinione impendentis intolerabilis mali angitur; quatenus in gravissimis hisce perturbationibus, quas pallor, tremor, horror, frigus, et dentium crepitus patefaciunt, cerebri, et nervorum, ac cordis vasorumque functiones omnes confestim pervertuntur, viresque adeo infirmantur, ut gravissimos inferant morbos, qui mentis operationes depravent, aut mortem etiam accersant. Quam ob rem matura, imo ab ineunte iam aetate curandum ne quis meticulosus fiat, aut terrebundus quidquam horreat, imo ita impavidus evadat, ut quascumque ferat ruinas. Nunquam idcirco teneris pueris suadendum, quocumque consilio id fiat, spectra, inania simulacra, mortuorum umbras, aberrantes spiritus, aliaque eiusmodi fabularum plena praesto esse, nec quidquam erit cum iisdem agendum, quod metum, pavoremque incutiat. Ex hac quippe pessima consuetudine, quae gravium malorum fons saepe existit, vis animi ad magnarum rerum fiduciam comparati adeo infringitur, ut meticulosus, et pavidus quisque fiat, iisque facile incommodis obnoxius, quae a terrore metuque nascuntur, adolescat, imo maturam etiam aetatem consequutus nec vanos superare terrores, strepitusque vincere queat, nec multis, magnisque rebus agendis par evadat, aut saltem iisdem faciendis natus sibi non videatur.

510. Quae autem de pathematibus hactenus proposui, cum, ut iam dixi (§. 501.), aegros longe magis afficiant bene valentibus,

sintque saepe ad vitam absumendam aptissima maxime in acutis, quemadmodum Pathologi, et Clinici speciatim perhibent, maiori observatione curanda erunt, quae de iisdem moderandis, opportuneque excitandis prolata sunt. Neque generatim in morbis expedit pathematum rationem nunquam negligere, sed maxime iuvat ei quam diligentissime respicere in feminis natura sensilioribus; tum uterum gerentibus, tum foetum enixis aut puerperis. Quoties enim a nuntiata gravidae mulieri, aut recens enixae alterius eodem in statu se habentis morte, aut discrimine, vel a metu, aut terrore aliis etiam modis eidem inducto animadversum non est tantam illatam fuisse perturbationem, quam abortus, haemorrhagia, lochiorum retentio, uteri inflammatio, convulsiones, aliaque mala exciperent, morte saepe finienda? Quoties visum non est ab imprudenti medici praedictione mobilissimos homines pessime habuisse, nervorum vero morbis, aliisve aegritudinibus detentos vitam cum morte commutasse?

511. Quam ob rem oportet omnia, quae aegrorum animos exasperatura sunt prudenter subtrahere, quae contentionem pariunt removere, ac cuncta ita componere, ac praevidere, ut immodicae quaecumque animi commotiones prohibeantur, vel si quae perturbationes praesto sint protinus leventur, oppositis etiam affectibus caute suscitatis. Adversus omnium autem animos se pro cuiusque natura medicus gerat imitatus quod in curatione

insanientium necessarium CELSUS iudicavit (*a*):
„ Quorundam enim, inquit, vani metus le„ vandi sunt; sicut in homine praedivite fa„ mem timente incidit, cui subinde falsae hae„ reditates nuntiabantur: quorundam audacia
„ coërcenda est . . . . ; quorundam etiam in„ tempestivus risus obiurgatione, et minis
„ finiendus: quorundam discutiendae tristes
„ cogitationes; ad quod symphoniae, et cym„ bala, strepitusque proficiunt.

512. Porro cum de musices concentibus sermo inciderit, cuius modulis percipiendis aurem comparatam non habemus modo, sed iisdem promptius rectiusque excipiendis prae reliquis animalibus aptiorem, quemadmodum Ill. et Cel. Collega SCARPA demonstravit (*b*). cum ad animum recreandum, atque immutandum corpus non mediocrem vim habeat, periti artificis erit sanis et aegris ex ea etiam auxilium petere. Nonne enim iam a veteribus est utilitas eius satis evicta in quovis delirii genere, in affectione hypochondriaca, in melancholia, atque in morbis convulsivis, in febribus quibusdam, aliisque affectibus, quos nimium esset recensere? Nonne nuperiores etiam artis professores veterum more nunc modulis, nunc cautilena, nunc cantionibus tibiarum, nunc organo, aut psalterio, nunc fidi-

(*a*) Lib. III. Cap. XVIII. p. 136.
(*b*) Anatom. Disquisit. Sect. 2. Cap. 4.

bus, citharisque, quae antiquas modulationes Phrygiam, Lydiam, et Doricam exprimerent, usi sunt felicissime in morbis non paucis levandis, aut discutiendis?

513. Etsi autem musices usum ad quasdam aegritudines vincendas, atque ad tristes etiam e sanorum animis affectus removendos accommodatum iudicem, atque ad tam iocundum medendi genus, ubi expediat, allicere velim medicos; non is tamen sum, qui vel tibiarum cantiones, ac symphonias agere, aut pulsare organum semel aut bis die in peramplis valetudinariis, ut quibusdam locis fit, utilissimum semper credam. Etenim scio quosdam infirmos ab eiusmodi sonis nihil affici, ac quosdam nimium convelli, ac manifeste laedi, praesertim quod noverim mobiles admodum feminas, ac sensiliores quosdam viros, qui, etsi morbo carerent, quosdam sonitus, ac maxime organi, et fidium audire nequibant, quin vel animo deficerent, vel tremore, convulsionibusque corriperentur. Ergo artis erit hoc etiam praesidium non indiscriminatim, sed opportune, apteque administrare.

514. Caeterum in morbis curandis, ac maxime acutis, ut animis aegrorum medicus prospiciat, non tantum ea prestet, quae alibi monui (§. 33. 45.) sed studeat inanem timorem spe salutis discutere; imo aegrum in spem, etiam cum exigua ea est, paullatim erigere, ira praesertim abstinere, et si quis vitae metus subsit eum probabili sermone modo occultare, modo consolatoriis verbis lenire, ne

cubantem in desperationem coniiciat, vel protinus nimium commoveat.

515. Dum autem ita se gerit, et placide omnia praestat, num ubi certum videtur exitium, expediat ipsum medici potius ore, quam amicorum, propinquorumque verbis aegro nuntiari, hic quaeri potest. Nunquam enim aut licet, aut decet propter muneris, et humanitatis leges, quibus obstringimur, aegrum pati suae sortis inscium, aut dubitantem e vita decedere: quod ne accideret vetustissimi etiam medici Graeci, ac Latini omni studio cavebant. In hac autem re, de qua aliorum erit fusius disputare, non una adductus ratione existimo, generatim praestare a medico potius, quam ab aliis funestum morbi eventum cubanti declarari. Hic enim paullatim, et lenius quo fieri potest dum id ipsum revelat inspiciens quae aegro accidunt funestum nuntium ita leniet, ut minus ipse convellatur, ac sanguinis, et necessitudinis vinculo non impeditus poterit maiori animo argumenta infirmo suppeditare, quae et quietem adducant, et spem futurae felicitatis, quae sit praemium laboris, atque virtutis.

ERRATA			CORRIGE
Pag.	lin.		
118.	16.	duplicim basim	duplicem basim
193.	4.	unius, aut ulterius	unius, aut alterius
194.	3.	praeset cibum	praestet cibum
196.	32.	*pygarus*	*pygargus*
198.	7.	salubiliores	solubiliores
207.	20.	marini succi	marini sint
234.	25.	*Lacerta* tum *viridi*	*Lacerta* tum *agili*, seu (*viridi*
352.	12.	appositatemque	appositamque

RA
775
C28